पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१ विषयपरिचय

यस शोधपत्रमा बागमती अञ्चलअन्तर्गत पर्ने धादिङ जिल्लाको भौगोलिक सीमाभित्रका प्रतिनिधि कवि प्रतिभा र प्रमुख काव्यकृतिको विश्लेषण तथा शोधकार्य गरिएको छ । नेपाली साहित्य जगतमा महत्वपूर्ण स्थान ओगट्न सफल धादिङ जिल्लामा प्राथमिककालिन काव्यकार दैवज्ञकेशरी अर्यालदेखि हालसम्म अनेकौं स्रष्टाले साहित्य क्षेत्रमा कलम चलाएका छन् । यसरी प्राथमिककालदेखि आधुनिककालसम्म आइपुग्दा धादिङमा जन्मी काव्य सिर्जना गर्ने प्रतिभाका बारेमा शोधकार्य हुन नसकेको सन्दर्भमा यस शोधपत्रमा यिनै कवि प्रतिभा र तिनका कृतिका अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । यस सिलासिलामा धादिङ जिल्लाको ऐतिहासिक, भौगोलिक, सांस्कृतिक र सामाजिक परिचय प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.२ समस्याकथन

प्रस्तुत शोधको शीर्षक “धादिङ जिल्लाका काव्यकारहरू र तिनका कृतिको अध्ययन” रहेको छ । देशको राजधानी काठमाडौँसँग जोडिएको भएतापनि धादिङ जिल्लामा साहित्यिक क्षेत्रको विकास सन्तोषजनक रूपमा हुन सकेको छैन । त्यसमध्ये पनि काव्यात्मक क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुर्‍याउने साहित्कारहरू कम छन् र तिनका कृतिहरूको पनि यथेष्ट मूल्याङकन भएको छैन । अहिलेसम्मको नजिर हेर्दा धादिङ जिल्लाको आधुनिक समयको काव्यात्मक इतिहासलाई चित्त बुझ्दो ढङगले व्याख्या विश्लेषण गरेको पाइदैन । जसले गर्दा यस क्षेत्रको अवस्था केकस्तो रहेको छ भन्ने तथ्य स्पष्ट हुन सकेको छैन । धादिङ जिल्लाको कविता विधाअन्तर्गत तथ्य, तथ्याङ्क अहिलेसम्मका शोधार्थीहरू कसैले पनि प्रस्तुत गरेका छैनन् । जसको निमित्त शोध समस्याहरू तपसिल बमोजिम रहेका छन् :

१. धादिङ जिल्लाको भौगोलिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक र शैक्षिक अवस्था केकस्तो छ ?

२. धादिङ जिल्लामा केकति कविहरू रहेका छन् ?

३. धादिङे कवि र काव्यकृतिहरू केकस्ता रहेका छन् ?

१.३ शोधपत्रको उद्देश्य

"धादिङ जिल्लाका काव्यकारहरू र तिनका कृतिको अध्ययन" शोधपत्रको उद्देश्य निम्न अनुसार रहेका छन् :

१. धादिङ जिल्लाको भौगोलिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक र शैक्षिक अवस्थाको अध्ययन गर्नु ।
२. धादिङ जिल्लाका काव्यकारहरूको सङ्क्षिप्त परिचय दिनु ।
३. धादिङ जिल्लाको प्रमुख काव्यकृतिहरूको विश्लेषण गर्नु ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

धादिङ जिल्लाका प्रतिनिधि कवि र प्रमुख काव्यकृतिका बारेमा सर्वेक्षण विश्लेषण गरिएको नपाइए पनि केही पत्रपत्रिका तथा शोधपत्रमा सामन्य रूपबाट चर्चा गरिएको पाइन्छ । यिनै पुस्तक, केही शोधपत्र र पत्रपत्रिकाहरूमा धादिङ जिल्लाका कविहरूका बारेमा उल्लेख गरिएको सूचनालाई यहाँ पूर्वकार्यको समीक्षाको रूपमा तपसिल बमोजिम उल्लेख गरिन्छ ।

रामहरि शर्मा लम्सालले **धादिङ जिल्लाका साहित्यिक परिचय र मूल्याङ्कन** (२०५३) शोधपत्रमा धादिङका प्रमुख साहित्यकारहरूका बारेमा संक्षिप्त परिचय दिएका छन् ।

शिशिर शर्माले आफ्नो सम्पादनमा **धादिङ कवि प्रतिभा** (२०५६) कविता सङ्ग्रह प्रकाशन गरी साहित्यकारहरूका बारेमा चर्चा गरेका छन् ।

बैरागी कुमार विश्वकर्माले **शान्ति** कवितासङ्ग्रह (२०६०) प्रकाशन गरी देशको समय परिवेशलाई सूक्ष्म रूपबाट नियालेका छन् ।

लोकनाथ रिजालले **धादिङ जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाहरूको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण** (२०६२) शोधपत्रमा धादिङ जिल्लामा पाइने लोककथाको बारेमा चर्चा गरेका छन् ।

रामकुमार नेपालीले **छहारीमा आँसु** गजल सङ्ग्रह (२०६५) प्रकाशन गरी धादिङेली साहित्य समाजमा योगदान पुऱ्याएका छन् ।

भैरबखान ठकुरीले **धादिङ साहित्य समाजको योगदान** (२०६७) शोधपत्रमा साहित्यिक संस्था धादिङ साहित्य समाजले खेलेको भूमिकाको बारेमा प्रकाश पारेका छन् ।

डिककुमारी पाठकले **धादिङ जिल्लाको साहित्यिक रूपरेखा** (२०७०) शोधपत्रमा धादिङको साहित्यिक विकास अनुसन्धान गर्नुभएको छ ।

रामचन्द्र लम्सालले **धादिङेली नेपाली साहित्य** (२०७२) पुस्तक प्रकाशन गर्नु भएको छ । जुन पुस्तकमा साहित्यिक विधाअन्तर्गत कविता, गीत, कथा, गजल, मुक्तक जस्ता विविध पक्षमा रचना प्रकाशन गर्ने काव्यकार तथा लेखकहरूका स्पष्ट परिचय सहित कृतिको सङ्क्षिप्त उल्लेख गरिएको छ ।

शिवप्रसाद अधिकारीले **प्रजातन्त्रपछि नेपालको शिक्षा** लेख (२०६८) प्रकाशन गरी नेपाली जनताहरूमा प्रजातन्त्रपछिको शैक्षिक अवस्था छर्लङ्ग पार्नुभएको छ ।

बलदेव गाउँले अधिकारीले **धादिङेली नेपाली साहित्यको विकास क्रममा सिर्जनाबोध तथा विवेचना** (२०५७) प्रकाशन गरी साहित्यलाई सहज र सरल भाषामा व्यक्त गरेका छन् ।

नवराज लम्सालले **कर्ण** महाकाव्य (२०६६) प्रकाशन गरी महाभारतमा कर्ण भन्ने विद्यार्थीको बारेमा चर्चा गरेका छन् ।

तिलू गुरुङले **आवाज भित्रको वेदना** (२०६१) प्रकाशन गरी मानिसको आत्मीय सोचाइ, मर्म र भावनाको चर्चा गरेकी छिन् ।

१.५ अध्ययनको औचित्य र महत्त्व

नेपाली साहित्य जगतमा प्राथमिक कालदेखि नै समय परिवेश अनुसार विभिन्न समुदायका व्यक्तित्वहरूले कलम चलाएको देखिन्छ । देशको कूल जनसङ्ख्या मध्ये १.०३ को अनुपातमा जनसङ्ख्या रहेको यस जिल्लामा काव्यकारहरू तथा विविध विधामा साहित्यकारहरू न्यून रूपमा रहेको पाइन्छ । राजधानीसँग जोडिएको जिल्ला भएतापनि विकट मानिने यस जिल्लामा रहेको काव्यकारहरू र तिनका कृतिको अध्ययन सम्बन्धी शोधकार्य नभएको वर्तमान अवस्थालाई मध्यनजर गर्दा यो शोधपत्र स्वतः औचित्यपूर्ण रहेको

सावित हुन्छ । यस शोधपत्रले धादिङ जिल्लाका प्रतिनिधि कविहरू जातीय, लैङ्गिक र समावेशी आधारमा नमुना छनोट गरिएकोले पनि एकखालको छुट्टै महत्व रहेको देखिन्छ । साथै यस शोधकार्यले काव्यकृतिमा अभिरुचि राख्ने कविताका पाठक तथा काव्यकृतिमा शोध गर्न थाल्ने विद्यार्थी एवम् समीक्षकहरूलाई पनि सहयोग पुऱ्याउन सक्ने हुँदा यसको औचित्य तथा महत्व रहेको छ ।

१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन

धादिङ जिल्लाका समसामायिक कालखण्डका वि.स. २०४६ सालदेखि २०७३ सम्मका जम्मा ११ जना स्रष्टा र तिनका काव्यात्मक विश्लेषणमा प्रस्तुत शोधलाई सीमाङ्कन गरिएको छ ।

१.७ सामग्री सङ्कलन र शोधविधि

प्रस्तुत शोधपत्रमा शोधविषयसँग सम्बद्ध आवश्यक सामग्रीहरू प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतबाट सङ्कलन गरिएको छ । सामग्री सङ्कलनका लागि क्षेत्रीय अध्ययन पद्धति, ११ जना कविहरूसँग प्रत्यक्ष भेटघाट तथा अर्न्तवार्ता र पुस्तकालयीय स्रोतको अवलम्बन गरिएको छ । यस्तैगरी सम्बन्धित विषयमा गरेका टिका-टिप्पणी र समीक्षालाई सहायक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा

“धादिङ जिल्लाका काव्यकारहरू र तिनका कृतिको अध्ययन” शोधपत्र निर्माण कार्यलाई प्रभावकारी एवम् व्यवस्थित बनाउनको लागि विभिन्न परिच्छेदहरूमा विभाजन गर्दै सो सङगठनलाई निम्न रूपरेखामा प्रस्तुत गरिएको छ :

१. पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय

२. दोस्रो परिच्छेद : धादिङ जिल्लाको सङ्क्षिप्त परिचय

३. तेस्रो परिच्छेद : धादिङ जिल्लाको कविहरूको सङ्क्षिप्त परिचय

४. चाथौ परिच्छेद : धादिङ जिल्लाका प्रमुख कविहरू र तिनका काव्यकृतिको विश्लेषण

५. पाँचौं परिच्छेद : उपसंहार तथा शोध निष्कर्ष

सन्दर्भ सामग्री सूची

दोस्रो परिच्छेद

धादिङ जिल्लाको सङ्क्षिप्त परिचय

२.१ परिचय

धादिङ जिल्ला नेपाल अधिराज्यको पाँच विकास क्षेत्र मध्ये मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रमा पर्ने पहाडी जिल्ला हो । यो जिल्ला राजधानी काठमाडौँको पश्चिमी सीमानासँग जोडिएको छ । यस जिल्लाको पूर्वमा नुवाकोट, काठमाडौं, पश्चिममा गोरखा, उत्तरमा तिब्बत र दक्षिणमा चितवन जिल्ला पर्दछ । आफ्नै ऐतिहासिक पृष्ठभूमि भएको यो जिल्ला भौगोलिक विविधता र प्राकृतिक सम्पदामा महत्वपूर्ण छ । विकासका रूपमा लिइने शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, सञ्चार, विद्युत आदि क्षेत्रका साथै नेपाली साहित्यमा पनि महत्वपूर्ण स्थान लिन सफल छ । धादिङको नामाकरण, ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, प्राकृतिक विविधता, शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात तथा सञ्चारमा यहाँको विकासका साथै जातजाती, भाषा, धर्म र सामाजिक तथा सांस्कृतिक जनजीवन आदिको बारेमा यहाँ अध्ययन गरिएको छ ।

२.२. धादिङको ऐतिहासिकता

धादिङ जिल्लाको वर्तमान प्रशासकीय क्षेत्र पुरानो छैन तर एतिहासकिता पुरानो छ । परापूर्व कालमा यो क्षेत्रमा ब्राम्हण तथा क्षेत्रीय जातिको बाहुल्य थिएन । त्यसैले चेपाङ, तामाङ, गुरुङ, मगर, दरै, दुनुवार र कुमाल जाति नै यस जिल्लाका आदिवासी हुन भन्ने कुरा घले वस्ती घलेराज, बाहुन क्षेत्रीको होइन काज भनेबाट पुष्टि हुन्छ । यो कुरा इतिहास शिरोमणि बाबुराम आर्चायको सतलज पूर्वमा आर्यहरूको प्रवेश हुन सकेको थिएन भन्ने भनाइबाट थप प्रमाणित हुन्छ ।[१]

गोरखाका राजा पूर्णशाहले सल्यान, खरी, मैदी र धादिङलाई गोरखा राज्यमा मिलाए । त्यस कार्यमा रामशाह (धादिङकै सल्यानकोट मावली घरमा जन्मिएको पूर्वराज) को ठूलो योगदान रहेको छ । त्यसपछिबाट मात्र न्याय नपाए गोरखा जानु भन्ने लोकोक्ति प्रचलनमा आएको हो । १७९९ मा राजा बनेका श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको ब्रतबन्ध

१ विष्णुप्रताप शाह, **धादिङ परिवेश,** (धादिङ : नेपाल पत्रकार महासंघ, जिल्ला शाखा धादिङ, २०५७), पृ ५ ।

सरकार मेदीमा नै भएको थियो । त्यसताका समाजमा 'ठूलाको मन्त्र, ठूलै मान' भन्ने गरिन्थ्यो त्यसो हुँदा ज्योतिष एवं पण्डित भानु अर्याल दरवारका मुख्य गुरुबाट मन्त्र दान गर्दा नरभूपाल शाहले नुवाकोटको युद्धमा हार खाएको हुनाले श्री ५ पृथ्वीलाई धादिङको मैदी ल्याई मोक्षेश्वर अर्यालबाट यज्ञ सम्पन्न गराई मिश्र पण्डितलाई मन्त्र दानको जिम्मा दिइएको थियो ।

किम्बदन्ती अनुसार 'छोरी हेर्नु कूलको, पानी खानु मूलको' भनेझै श्री ५ पृथ्वीनारायणशाहको विवाह मकवानपुरका राजा हेमकर्ण सेनकी पुत्री द्वन्द्वकुमारीसँग १३ वर्षको उमेरमा भएको थियो । जसबाट गोरखा राज्यले ठूलो आर्थिक सहयोगको आश गरेको थियो । विवाह गरेर दरवार फर्कदा श्री ५ पृथ्वीनाराणशाह रित्तै आएका थिए । उक्त समयमा मकवानपुरमा 'बढ्या छोरी ज्वाइँको साथ, सानी छोरी आमाको काख' भन्ने लोकोक्ति प्रचलनमा थियो । त्यसैले छोरीको विवाह गरे तापनि ठूली नहुञ्जेल माइतीमा नै राख्ने अनौठो चलन थियो । पछिल्लो वर्ष लावालस्करसहित (गौना जिम्मा दिन) द्विरागमनमा पुगेका श्री ५ पृथ्वीले एकदन्त हात्ती र मोतीको हार आदिको माग गरे । तर युवराज दिग्वन्धन सेनले दिन अस्वीकार गरेकाले दिए देउ मगनी, नत्र काटी लैजाला' भन्ने हाँक दिएर चित्लाङको बाटो हुँदै चन्द्रागिरि भञ्ज्याङ पुगेर काठमाडौं उपत्यकाको अवलोकन गरी जीवनपुर, केवलपुर, गोगनपानी, कटुवालपौवा, कल्लेरिघाट र धादिङकोट हुँदै मैदी पुगेर त्यहीँ बसी पाल्पाका मामा उद्यत सेन झिकाई काठमाडौंको एकीकरण योजना बनाएका थिए ।[२]

गोरखा राज्यको विस्तारका क्रममा त्रिशुली नदीसम्म गोरखा राज्यको विस्तार भएपछि उक्त राज्यभित्र ३ नाका (पूर्व काठमाडौं उपत्यका आवत जावत गर्ने मुल बाटो) धादिङ, (उत्तर अठारसय खोला र भोट जाने मूल बाटो) बूढाथुम र (कुरिनघाट तरेर चितवन हुँदै भारत जाने मूल बाटो) मकैसिंमा निगरानीको लागि चौकीहरू थिए । राणाकालमा पनि यसलाई प. १ नं. अन्तर्गतको छोटो जिल्ला बनाइयो । रामशाहले सल्यानकोट र धुँवाकोटलाई युद्धको केन्द्रस्थल वनाएका थिए भन्ने सल्यान र धादिङकोटमा सैनिक शिक्षाको व्यवस्था गरेका थिए । त्यसैगरी श्री ५ पृथ्वीनाराण शाहका बाजे विरभद्र शाह धादिङमा नै परलोक भएका थिए । त्यसैगरी धादिङलाई पृथ्वीनारायण शाहले प्रमुख आधार शिविरको रूपमा राखेका थिए । उक्त प्रसङ्गलाई उखानले यसरी व्यक्त गर्न खोजेको छ :

२ डिल्लीरमण अर्याल, **अर्याल वंशावली,** (धादिङ : धादिङ साहित्य समाज, २०६०), पृ. ३५ ।

देखौंला नि पाँडेको दीर्धायु
रगत बगाए स्वर्ग पाइन्छ ज्यान गुमाए अमर होइन्छ ।
घले वस्ती, घलेराज, बाहुन क्षेत्रीको छैन काज ।
ठूलाको मन्त्र ठूलै मान ।
आयुको छोरालाई वायुले खाँदैन ।
ठक्कर नखाई बुद्धि आउँदैन ।
तालिममा पसिना बगाउनेलाई लडाइमा रगत बगाउनु पर्दैन ।

धादिङको वर्तमान आकार वि.स. २०३२ पछिमात्र प्राप्त गरेको हो । सुरुमा यसको आकार निकै ठूलो र विस्तृत थियो । वि.स. १९८१ मा धादिङमा खुलेको माल र अदालतले हाल नुवाकोट जिल्लामा परेका तारुका, नुवाकोट बुद्धसिं, फिर्पेक, चारघरे, खड्का भञ्ज्याङ साभरी कल्लाबारी लगायतका त्रिशुली र सामरी खोला भित्रका भू-भाग, हाल चितवन जिल्लामा परेका दारेचोक, कुरिनटार मुग्लिन, हात्तीवाङ, लोथर, हाल मकवानपुर जिल्लामा परेको काभ्रेछाप, हाल गोरखा जिल्लामा परेको अठार सय खोला समेत पर्थ्यो । पछि २०१८ बैशाख १ गते नेपाललाई १४ अञ्चल ७५ जिल्लामा विभाजन गर्दा धादिङभित्र अठार सय खोलाको दक्षिणीभेग, सल्यान, ज्यामरुङ, धादिङ, पिंडा, धुषा, गजुरी र रिचोकटारलाई नछुट्ने गरी लिने भन्ने थियो । तर हाल अठार सय खोला र सामरी जस्ता ठाउँहरू अन्यत्रै परेको पाइन्छ ।

२.३. जिल्लाको नामकरण

यस जिल्लाको नामकरण चेपाङ जातिको भाषाका आधारमा भएको छ । किम्वदन्ती अनुसार चेपाङ जाती बनमा रम्ने, तरुल, भ्याकुर, गिठ्ठा खोज्ने खाने गर्दछ । उनीहरूमा सामाजिकीकरणको भावना थिएन । उनीहरू साथमा आगो राख्ने र त्यही आगोको सहायताले सत्रु परास्त गर्ने आफ्नो जिउको भरणपोषण पनि आगोकै सहायताले गर्ने गर्थे । त्यसो हुनाले उनीहरू आगोलाई देवता समान मानी पूजा गर्दथे । सोही जाति यस जिल्लाको दक्षिणी भागमा परापूर्वकालदेखि वसोवास गर्दै आएका र उनीहरूको भाषामा 'धा' भनेको देवता र दिङ, भनेको आगोको ज्वाला हुन्छ । तसर्थ 'ज्वालादेवता' भन्ने अर्थमा यस भूभागलाई धादिङ भनिएको हो । अहिले पनि यस जिल्लाको मध्यभागमा ज्वालामुखी देवीको

मन्दिर रहेको र चेपाङहरू सो मन्दिरमा पूजाको लागि आउने हुनाले सो कुरा पुष्टि हुन्छ । सो मन्दिरमा फाल्गुन शुल्क पूर्णिमामा विशेष पूजा पनि लाग्ने गर्दछ ।[३]

गोरखाको राजा रामशाहको पालादेखि नै न्याय नपाए गोरखा जान्नु भन्ने लोकोक्ति प्रचलनमा आएको छ । उनले 'तालिममा पसिना बगाउनलाई लडाइँमा रगत बगाउनु पर्दैन' भन्ने लोकोक्तिको चरितार्थ गर्न सैनिक तालिमका लागि धादिङकोटमा सैनिक शिविर स्थापना गरेर तालिम दिने प्रवन्ध मिलाएकाले उक्त स्थानको नाम धादिङ रहन गएको हो भन्ने इतिहासमा पाइन्छ ।[४] यसरी सैनिक शिविर स्थापना गरी परेड र तालिमको व्यवस्था गरिएको ठाउँमा हाल पनि विशाल चौर देख्न सकिन्छ । यही शिविरको प्रभावले त्यस वरपर शैक्षिक चेतना जागेको भन्ने भनाइ पनि छ । त्यस ठाउँका ब्राम्हणहरू शिक्षामा अगाडि नै रहेकाले सो को यर्थाथबोध हुन्छ ।

वाईसी र चौवीसी राजाहरूको पालामा गोरखा र त्यस वरपरका गाउँहरूमा प्राय घलेवस्ती थियो र घलेहरूले नै राज्य गर्दथे भन्ने कुरालाई 'घलेवस्ती घलेराज, क्षेत्री वाहुनको होइन काज' भन्ने लोकोक्तिले पुष्टि गर्दछ । त्यसवेला घले समुदायमा दौडेर अगाडि कोटमा पुग्ने व्यक्तिलाई राजा बनाउने चलन थियो । त्यसवेला राज्य गर्ने घले राजहरू मध्येका एक 'ढाडी' घले थिए । त्यही 'ढाडी' शब्दबाट धादिङ हुन गएको हो । यसको पुष्टि अहिले पनि सुनौलो बजार वरपरका घले बस्तीले गर्छन् ।

२.४. भौगोलिक परिचय

भूगोलले क्षेत्र विशेष वा ठाउँलाई जनाउँछ । वर्तमान प्रशासनिक विभाजनअन्तर्गत मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रमा पर्ने वाग्मती अञ्चलका ८ जिल्लामध्ये एक पहाडी जिल्ला नै धादिङ हो । जन आवादीको दृष्टिकोणले नेपालका ७५ जिल्लामध्ये यो बाह्रौ स्थानमा रहेको छ । यसको वरिपरि नुवाकोट, रसुवा काठमाडौं, मकवानपुर, चितवन, गोरखा र चीनको स्वशाषित क्षेत्र तिब्बत पर्दछन् । यो जिल्ला उत्तरुमा हिमालदेखि दक्षिणमा महाभारत पर्वतसम्म फैलिएको छ । अंग्रेजीको एल आकारमा देखिन्छ । यस जिल्लामा हिमाली प्रदेश,

३ सीताराम अधिकारी, **धादिङ जिल्लामा प्रचलित नेपाली भाषाको उखानहरूको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण,** अप्रकाशित शोधपत्र, त्रि.वि. कीर्तिपुर, २०६३, पृ. १० ।

४ ऐजन, पृ. ११ ।

पहाडी प्रदेश, लेकाली प्रदेश, टारवेशी, टारहरू पर्दछन् भने सवभन्दा अग्लो भू-भाग गणेश हिमाल र होचो भू-भाग जोगीमारा रहेको पाइन्छ ।[५]

किम्वदन्ती अनुसार महादेवले त्रिशुलले पहरामा हान्दा आँखाको आकार बन्न गई सोही स्थानलाई आँसुको रूपमा पानी निस्केर बगेकी आँखु (नित्रावली) नदी बुढीगण्डकी (धादिङ र गोरखाको) सीमा र काठमाडौँको प्रवेश मार्ग त्रिभुवन राजपथको नजिकै रहेर वगेकी त्रिशुली नदी पनि यसै क्षेत्रमा पर्दछन् । यस क्षेत्रमा विभिन्न मठमन्दिरका अतिरिक्त युवराज प्रतापको सुरक्षार्थ निर्माण गरिएको ज्यामरुङ दरवार, माथवरसिह थापा लुकेर बसेको स्थान बुढाथुम, पृथ्वीनारायण शाहको ब्रतबन्ध संस्कार गरिएको मैदीकोट सल्यानकोट जस्ता ९ वटा कोटहरू पर्दछन् ।

यस क्षेत्रका विभिन्न स्थानहरू राजखलकका विभिन्न सरकार एवं गतिविधिसँग सम्बन्धित छन् भने साहित्यिक दृष्टिकोणबाट हेर्दा यहाँको भूगोलले लोकसाहित्यको संरक्षण गरेकै पाइन्छ ।

२.५ प्राकृतिक परिचय

२.५.१ वन सम्पदा

यस जिल्लाका कूल भूगागको ६७४५० हेक्टर भूगोल वनक्षेत्रले ओगटेको छ भने २५४०४ हेक्टर भूभाग झाडी क्षेत्रले ओगटेको पाइन्छ । यस जिल्लामा स्थानगत उचाइ अनुसार विभिन्न प्रकारका प्राकृतिक वनस्पतिहरू पाइन्छन् । यहाँका बेसीक्षेत्रमा मुख्यतया सालसमूहका रुखहरू पाइन्छन् । मध्य पहाडी भागमा सल्ला, साज, चिलाउने, अंगेरी, जमुना, चिउरी, तिंदु, कटुस जातका रुखहरू पाइन्छन् भने लेकतिर गुराँस, सल्ला ओखर, खयर आदि रुखहरू पाइन्छन् । यहाँको वनजङ्गलसँग सम्बन्धित उखानहरू :

एक पैसा नि धने हो, पातीघारी नि बनै हो ।
खर्क किन्नु, गोठ बेच्नु ।
वनमासा घारीमा बड्धँगेरो औराख ।
रातरहे औराख पलाउँछ ।
ठूलो रुखको ओत लागे एकझर पानी ओत्छ ।

---

५ राजेन्द्र के.सी., **धादिङ परिवेश,** (धादिङ : नेपाल पत्रकार महासंघ, जिल्ला शाखा धादिङ), २०५७, पृ. १६ ।

यस जिल्लाका मुख्य वनस्पतिहरूमा साल, चिलाउने सल्लो, बाँस, लप्सी, पैयुं, कुट्मेरो, कटुस, खन्यु, आँप, अगेरी, अमला, हरौ, धँगेरी, बर्रो, काफल, तिँदु, सिमल, लाँकुरी, वर, पीपल, चाप, उतिस, साज, खयर, बेल, सिसौ, क्यामुना, टुनी, शिरीष, सेतीकाठ, भलायो, उत्तिस, सिल्टिमुर, नीम, राजवृक्ष, सिँदुर, चिउरी फलाँट, गुराँस, ओखर, भोजपत्र, धुपी, लोक्ता, बकाइनो, बडहर, काब्रो, भिमसेनपाती, किम्बु, निभारो, निगालो आदि छन् । यी वनस्पतिहरूलाई जनाउने निम्न उखानहरू पाइन्छन् जस्तै :

हर्रो नपाउँदो, जाइफल धाउँदो ।

सिमलको लाथ्रो, हलो न बलो ।

भाङ्ग्राको टोपीलाई, गुहेंलाको फूल ।

२.५.२ जडीबुटी

यो जिल्ला जडीबुटीका दृष्टिले प्रसिद्ध छ तर उचित संरक्षण, खोज र अनुसन्धानको अभावले यिनीहरू लोप हुने अवस्थामा पुगेका छन् । यिनीहरूलाई सही सदुपयोग गर्न सकेमा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा ठूलो टेवा पुग्ने प्रष्ट छ । यस क्षेत्रका जडीबुटीसँग सम्बन्धित उखानहरू निम्न छन् :

देवदेवीलाई भाकल, केटाकेटीलाई थाकल

अदुवा खाई सभा बस्नु, मुला खाई बन पस्नु ।

हलेदो भनेर चिनेपछि कोट्याउनु पर्दैन

बेला खाए सिस्नोले पनि पोसिन्छ ।

पातीको फूल, पातीकै घाँस, पातीकै औषधी, पातीकै बास ।

२.५.३ वन्यजन्तु

यस जिल्लाका सबै क्षेत्रहरूमा प्रायः सानाठूला जङ्ल तथा झाडीहरू रहेको पाइन्छ । यहाँको हावापानीको विविधताले गर्दा क्षेत्र अनुसारका जङ्गल, जनावरहरू रहेका पाइन्छन् । विशेष गरी यहाँ पाइने जङ्ली जनावरहरूमा बाघ, भालु, चितुवा, मृग, बदेल, चित्तल, हरिण, बाँदर, स्याल, खरायो, ढेडुवा, वन विरालो, ब्वाँसो, फ्याउरो आदि मुख्य छन् ।

चराचुरुङ्गीहरूमा कालिज, तित्रा, सारौं, ढुकुर, भ्याकुर, जुरेली, फिस्टो, सुगा, धोवीचरो, कोकले, मैना, काल्चे, बकूललो, लाटोकोसेरो, काग, हलेसो, भँगेरा, चिल, चिवे, हाँस, कुथुर्के, गिद्ध, कोइली, लाँचे, काकाकूल आदि पाइन्छन् । यहाँ प्रचलित पशुपंक्षी सम्बन्धी उखानहरू :

न राँगो कोट, न राँगो गोठ ।
आड नपाई कुकुर भुक्दैन
कुकुरलाई बेथा लाग्दा बाखो नमन्सनु
चारखुट्टे धन, गन्दै नगन
टपरीमा सिता भए कागको के दर्द ?
हाँसा चाल न कुखुरा चाल
बनको चरी बनैमा रमाउँछ
विना सिनो गिद्ध घुम्दैन
मैना बोली कागले जान्दैन ।

२.५.४ नदीनाला, ताल र झरना

यस जिल्लामा रहेको प्राकृतिक सम्पदाअन्तर्गत केही नदीनाला, खोला र झरनाहरू रहेका छन् । ती नदीनाला झरनाहरूले यस जिल्लालाई आकर्षक र हराभरा बनाएको छ । धादिङ जिल्लामा हिमनदी, बुढीगण्डकी, त्रिशुली नदी लगायत थुप्रै खोलाखाल्सा र खहरेहरू रहेका छन् । त्रिशुली नदी रसुवा जिल्लामा पर्ने गोसाइकुण्ड मुहान भई बग्ने हिमनदी हो । यो वर्षभरी नै लगातार रूपले बग्ने नदी हो । यसै नदीबाट त्रिशुली जलविद्युत आयोजना र देवीघाट जलविद्युत आयोजना समेत गरी दुई ओटा ठूला विद्युत उत्पादन गृहको निर्माण भएको छ । साथै आँखु, आँशी, थोपल खोला, मलेखु खोला, महेश खोला र खानी खोला जस्ता खोलानालाले यस जिल्लालाई विविध प्रकृति र संस्कृतिको उद्यान बनाएको छ ।

२.५.५ ऐतिहासिक, धार्मिक र पर्यटकीय स्थलहरू

धादिङ जिल्लाको केही ऐतिहासिक, धार्मिक र पर्यटकीय स्थलहरू निकै महत्वपूर्ण रहेका छन्, जसलाई निम्नअनुसार उल्लेख गरिएको छ :-

१. अम्लेश्वर महादेव

धादिङ जिल्ला बैरेनी गा.वि.स.मा रहेको यो मन्दिर कहिले र कसबाट निर्माण भएको भन्ने सन्दर्भमा एउटा किम्वदन्ती रहेको छ । जसअनुसार गजुरी डाँडागाउँका शिवशंकर कँडेल गजुरी फाँटमा दाइँ गरेर धानको रास कुरेर वसेका थिए । रातमा फाँटमा बाघ कराउन थालेपछि धूप हालेर उनी धान भर्न लागेछन् यसो गर्नाले धानको सह वढ्ने हुनाले धान भरिरहेककै अवस्थामा बाघ खलामा आएपछि त्यो बाघ गोरु र पछि जोगी बनेछ । त्यसपछि जोगीलाई खीर पकाएर दिएछन् । केहिछिन पछि जोगी बाटो लागेछन् त्यसपछि बाघबाट गोरुबाट जोगीहुने को हुन भने पछि पछि जाँदा खोला पुगेर जोगी आफ्नो भूँडी झिकेर धुनलागेका रहेछन् । यसरी उनलाई आफ्नो पछि आएको देखेर जोगी खोलाको रहमा पस्न खोज्दा समातेपछि “मलाई छोड तिमी मलाई जे वर माग्छौ माग” भन्दा कँडेलले मेरा दश सन्तान सुखी रहुन भन्ने वर मागेपछि जोगीले “म अम्लेश्वर महादेवका रूपमा महेश दोभानमा वस्छु” भनेपछि जोगीलाई छाडी दिएको र जोगी अलप भएको र त्यसपछि जोगीले भने बमोजिम महेश दोभान मन्दिर बनाई शिवशंकरले फूसको छानो लगाएका थिए ।

त्यो मन्दिर जिर्ण भई भत्केपछि बाहुन नलाङ निवासी दण्डपाणी अधिकारीले अम्लेश्वरको महादेवको मन्दिर वनाएर वरिपरि आँपको बगैचा चौतारो पाटी-पौवा र जोगीहरू बस्ने कुटी समेत बनाएर जीवनको उत्तरार्धमा त्यहीँ तप गरी वि.स. १९८५ सालतिर शिवसायुज्य प्राप्त गरेका थिए । बाला चतुर्दशी र शिवरात्रीमा मेला लाग्ने यस मन्दिरमा ब्रत पूजा गर्नाले चिताएको पुग्ने र परिवार कल्याण हुने जनविश्वास रहेको छ ।

२. विन्दुकेशर महादेव

धादिङ जिल्लाको कटुन्जे गा.वि.स. वडा नं. १ मा विन्दुकेशर महादेवको मन्दिर रहेको छ । विन्दुकेशर शब्द विन्दु र केशर दुई शब्द संयोजनबाट बनेको हो । तामाङ भाषाको मिन्दुमाया शब्द पछि विन्दुकेशर भनिन थालेको भन्ने विश्वास गरिन्छ । यो मन्दिर धादिङ जिल्लाको कटुन्जे गा.वि.स. वडा नं. १ भरेङ्भुरुङ् खोलाको पश्चिमपट्टि किनारमा रहेको विशाल पहराको कुनामा रहेको एक मिटर

अग्लो, दुईमिटर चौडा सारो ढुङ्गो छ । मानिसहरू त्यसमा आफ्ना हतियार उध्याएर खुव लाग्ने बनाउँथे । पछि टक्सारनिवासी विमलानन्द सापकोटालाई समनामा तिमीहरूले हतियार उध्याएर किन मलाई खियाउँछौ ? म स्वयम् विन्दुकेशर महादेव हुँ । पूजाआजा गर्नु/गराउनु भनेपछि पूजाको परम्परा चलेको हो । विन्दुकेशर महादेवदेखि केही माथि भरेङ्भुरुङ् खोलाको शिरमा तपेश्वर महादेव छन् । त्यहाँ एउटा विशाल चौर छ त्यसै चौरमा एउटा ठूलो नीलो, निर्मल तलाउ छ । कतैबाट पात उडेर पानीमा झर्नासाथ चराले पात टिपेर बाहिर फ्याकिदिन्छन । त्यस तलाउमा पानीको स्रोत देखिदैन, सुक्दा पनि सुक्दैन र सबै समय एकनास रहिरन्छ । गहिराइ पत्ता लगाउन सकिएको छैन । यो सेम्जोङ गा.वि.स. वडा नं. १ र नुवाकोट जिल्लाको सामरी गा.वि.स. को वडा नं. ३ को वीचमा पर्दछ ।

३. कर्णेश्वर महादेव

सुनौला बजार गा.वि.स. वडा नं. १ नेवारपानी गाउँमा रहेको कर्णेश्वर महादेवको मन्दिर चौधौं शताब्दीको उत्तरार्धमा बनेको अनुमान गरिएको छ ।

कर्णेश्वर महादेवका दैनिक पूजाका लागि गुठी राखिएको छ । एकजना पूजारी ब्राम्हण र नगरा लगाउने नगर्चीद्वारा दैनिक पूजा र आरती गरिन्छ । मन्दिरमा नगरा लागेपछि कर्णेश्वर मन्दिरमा पूजा र आरती भएको सबै गाउँलेलाई थाहा हुन्छ । यस मन्दिरको शिवलिङ्गनिर बुहा कुँदिएका ढुङ्गाका चारहाते दुईवटा थाम तेर्स्याएर राखिएका छन् । त्यसको यकिन जानकारी गर्न नसकिएतापनि मन्दिरका वरिपरि दरवारहरू थिए भन्ने किटान गर्न सकिन्छ । यसको थप प्रमाण नजिकैको बारीको पाटामा घर बनाउन जग खन्दा ४ सुरमा तामाको चारवटा घडा, मजिरा, पुराना तामपैसा, चाँदीका पोहर र बाला आदि भेटिएका थिए । खनजोतका क्रममा अझैपनि विभिन्न वस्तुहरू प्राप्त भइरहेको पाइन्छन् । श्री ५ पृथ्वीनारण शाहले कर्णेश्वर मन्दिरमा पूजाका लागि केही गुठी गरिदिएका थिए । हाल भने गुठीबाट मात्रै पूजा सञ्चालन गरिन्छ । यस मन्दिरमा पूजा गर्नाले इच्छाइएको पुग्ने र पापबाट मुक्त भइने विश्वास रहेको छ ।

४. कंकालीदेवी

धादिङ जिल्लाअन्तर्गत मुरली भञ्ज्याङ गा.वि.स. वडा नं. ३ मा पर्ने यो मन्दिर वरीपरि पहिले ठूलो जंगल थियो । हाल जङ्गल पातलिंदै गएको छ । यस मन्दिरमा नित्य पूजाको साथै हरीवोधिनी एकादशी पछिको पञ्चमीमा ठूलो जात्रा लाग्छ ।

५. ढोला मण्डली

नेपालकै एक मात्र मन्दिर जहाँ पाठीको मात्र बली दिइन्छ र सो प्रसाद त्यसै मन्दिर वरपर रहेर ग्रहण गर्नुपर्दछ । उक्त मन्दिरमा पूजाआजा गर्न महिलालाई निषेध छ भने प्रसाद समेत ग्रहण गर्न पाइदैन । यो मन्दिर धादिङ जिल्लाको ढोला गा.वि.स.अन्तर्गत पर्दछ । यहाँ नेपाल भरका मानिसहरू इच्छा पूर्तिका लागि पाठी सहित पूजाआजा गर्न आउँछन् ।

६. भैरवी मन्दिर

धादिङ जिल्ला सुनौला वजार गा.वि.स. वडा नं. ३ मा पर्ने यो मन्दिर रामशाहले निर्माण गराएका हुन । यो मन्दिर कहालीलाग्दा रातो पहरो माथि पाथीभरे जस्तै गरी चुचुरामा छ । यो ठाउँ दर्शनीय एवं मनमोहक रहेको छ । यस मन्दिरमा वडा दशैं र चैते दशैमा विशेष मेला लाग्छ भने सोही अवसरमा विषेश पूजा पनि गरिन्छ । यस मन्दिरमा अन्य क्षेत्रका भक्तजनका अतिरिक्त सदरमुकामका सरकारी कर्मचारीहरूले पनि विषेश पूजाका साथ भाकल, बली गर्ने परम्परा रहेको छ ।

७. खड्गादेवी

वरपरका डाँडाहरूको किल्लाका विचमा पर्ने किल्ला हुनाले मझकोट भनिएको मैदीकोटको औलो चुचुरोमा रहेको मन्दिर नै खडगादेवी मन्दिर हो । यहाँ पहिले दलुशाहको दरवार थियो । यस मन्दिरमा पृथ्वीनारायण शाहको व्रतबन्ध संस्कार सम्पन्न गरिएको थियो । यस मन्दिरमा दशैंको नवरात्रभर विशेष पूजा गरिन्छ भने नौ जना ब्राम्हणद्वारा एक छाक मात्र खाएर चन्डीपाठ गरिन्छ । यहाँ अष्टमी रातमा र चतुर्दशीका रातमा धुमधामको जात्रा लाग्छ । यस मन्दिर अगाडिको विशाल चौर भक्तजनहरूले भरिभराउ हुन्छ भने भाकल बली र पञ्चवली दिने कार्य पनि गरिन्छ ।

२.६ सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था

धादिङ पहाडी जिल्ला हो । यो उत्तरमा हिमालदेखि दक्षिणमा महाभारत लेकसम्म फैलिएको छ । यहाँ सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधता रहेको छ । जसलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.६.१ सामाजिक संस्कार

समाज संस्कारको जालो हो । संस्कार मानिसको जीवनशैली हो । यो सभ्यताको यात्रा पनि हो । जब समाजमा सांस्कृतिक क्रान्ति हुन्छ, तब सामाजिक संस्कारमा परिवर्तनको आभास पाइन्छ । सामाजिक संस्कारभित्र मानवीय क्रियाकलाप विभिन्न जातिका संस्कारहरू मानवीय सम्बन्ध चालचलन विश्वास भेषभूषा चाडपर्व सामाजिक सञ्चार तथा नीति नियम आदि पर्दछ । यहाँको समाज वर्गीय समाज हो र विभिन्न उमेर समूहका व्यक्तिहरू रहन्छन् । उनीहरूको चाहना फरक हुँदा रुची कार्य फरक देखिन्छ । त्यसैगरी समाजमा विद्यमान मानवीय सम्बन्धको बोध गराउने सामाजिकीकरण भावना विकास गर्नको लागि विभिन्न किसिमका संस्कारहरू चलिरहेका हुन्छन् । धादिङको परिवेशमा फरक फरक किसिमको जातिगत र धर्मगत अनुसार सामाजिक संस्कारका क्रियाकलापहरू चलिरहेको देखिन्छ ।

२.६.२ धर्म र संस्कृति

धादिङ जिल्ला बहुजातीय, बहुभाषिक र विविध संस्कृतिले धनी रहेको छ । यहाँका मानिसहरू मुख्य रूपमा हिन्दु धर्ममा विश्वास गर्दछन् । हिन्दु धर्म मान्ने मानिसहरू यहाँ अधिक मात्रामा रहेका छन् । बौद्ध धर्म मान्ने मानिसहरू यहाँ प्रशस्तै छन् भने ईस्लाम धर्म मान्ने मानिसहरू पनि रहेका छन् ।

यहाँका मानिसहरूले मनाउने मुख्य चाड बडादशैं र तिहार हुन् । यी बाहेक तिज, कृष्णाअष्टमी, जनैपूर्णिमा, नागपञ्चमी, चैतेदशै, फागु पूर्णिमा, ठूलो एकादशी, शिवरात्री आदि मनाउने गर्छन । यसैगरी अन्य धर्मका व्यक्तीहरूले आफ्नो धर्म अनुसार विभिन्न संस्कार मनाउने गर्दछन् ।

२.७ शैक्षिक अवस्था

धादिङ जिल्लाको शैक्षिक स्थिति मध्यम स्तरको देखिन्छ । वि.सं. २०७३ को तथ्याङ्क अनुसार यस जिल्लामा बा.वि.के. ५३९, प्रा.वि. ३७०, नि.मा.वि. ८०, मा.वि. ७७, उ.मा.वि. ५० गरी जम्मा १११६ ओटा विद्यालयहरू रहेका छन् । यसै गरी विद्यार्थी सङ्ख्या बा.वि.के देखि उ.मा.वि. सम्म क्रमशः ७४५९, ३८९८०, २२३४९, १३०७१ र ५२६४ जना रहेका छन् । विद्यार्थी विवरणलाई हेर्दा बा.वि.के. देखि उ.मा.वि. सम्म ४१६४१ जना छात्र तथा ४५४८२ जना छात्रा अध्ययन गरिरहेका छन् । छात्राको सङ्ख्या बढी हुनुमा छोरी बुहारीलाई शिक्षाको अवसरबाट बन्देज गर्नु हुँदैन भन्ने भावनाको विकास र छोरालाई आफ्नो जिल्ला भन्दा बाहिर लगेर पढाउने चलन पनि रहेको देखिन्छ । सबैभन्दा बढी अन्तर उ.मा.वि. मा रहेको छ ।[६]

२.८ निष्कर्ष

धादिङ जिल्ला मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रअन्तर्गत वाग्मती अञ्चलमा पर्ने एक मध्यपहाडी जिल्ला हो । यो जिल्ला २७°४०' उत्तर अक्षांशदेखि २८°७१' उत्तरी अक्षांशसम्म तथा ८४°३५' पूर्वी देशान्तरदेखि ८५° १७' पूर्वी देशान्तर विच पर्दछ । यस जिल्लाको सदरमुकाम धादिङवेसी २७°५४' उत्तर अक्षांश तथा ८४°५४' पूर्वी देशान्तरमा करिव ६४० मिटरको उचाइमा रहेको छ ।

यो जिल्ला काठमाडौँसँग जोडिएर रहेतापनि विकासमा भने पछाडि नै परेको छ । यस जिल्लामा साविकको १ नगरपालिका, ४६ गा.वि.स. र १३ वटा इलाका रहेको छ भने हाल नयाँ संविधान २०७२ अनुसार यस जिल्लामा २ वटा नगरपालिका र ११ वटा गाउँपालिका रहेको छन् ।[७]

यो जिल्ला उत्तरमा चीनदेखि दक्षिणमा महाभारत पर्वतसम्म फैलिएको छ । यहाँ गंगाजमुनाको झरनाादेखि अन्य कयौ झरनाहरू रहेका छन् । यसैगरी सिमानाको बुढीगण्डकी, थोपल, त्रिशुली जस्ता २५ वटा ठूला नदी र खोलाहरू छन् भने साना नदी खोल्साहरू करिब १७४३ वटा रहेका छन् । यसै क्षेत्रकै सवभन्दा ठूलो टार सल्यानटार र

६ **शैक्षिक तथ्याङ्क विवरण,** धादिङ जिल्ला शिक्षा कार्यालय, २०७३ ।

७ सीताराम अधिकारी, पूर्ववत्, पृ. ३१ ।

अन्य परेवाटार, पिपलटार, आदमटार जस्ता टारहरू पनि रहेका छन् । यहाँ विशेषगरी ढुंगा खानी प्रचलनमा रहेको छ भने गणेश हिमालको जस्ता खानी पनि यहाँ पर्दछ ।

यस जिल्लाको क्षेत्रफल १९२६ वर्ग कि.मि रहेको छ । यहाँ पुरुष १६५८६४, महिला १७२७८४ गरी कूल ३३८६४८ जनसङ्ख्या रहेका छन् भने सबभन्दा बढी घर सङ्ख्या निलकण्ठ नगरपालिकामा देखिन्छ ।

तेस्रो परिच्छेद

धादिङ जिल्लाका कविहरूको सङ्क्षिप्त परिचय

३.१. पृष्ठभूमि

नेपालको राजधानी काठमाडौँसँग जोडिएको यस धादिङ जिल्ला सांहित्यिक क्षेत्रतर्फ कर्मको उर्वर भूमि हो । जहाँबाट नेपाली साहित्य विकासको क्रममा धादिङेली साहित्य शुभारम्भ दैवज्ञकेसरी अर्यालले गरेको देखिन्छ । कविको संस्कृतमा लेखिएको 'कुलचन्द्रिका' कृतिबाट साहित्य सृजना भई धादिङेली साहित्यको उठान भएको पाइन्छ । नेपाली साहित्यको प्राथमिक कालमा साहित्यकार दैवज्ञकेसरी अर्यालको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । समयको चक्रसँगै नेपाली सात्यिको माध्यमिक कालखण्डको धादिङ जिल्लाको साहित्यिक धरा निकै उर्वर वनेको पाइन्छ । त्यस समयमा मोती मण्डलका सदस्य दानराज लामिछाने, कृष्णप्रसाद रेग्मी, भवानीप्रसाद खतिवडा विरेन्द्रकेसरी अर्याल लगायत थुप्रै काव्यकारहरूले कलम चलाएका छन् । धादिङ जिल्लाका बहुसंख्यक कविहरू कविता वाचन मात्र गर्ने छन् भने केही पुस्तकार कृति प्रकाशन गर्ने कवि प्रतिभाहरू छन् ।

धादिङ जिल्लाका प्रमुख प्रतिभा छनोट गर्दा यस जिल्लामा जन्मिएका र निरन्तर साहित्यक मूल्य र मान्यतालाई आत्मसाथ गरी स्तरीय कृति प्रकाशनमा लोकप्रिय भएका कवि प्रतिभाहरू प्रमुख कवि अन्तर्गत समेटिएका छन् । स्रष्टाका कविता कृतिलाई विभिन्न भावधाराका आधारमा अध्ययन, विश्लेषण गर्न सकिने आधार भए पनि केही कविताहरूमा मात्र धारागत प्रवृत्ति स्पष्ट पाइने हुनाले यहाँ धारागत प्रवृत्तिको आधारमा अध्ययन नगरी कालक्रमलाई आधार मानी विश्लेषण गरिएको छ ।

३.२ धादिङ जिल्लाको कवि र कविता

क.सं.	कविको नाम	काव्यकृति	प्रकाशन मिति
१	दैवज्ञकेसरी अर्याल	**अश्वशुभाशुभ परीक्षा गोरक्षयोगशास्त्र**	?
२	विद्यारण्यकेसरी अर्याल	**युगल गीत द्रोपदीस्तुति बंशीचरित्र**	?
३	विरेन्द्रकेसरी अर्याल	**काव्य प्रकाश टीका दुर्गाभक्ति तरङ्गिणी**	
४	होमनाथ खतिवडा	**कृष्ण चरित्र भगवती स्तुति**	१९६५
५	हरिहर शर्मा लामिछाने	**सुदामा चरित्र चाणक्य निति दर्पण (श्लोक)**	१९४४ १९४७
६	देवराज शर्मा लामिछाने	**पद्यसङ्ग्रहहरू श्लोक सङ्ग्रह**	१९४७ १९५६
७	दानराज लामिछाने	**वारहमाषा काव्य**	१९६१
८	कुञ्जविलास गौतम	**गुहसेनादूवाह, शशिमुखी**	?
९	भवानीप्रसाद खतिवडा	**ढ्याङरो कवितासङ्ग्रह**	२०३१
१०	कुलचन्द्र गौतम	**रामचरित्र मानसको गद्य टीका** **रामायण वन्दना**	१९९६ १९९३
११	केदारनाथ खतिवडा	**विदुर निति**	?
१२	कृष्णप्रसाद रेग्मी	**पठ्ठापठ्ठी (श्रृङ्गारकाव्य)** **विरहलहरी र प्रभावती चरित्र**	१९६६ १९६२
१३	ऋषिकेश शर्मा रूपाखेती	**नीला भया चन्द्रमा कलिका विलासी**	?
१४	कविप्रसाद गौतम	**भगवत कुञ्ज** **रामायण कुञ्ज**	?
१५	शेषराज रेग्मी	**काव्यमीमांसा स्वप्नवासवदत्तम**	?
१६	षडानन्द कोइराला	**विश्वमञ्जरी, कविता संग्रह** **वाह्मणले हलो जोत्न हुन्छ**	२०२२
१७	कृष्णप्रसाद चापागाई	**नाममा काम**	?
१८	केशवराज पिडाँली	**फेरी उल्टै मिल्यो**	२०६२

१९	पूर्णप्रसाद ब्राहमण	**अगुल्टो, कविता सङ्ग्रह** **शुभेच्छा**	२००२
२०	सुवि शाह	**जीवसङ्ग्रह**	?
२१	केवलपुरे किसान	**सिङ्गै किसान जिउँदो कविता** **चोकको कविता** **काल आयो नजाती**	२०६६ २०६२ ?
२२	शिवहरि अर्याल	**स्तुति कविता**	?
२३	डिल्लीरमण शर्मा अर्याल	**रङ्गस्तुति खण्डकाव्य** **गङ्गा जमुना कवितासङ्ग्रह**	? २०२०
२४	भानुभक्त अधिकारी	**वसन्त महिमा** **भानुभक्तका भावकाव्यहरू**	? २०६०
२५	रमेशप्रसाद चापागाई	**कविता सङ्कलन, कविता सङ्ग्रह** **आमा**	२०४१ ?
२६.	गोविन्द भट्ट	**नैतिकता** **विश्वयुद्ध गर्न तम्सेका छात्रहरू**	२०२२ ?
२७	शङ्कर शाह	**सेता घोडा** **आमाको आशा**	२०५२ २०५४
२८	गोपीकृष्ण अधिकारी	**गङ्गा** (महाकाव्य) **हिमालीपरि** (खण्डकाव्य) **गोविन्द** (महाकाव्य)	२०५५ २०५९ २०६१
२९	घनश्याम उपाध्याय कँडेल	**जीवनका सन्दर्भहरू** (कवितासङ्ग्रह) **विश्वामित्र र मेनका** (खण्डकाव्य) **कवि** (कविता)	२०५१ २०६९ ?
३०	कुन्दन शर्मा	**मेरा कविताहरू** **सम्बन्ध मायाको हत्या र आत्महत्या**	२०४५ ?
३१	विश्वनाथ थपलिया	**रिक्सा चालकको व्यथा**	?

३२	कृष्ण गौतम	**पाश्चात्य महाकाव्य** **प्राच्य महाकाव्य** **छाड छाड छाड**	२०५५ २०५९ ?
३३	राजकृष्ण कंडेल	**द्रोपदीको पश्चताप (खण्डकाव्य)** **सम्झनाका छालहरू (शोकाव्य)**	२०५९ २०५६
३४	नारायणप्रसाद लम्साल	**देशभक्तसित**	?
३५	ठाकुरप्रसाद शर्मा	**आजको राजनिति**	?
३६.	वासुदेव लम्साल	**धादिङको माया** **दिपावली, परिवर्तन**	२०५७ ?
३७	रीता शाह	**सेतो घोडा**	२०५२
३८	कृष्णप्रसाद घिमिरे मैनाली	**हृदयमा देश**	?
३९	रामचन्द्र लम्साल	**नेपाली कविता**	२०६४
४०	मोहनप्रसाद तिमल्सिना	**जन्मथलो** **राष्ट्रको ढुकढुकी**	२०७२ २०६९
४१	केशव रूपाखेती	**बुढो साउन र खडेरी**	२०६७
४२	हरि सिंखडा	**यस्तो यो सङघर्ष**	?
४३	शिव अधिकारी	**हिमालको हालचाल (कविता सङ्ग्रह)** **हाडमासुको पहाड (कविता सङ्ग्रह)**	? २०५४
४४	देवीप्रसाद अधिकारी	**सौन्दर्य उनैलाई सम्झाउँछ**	?
४५	उपेन्द्र लम्साल	**गोरखा नेपाल चित्र**	२०३१
४६	रामहरि दाहाल	**सावित्री स्मृति (खण्डकाव्य)** **नेवारपानी (खण्डकाव्य)**	२०६० २०५८
४७	रमेशचन्द्र अधिकारी	**पद्यमदुर्गा (महाकाव्य)**	२०५३
४८	बद्री दाहाल भस्मासुर	**गङ्गा (शोककाव्य)** **हेनरी डयूना (स्मृतिकाव्य)**	२०४० २०४६
४९	दिपबहादुर अधिकारी	**पृथ्वीको आह्वान**	?
५०	तारानाथ गौतम	**भावनाका फूलहरू**	२०७१
५१	तोयनाथ अधिकारी	**वंशघात**	?

५२	रुकु कार्की	रुकु कार्कीका कविताहरू लालीगुराँस (बालकविता सङ्ग्रह)	२०५९ २०६४
५३	शालिग्राम अर्याल	पुरानो पोको (कविता सङ्ग्रह) के छैन नेपालमा	? ?
५४	कमल रिजाल	म (कविता)	?
५५	नरनाथ लुइँटेल	ठूली (शोककाव्य)	२०६०
५६	हेमराज अर्याल	अनरसा (कविता सङ्ग्रह)	?
५७	बाबुराम तिमल्सिना	स्मृतिमा जन्मस्थल	?
५८	राजेन्द्रप्रसाद शाह	मेरो देश किन असारमा सल्बलल्ने गर्छ	?
५९	रामहरि लम्साल	आत्माको चित्कारी	?
६०	गाउँले बलदेव अधिकारी	शारदाको नेपाल (खण्डकाव्य) गाउँलेको घाउ (खण्डकाव्य)	२०४३ २०४४
६१	उत्तम कँडेल	राम्रो पुष्प	?
६२	शङकर सुवेदी	चाँदनी (कविता सङ्ग्रह) भावनाका उद्गार	२०६४ २०६१
६३	वासुदेव अधिकारी	समयका स्वरहरू (कविता सङ्ग्रह) आफन्तलाई संवोधन कविता सङ्ग्रह	२०६०
६४	नवराज लम्साल	चुपचाप-चुपचाप (गजल सङ्ग्रह) जुनदाइ आए (बालकवितासङ्ग्रह) पहाड र चराहरू	२०६६ २०६८ २०५९
६५	हरि खनाल	सर्प होस गर मान्छेहरू	२०४२ ?
६६	शिवप्रसाद अधिकारी	वेरोजगारी समस्या	?
६७	गीता कार्की	मलाई अध्यारो चाहिन्छ एक टुक्रा घाम	२०५२ २०६६

६८	नबीनबन्धु पहाडी	**पहाडीका कविताहरू (कविता सङ्ग्रह)** **मनका तरेली, मनका सूर** **आमाको आँगन (महाकाव्य)** **हजुरआमा जाती (बालकाव्य)**	? ? २०७४ २०७४
६९	शिशिर शर्मा	**अस्तित्वको खोजी (कविता सङ्ग्रह)** **मास्टरको कोट (कविता सङ्ग्रह)** **मेरी छोरीको देश**	२०५५ २०५८ २०६१
७०	अम्बिका बुर्लाकोटी	**मेरो प्यारो गाउँ**	?
७१	कल्पना अधिकारी	**नदेखेझैं गरेकी**	?
७२	रेशम बहादुर अधिकारी	**शिर हो हाम्रो सगरमाथा**	?
७३	रामहरि तिमल्सिना	**देश मान्छे खोजि रहेछ**	?
७४	प्रयास सौरभ श्रेष्ठ	**म सहिद सालिक**	?
७५	दिपेन्द्रसिंह थापा	**कविता दृष्टिमा अमरसिंह** **जीर्ण पर्खाल**	२०५६ २०६४
७६	शेखर कार्की	**जीवन घुम्ती (खण्डकाव्य)** **महिला (गद्य)**	? ?
७७	भरत शर्मा	**सहर लेखक र पत्रकार**	?
७८	अर्जुन अधिकारी	**नयाँ वर्ष आयो**	?
७९	सुविसुधा आचार्य	**अब शहिद बोल्छ**	२०६३
८०	गोविन्द बुढाथोकी	**शान्ति अलाप्तै छ रे**	?
८१	रामकुमार नेपाली (ठककर औजसी)	**छहारीमा आँसु (गजल सङ्ग्रह)**	२०६५
८२	सीता अधिकारी	**स्पनदनका आवाजहरु (कवितासङ्ग्रह)**	२०६५
८३	उर्मिला थपलिया	**अनुभूतिका तरङ्ग (कवितासङ्ग्रह)** **चन्द्रमल्लिका (गजल सङ्ग्रह)**	२०५९ २०६४
८४	राममाया अधिकारी	**हृदयान्जली**	२०६२
८५	रुद्र भट्ट	**उर्लिएको मन** **शान्ति तिमीलाई देखिसके)**	२०६१ ?

८६	हेमप्रसाद अधिकारी	**धादिङका कवि प्रतिभा** **राष्ट्रिय कविता महाकाव्य**	२०६५ २०६८
८७	अमित लम्साल	**सुस्वागत**	?
८८	श्याम रेग्मी	**घामको प्रतिविम्ब**	?
८९	राजु थापा	**किसानको कुरा**	?
९०	जित अधिकारी	**युग आवाज**	?
९१	शिब श्रेष्ठ	**बाघचाल**	?
९२	सम्झना अर्याल	**ठूलासँग**	?
९३	रघु परियार	**मातृवन्दना**	२०६०
९४	तिलमाया गुरुङ	**सवलाङ्ग सृजना** **आवाजभित्रको वेदना**	२०६० २०६१
९५	यात्री प्रकाश पाण्डे	**नजरसँग नजर**	२०७२
९६	गरिमा लुइँटेल	**झुल्के घाम (कविता सङ्ग्रह)** **माटोसँग माया**	२०६३ ?

३.३ कविहरूको संक्षिप्त परिचय

१. दैवज्ञकेसरी अर्याल

जन्म : (१८१०-?)

ठेगाना : सुनखानी -, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. अश्वशुभाशुभ परीक्षा ?

२. गोरक्ष पोगशास्त्र ? १२

२. विद्यारण्यकेसरी अर्याल

जन्म : (१८६३-१९१२)

ठेगाना : सुनखानी-१, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. युगलगीत

२. द्रौपदीस्तुति

३. बंशी चरित्र

३. वीरेन्द्रकेसरी अर्याल

जन्म : (१९०८-?)

ठेगाना : सुनखानी-१, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. दुर्गाभक्ति तरङ्गिणी

२. काव्य प्रकाश टीका

३. शब्दानुशासन

४. अशोक सुन्दरी नाटक (१९४७)

४. होमनाथ खतिवडा

जन्म : (१९११-?)

ठेगाना : कल्लेरी, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. कृष्ण चरित्र (१९६५)

२. भगवती स्तुति

३. रामश्वमेघ काव्य (१९६०)

४. नृसिंह चरित्र (१९६३)

५. विराट पर्व (१९६३)

६. सर्या पर्व (१९६३)

५. हरिहर शर्मा लामिछाने

जन्म : (१९१८-?)

ठेगाना : गजुरी-पिंडा, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. सुदामा चरित्र (१९४४)

२. वीरसिक्का (१९४६) भाग १

३. सत्यनारायण कथा (१९५०)

४. रामगीता (१९५५)

५. द्रोपदी वस्त्रहरण (१९४४)

६. देवराज शर्मा लामिछाने

जन्म : (१९२०-?)

ठेगाना : गजुरी-पिण्डा, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. पद्यसङ्ग्रहरू (१९४७)

२. श्लोक सङ्ग्रह (१९५६)

३. श्लोक पञ्चाशिका (१९४४)

४. स्वप्नाध्याय (१९५०)

७. दानराज लामिछाने

जन्म : (१९२७-१९७७)

ठेगाना : गजुरी-पिण्डा, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. बारहमासा (१९६१)

२. बुद्ध पञ्चाध्याय (१९५६)

३. पितापुत्री संवादहरू (१९७२०)

८. कुञ्जविलास गौतम

जन्म : (१९२९-१९९९)

ठेगाना : जीवनपुर-लामिडाँडा, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. गुहसेनादुबाह

२. शशिमुखी

९. भवानीप्रसाद खतिवडा

जन्म : (१९२०-?)

ठेगाना : कल्लेरी, धादिङ

१०. कुलचन्द्र गौतम

जन्म : (१९३४-२०१५)

ठेगाना : जीवनपुर-लामिडाँडा, धादिङ

शिक्षा : संस्कृतमा आचार्य उत्तीर्ण

प्रकाशित कृति :

१. स्वयवैद्य (१९६२)

२. रामयस्ति मानसम्बो गद्य टीका (१९९६)

३. रायवलङकार (२०१५)

४. उन्माद (२०१०)

५. दत्तचर्चा र दत्तचर्चा सारसङ्ग्रह (१९९२)

११. केदारनाथ खतिवडा

जन्म : (१९३५-२००३)

ठेगाना : कल्लेरी, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. महाभारतका सोह्रपर्वका पुस्तकहरू

२. श्रृङगार दर्पण

३. शुभविवाह

४. नलदययन्ती

१२. कृष्णप्रसाद रेग्मी

जन्म : (१९४०-१९८५)

ठेगाना : धार्के-धुनीबेसी, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. विश्वलहरी र प्रभावती चरित्र (१९६२)

२. पठ्ठापठ्ठी (श्रृङ्गारकाव्य (१९६२)

३. ब्राहमासे श्रतुमाला (१९७५)

४. श्रृङ्गार माला (१९७५)

५. महाभारत पक्षपर्व (१९७३)

६. उद्योग पर्व (१९६२)

७. कुखुरा कराए (१९७४)

१३. ऋषिकेश शर्मा रूपाखेती

जन्म : (१९४१)

ठेगाना :

प्रकाशित कृति :

१. गोपीका चित्त लिने

२. जनमानिनी ती

३. नीला भया चन्द्रमा

४. कलिका विलासी

१४. कविप्रसाद गौतम

जन्म : (१९६०-२०४५)

ठेगाना : जीवनपुर, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. भागवत कुञ्ज

२. रामायण कुञ्ज

३. भागवत भूषण

४. रामायणान्त

१५. शेषराज रेग्मी

जन्म : (१९६४-२०४४)

ठेगाना : जीवनपुर-लामिडाँडा, धादिङ

शिक्षा : धर्मशास्त्र आचार्य

प्रकाशित कृति :

१. नेपाली रचना प्रकाश (२०१८)

२. नेपाली ऐतिहासिक रूपरेखा

३. नेपाली निबन्ध

४. नेपाली व्याकरण वोध

५. श्रीरङ्ग शर्मा भट्टराई

१६. षडानन्द कोइराला

जन्म : (१९६५-२०५१)

ठेगाना : नीलकण्ठ-रामकोट, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. विश्वमञ्जरी कविता सङ्ग्रह (१९२६)

२. ब्राह्मणले हलो जोत्न हुन्छ ।

१७. कृष्णप्रसाद चापागाई

जन्म : (१९७३-?)

ठेगाना : धुनीबेसी, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. नाममा काम

१८. केशवराज पिँडाली

जन्म : (१९७७-२०५५)

ठेगाना : पिँडा, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. फेरि उल्टै मिल्यो (२०३२)

१९. पूर्णप्रसाद ब्राह्मण

जन्म : (१९७९-२०४६)

ठेगाना : काफलडाँडा, गोरखा

प्रकाशित कृति :

१. अगुल्टो (कविता सङ्ग्रह) २००७

२. रामराज्यम (खण्डकाव्य) २०४१

३. सम्झौता (लघुकाव्य) २०४७

२० . **सुवि शाह**

जन्म : (१९८५-२०६५)

ठेगाना : ज्यामरुङ, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. जीवसङ्ग्रह

२१. **केवलपुरे किसान**

जन्म : (१९८५-२०६८)

ठेगाना : केवलपुर, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. सिङ्गै किसान जिउँदो २०६६

२. चोकको कविता २०६२

३. काल आयो नजाती

२२. **शिवहरी अर्याल**

जन्म : (१९८६-२०३५)

ठेगाना : मैदी अमराई, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. रङगस्तुति (खण्डकाव्य) २०२०

२. थोपल (खण्डकाव्य) २०५७

३. गङ्गाजमुना (कवितासङ्ग्रह) २०५९

२४. **भानुभक्त अधिकारी**

जन्म : (१९९१-२०५९)

ठेगाना : नेवारपानी, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. भानुभक्त भक्कानाहरू २०६०

२५. **रमेशप्रसाद शर्मा चापागाई .**

जन्म : (१९९४-२०६७)

ठेगाना : धुनीबेसी, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. ज्वाला २००९

२. कविता सङ्कलन (कवितासङ्ग्रह) २०४१

२६. गोविन्द भट्ट

जन्म : (१९९४-२०६८)

ठेगाना : मैदी, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. नैतिकता २०२२

२. शान्ति सन्देश २०२४

३. विश्वयुद्ध गर्न तम्सेकाहरूसँग

२७. शङकर शाह

जन्म : (१९९६)

ठेगाना : .... ?

प्रकाशित कृति :

१. राष्ट्रनिर्माताप्रति २०४३

२. आमाको आशा २०५४

३. सेता घोडा २०५२

२८. गोपीकृष्ण अधिकारी

जन्म : (१९९८)

ठेगाना : नगरपालिका, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. आर्यावर्त (महाकाव्य) २०५१

२. गङ्गा (महाकाव्य) २०५५

३. हिमालीपरि (खण्डकाव्य) २०५९

४. गोविन्द (महाकाव्य) २०६१

५. ब्रह्मसभा (लघुकाव्य) २०६४

२९. घनश्याम उपाध्याय कँडेल

जन्म : (१९९८)

ठेगाना : ?

प्रकाशित कृति :

१. जीवनका सन्दर्भहरू (कवितासङ्ग्रह २०५१

२. देवयानी (खण्डकाव्य) २०३९

३. विश्वमित्र र मेनका (खण्डकाव्य) २०६९

३०. कुन्दन शर्मा

जन्म : (२०००)

ठेगाना : एम.ए.

प्रकाशित कृति :

१. मेरा कविताहरू २०४५

२. सम्बन्ध मायाको हत्या र आत्महत्या

३१. विश्वनाथ थपलिया

जन्म : (२००१)

ठेगाना : सल्यानटार, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. रिक्सा चालकको व्यथा ....?

३२ . कृष्ण गौतम

जन्म : (२००२)

ठेगाना : बैरनी, धादिङ

संलग्नता : साहित्य प्राङगणका संस्थापक अध्यक्ष

धादिङ परिचय प्रतिष्ठानका संस्थापक महासचिव

प्रकाशित कृति :

१. पाश्चात्य महाकाव्य २०५५

२. प्राच्य महाकाव्य २०५९

३. छाड छाड छाड ?

३३. राजकृष्ण कँडेल

जन्म : (२००२)

ठेगाना : मलेखु, धादिङ

शिक्षा : एम.ए.बी.एड.

प्रकाशित कृति :

१. सम्झनाको छालहरू (शोककाव्य) २०५६

२. द्रौपदीको पश्चाताप (खण्डकाव्य) २०५९

३४. नारायणप्रसाद लम्साल

जन्म : (२००२)

ठेगाना : पाल्पा धादिङ

शिक्षा : बी.एल.एम.ए.

संलग्नता : सरकारी सेवामा राजपत्राङ्कीत प्रथम श्रेणी

सम्पादन : साहित्यिक पत्रिका नयाँ पाइलोको सम्पादन

प्रकाशित कृति :

१. देशभक्तिसित ?

३५. ठाकुरप्रसाद शर्मा

जन्म : (२००३)

ठेगाना : ताल्ती, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : शिक्षण (गजुरी मा.वि., धादिङ)

प्रकाशित कृति :

१. आजको राजनीति

३६. वासुदेव लम्साल

जन्म : (२००३)

ठेगाना : नीलकण्ठ, धादिङ

शिक्षा : बी.एड. तथा शास्त्री

प्रकाशित कृति :

१. परिवर्तन २०५७

३७. रीता शाह

जन्म : (२००३)

ठेगाना : ज्यामरुङ, धादिङ

शिक्षा : स्नातक

समान/पुरस्कार : दैवीप्रकोप पीडितोद्धारक पदक २०४५

प्रकाशित कृति :

१. वेदना (गीतिकविता) २०४३

२. सेतो घोडा २०५२

३. कविताको सङ्ग्रह २०५२

३८. कृष्णप्रसाद घिमिरे मैदेली

जन्म : (२००५)

ठेगाना : मैदी, धादिङ

संलग्नता : त्रि.वि. नेपाली तथा राष्ट्रिय भाषा शिक्षा शिक्षण विषयक समिति सदस्य

प्रकाशित कृति :

१. हृदयमा देश .... ?

३९. रामचन्द्र लम्साल

जन्म : (२००६)

ठेगाना : पाल्पा, धादिङ

शिक्षा : एम.ए., एम.एड., पि.एच.डी.

संलग्नता : अन्तराष्ट्रिय वाङमय प्रतिष्ठानका उपाध्यक्ष
लम्साल सेवा समाजको आजीवन सदस्य

प्रकाशित कृति :

१. नेपाली कविता २०६४

४०. मोहनप्रसाद तिमल्सिना

जन्म : (२००८)

ठेगाना : सल्यानकोट, धादिङ

शिक्षा : नेपाली भाषाको कालिक विश्लेषणमा पि.एच.डी.

प्रकाशित कृति :

१. जन्मथलो २०७२

२. राष्ट्रको ढुकढुकी ...... ?

४१. केशब रूपाखेती

जन्म : (२००८)

ठेगाना : नौबिसे, धादिङ

शिक्षा : संस्कृतमा आचार्य उतिर्ण

संलग्नता : नेपाल विद्युत प्राधिकरणमा दीर्घकालीन सेवारत

प्रकाशित कृति :

१. बुढो साउन र खडेरी २०६७

२. पितृपुकार २०७०

४२. हरि सिंखडा

जन्म : (२००९)

ठेगाना : गुम्दी, धादिङ

शिक्षा : स्नातक

संलग्नता : सामाजिक विकास

प्रकाशित कृति :

१. यस्तो यो सङ्घर्ष .... ?

४३. शिव अधिकारी

जन्म : (२०१०-२०५९)

ठेगाना : जीवनपुर-लामिडाँडा, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

सम्मान/पुरस्कार : नेपाल बाल सङ्गठनबाट आयोजित कविता सम्मेलनमा प्रथम

प्रकाशित कृति :

१. संप्रति (कविता सङ्ग्रह) २०४०

२. हिमालको हालचाल (कविता सङ्ग्रह) .... ?

३. हाडमासुको पहाड (कविता सङ्ग्रह) २०३८

४४. देवीप्रसाद अधिकारी

जन्म : (२०१०)

ठेगाना :

संलग्नता : पद्मकन्या क्याम्पस, विभागीय प्रमुख

प्रकाशित कृति :

१. सौन्दर्य उनैलाई सम्झाउँदछ .... ?

४५. उपेन्द्र लम्पसाल

जन्म : नीलकण्ठ, धादिङ

शिक्षा : संस्कृतमा शास्त्री उतिर्ण

प्रकाशित कृति :

१. गोरखा - नेपाल चित्र २०३१

४६. रामहरि दाहाल

जन्म : (२०१०)

ठेगाना : नेवारपानी, धादिङ

शिक्षा : संस्कृत साहित्यमा आचार्य उत्तीर्ण

संलग्नता : वाल्मिकी क्याम्पसमा प्राध्यापन

रेडियो नेपालमा संस्कृतमा समाचार वाचन

प्रकाशित कृति :

१. सावित्री स्मृति (खण्डकाव्य) २०६०

२. नेवारपानी (खण्डकाव्य) २०५८

३. शान्तिको खोजी (खण्डकाव्य) २०५८

४७. रमेशचन्द्र अधिकारी

जन्म : (२०११)

ठेगाना : नेवारपानी, धादिङ

शिक्षा : विद्यावारिधि (पि.एच.डी)

प्रकाशित कृति :

१. पद्यदुर्गा महाकाव्य २०५३
२. सीतायन महाकाव्य २०७०

४८. बद्री दाहाल 'भस्मासुर'

जन्म : (२०११)

ठेगाना : सुनौलोबजार, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : शिक्षण

साहित्य र सामाजिक सेवा

प्रकाशित कृति :

१. गङ्गा (शोककाव्य) २०४०
२. हेनरी ड्यूना (स्मृतिकाव्य) २०४६
३. कविता संगालो २०५७

४९. दीपबहादुर अधिकारी

जन्म : (२०११)

ठेगाना : मूलपानी, धादिङ

शिक्षा : बी.एड.

संलग्नता : नेपाल बाल सङ्गठन र नेपाल रेडक्रसको आजीवन सदस्य

प्रकाशित कृति :

१. पृथ्वीको आहवान .... ?

५०. तारानाथ गौतम

जन्म : (२०१२)

ठेगाना : किरान्चोक, धादिङ

शिक्षा : संस्कृत विषयमा शास्त्री र नेपाली विषयमा एम.ए. उतिर्ण

संलग्नता : निजामती सेवा

प्रकाशित कृति :

१. भावनाका फूलहरू २०७१

२. चुल्ठैभरि लालुपाते ...... ?

५१. तोयानाथ अधिकारी

जन्म : (२०१३)

ठेगाना : नीलकण्ठ धादिङ

शिक्षा : बि.एड.

संलग्नता : शिक्षण सेवा

प्रकाशित कृति :

१. वंशघात .... ?

५२. रुकु कार्की

जन्म : (२०१५)

ठेगाना : गजुरी, धादिङ

संलग्नता : सामाजिक सेवा

साहित्यिक सेवा

प्रकाशित कृति :

१. रुकु कार्कीका कविताहरू २०५९

२. लालीगुराँस (बालकवितासङ्ग्रह) २०६४

३. चारैतिर अध्याँरो .... ?

५३. शालिग्राम अर्याल

जन्म : (२०१७)

ठेगाना : नलाङ, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : शिक्षण सेवा

प्रकाशित कृति :

१. पुरानो पोको कविता सङ्ग्रह .... ?

२. के छैन नेपालमा .... ?

५४. कमल रिजाल

जन्म : (२०१५)

ठेगाना : साल्दुम, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

सम्मान/पुरस्कार : धादिङ सिर्जना प्रतिष्ठानबाट विशिष्ट सम्मान २०७१

प्रकाशित कृति :

१. म कविता ...... ?

५५. नरनाथ लुइँटेल

जन्म : (२०१६)

ठेगाना : स्यादुल, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : शिक्षण सेवा

प्रकाशित कृति :

१. ठूली (शोककाव्य) २०६०

२. भऱ्याङ कविता .... ?

५६. हेमराज अर्याल

जन्म : (२०१७)

ठेगाना : नलाङ,, धादिङ

शिक्षा : प्रवेशिका

संलग्नता : शिक्षण सेवा

प्रकाशित कृति :

१. अनरसा (कवितासङ्ग्रह) .... ?

५७.. बाबुराम तिमल्सिना

जन्म : (२०१७)

ठेगाना : सल्यानकोट, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

प्रकाशित कृति :

१. स्मृतिमा जन्मस्थल .... ?

५८. राजेन्द्रप्रताप शाह

जन्म : (२०१७)

ठेगाना : मैदी,, धादिङ

शिक्षा : स्नातक

संलग्नता : हिमालय टायम्स पत्रिकाको संवाददाता

प्रकाशित कृति :

१. मेरो देश किन असारमा सल्बलाउने गर्छ .... ?

५९. रामहरि लम्साल

जन्म : (२०१८)

ठेगाना : मुरली भज्याङ, धादिङ

संलग्नता : साहित्य सेवा

प्रकाशित कृति :

१. यात्रा कवितासङ्ग्रह २०५८

२. आत्माको चिनारी .... ?

६०. गाउँले बलदेव अधिकारी

जन्म : (२०१८)

ठेगाना : नेवारपानी, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

प्रकाशित कृति :

१. शारदाको नेपाल (खण्डकाव्य) २०४१

२. दाम्पत्य (खण्डकाव्य) २०४४

३. गाउँलेको घाउ (खण्डकाव्य) .... ?

४. इन्दिरा दिदी (खण्डकाव्य) .... ?

६१. उत्तम कँडेल

जन्म : (२०१८)

ठेगाना : रिचोकटार, धादिङ

शिक्षा : स्नातक

संलग्नता : जि.वि.स. उपसभापति

प्रकाशित कृति :

१. राम्रो पुष्प .... ?

६२. शङकर सुवेदी

जन्म : (२०१९)

ठेगाना : पिँडा, धादिङ

संलग्नता : निजामती कर्मचारी

प्रकाशित कृति :

१. चाँदनी कवितासङ्ग्रह २०६४

२. भावनाका उद्गार २०६१

३. आमा २०५९

६३. वासुदेव अधिकारी

जन्म : (२०२२)

ठेगाना : नीलकण्ठ, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : प्रगतिवादी लेखक सङ्घको केन्द्रीय सदस्य

सम्मान/पुरस्कार : पारिजात सृजनशील पुरस्कार अर्जुन पाठक

प्रकाशित कृति :

१. समयका स्वरहरू (कवितासङ्ग्रह) २०४६

२. आफन्तलाई सम्वोधन (कवितासङ्ग्रह) २०६०

६४. नवराज लम्साल

जन्म : (२०२२)

ठेगाना : ज्यामरुङ, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : - शिक्षण सेवा

- पत्रकारिता

सम्मान/पुरस्कार : - प्रथम, राष्ट्रिय कविता महोत्सव २०६९

- उत्कृष्ट गीतकार, राष्ट्रिय वक्तृत्वकला प्रतियोगिता २०५८

- प्रथम, धादिङ साहित्य सम्मेलन २०४८

प्रकाशित कृति :

१. पहाड र चराहरू २०५९

२. पाइलैपिच्छे सगरमाथा (कवितासङ्ग्रह) २०६१

३. आगो छोपेर कतिन्जेल (कवितासङ्ग्रह) २०६२

४. कर्ण महाकाव्य २०६८

६५. हरि खनाल

जन्म : (२०२३)

ठेगाना : नीलकण्ठ, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : - निजामती सेवा

- धादिङ साहित्य समाजका आजीवन सदस्य

प्रकाशित कृति :

१. सर्प २०४२

२. होस गर मान्छेहरू .... ?

६६. शिवप्रसाद अधिकारी

जन्म : (२०२५)

ठेगाना : बैरनी, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : - धादिङ बहुमुखी क्याम्पस, बैरनीको अध्यक्ष

- एडमार्क कलेज, काठमाडौँको संस्थापक अध्यक्ष

प्रकाशित कृति :

१. बेरोजगारी समस्या .... ?

६७. गीता कार्की

जन्म : (२०६५)

ठेगाना : नीलकण्ठ, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : - नारी साहित्य प्रतिष्ठानका संस्थापक अध्यक्ष

- शिक्षण सेवा

प्रकाशित कृति :

१. मलाई अँध्यारो नै चाहिन्छ २०५२

२. सालका ठुटा र एक टुक्रा घाम २०६६

६८. नवीनबन्धु पहाडी

जन्म : (२०२८)

ठेगाना : पि.एच.डि.

संलग्नता : - शिक्षण सेवा

- धादिङ साहित्य समाज, भानु प्रतिष्ठान

प्रकाशित कृति :

१. पहाडीका कविताहरू, कवितासङ्ग्रह .... ?

२. मनका तरेली, मनका सूर .... ?

३. आमाको आँगन (महाकाव्य) २०७४

४. हजुरआमा जाती (बालकाव्य) २०७४

६९. शिशिर शर्मा

जन्म : (२०२८)

ठेगाना : सल्यानकोट, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

प्रकाशित कृति :

१. मास्टरको कोट कवितासङ्ग्रह २०५८

२. मेरी छोरीको देश २०६१

३. अस्तित्वको खोजी २०५५

४. देख्यौ कि मेरो नाम .... ?

.७०. अम्बिका बुर्लाकोटी

जन्म : (२०२९)

ठेगाना : आगिन्चोक, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : - साहित्य सेवा

प्रकाशित कृति :

१. मेरो प्यारो गाउँ...........?

७२. कल्पना अधिकारी

जन्म : (२०३०)

ठेगाना : नीलकण्ठ, धादिङ

संलग्नता : - धादिङ उद्योग वाणिज्यसङघ, अध्यक्ष

- साहित्य सेवा

प्रकाशित कृति :

१. नदेखेझैं गरेकी .... ?

७२. रेशम बहादुर अधिकारी

जन्म : २०३१

ठेगाना : मार्पाक, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : - शिक्षण सेवा

प्रकाशित कृति :

१. शिर हो हाम्रो सगरमाथा .... ?

७३. रामहरि तिमल्सिना

जन्म : (२०३१)

ठेगाना : नीलकण्ठ, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : शिक्षण सेवा

प्रकाशित कृति :

१. देश मान्छे खोजिरहेछ......?

७४. प्रयास सौरभ श्रेष्ठ

जन्म : (२०३३)

ठेगाना : बेनिघाट

प्रकाशित कृति :

१. म सहिद सालिक .... ?

७५. दिपेन्द्रसिंह थापा

जन्म : (२०३५)

ठेगाना : महादेवस्थान, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : - निजामती सेवा

सम्मान/पुरस्कार : नवकविता पुरस्कार २०५६

प्रकाशित कृति :

१. जीर्ण पर्खाल कवितासङ्ग्रह २०५६

२. फुटकर कविताहरू .... ?

७६. शेखर कार्की

जन्म : (२०३६)

ठेगाना : नौबिसे, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : - लियो क्लब अफ पिस खानीखोला, अध्यक्ष

प्रकाशित कृति :

१. जीवन घुम्ती (खण्डकाव्य) .... ?

२. महिला (गद्य) .... ?

७७. भरत शर्मा

जन्म : (२०३६)

ठेगाना : आगिन्चोक, धादिङ

संलग्नता : - साहित्य सेवा

प्रकाशित कृति :

१. सहर लेखक र पत्रकार .... ?

७८. अर्जुन अधिकारी

जन्म : (२०३७) बैरेनी, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : शिक्षण सेवा

प्रकाशित कृति :

१. नयाँ वर्ष आयो .... ?

७९. सुविसुधा आचार्य

जन्म : (२०३८)

ठेगाना : केवलपुर, धादिङ

सम्मान/पुरस्कार : गीत गायनमा

प्रकाशित कृति :

१. तारा झरेका रातहरू (मुक्तकसङ्ग्रह) २०६०

२. ताराङ्गिनी (गजलसङ्ग्रह) २०६३

३. अब शहिद बोल्छ (गजलसङ्ग्रह) २०६३

८०. गोविन्द बुढाथोकी

जन्म : (२०३९)

ठेगाना : नीलकण्ठ, धादिङ

संलग्नता : शिक्षण सेवा

प्रकाशित कृति :

१. शान्ति अलाप्तै छ रे .... ?

८१. रामकुमार नेपाली (ठक्कर औजसी)

जन्म : (२०४०)

ठेगाना : पौवा, धादिङ

संलग्नता : धादिङ साहित्य समाज, सहसचिव

प्रकाशित कृति :

१. छहारीमा आँसु (गजलसङ्ग्रह) २०६५

८२. सीता अधिकारी

जन्म : (२०४०)

ठेगाना : नेवारपानी, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : शिक्षण सेवा

प्रकाशित कृति :

१. स्पनदनका अवाजहरू (कवितासङ्ग्रह) २००५

८३. उर्मिला थपलिया

जन्म : (२०३९)

ठेगाना : नीलकण्ठ, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

प्रकाशित कृति :

१. अनुभूतिका तरङ्गहरू २०५३

२. चन्द्रमल्लिका (गजल) २०६३

३. साना मान्छेहरू .... ?

८४. राममाया अधिकारी

जन्म : (२०४१)

ठेगाना : नीलकण्ठ, धादिङ

संलग्नता : शिक्षण सेवा

प्रकाशित कृति :

१. हृदयाञ्जली (गजलसङ्ग्रह) २०६२

८५. रुद्र भट्ट

जन्म : (२०४१)

ठेगाना : नलाङ, धादिङ

शिक्षा : प्रविणता प्रमाणपत्र तह

संलग्नता : धादिङ काठमाडौँ गणतान्त्रिक मञ्चको उपाध्यक्ष

प्रकाशित कृति :

१. उर्लिएको मन (कवितासङ्ग्रह) २०६१

२. शान्ति तिमीलाई देखिसकेँ .... ?

८६. हेमप्रभास अधिकारी

जन्म : (२०४१)

ठेगाना : कटुन्जे, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

सम्मान/पुरस्कार : विभिन्न संघसंस्थाबाट पुरस्कृत

प्रकाशित कृति :

१. राष्ट्रिय कविता महोत्सव २०६८

२. धादिङका कवि प्रतिभा २०६५

३. गीतैगीतको गाउँ कविता सङ्ग्रह २०७१

४. सन्देश (महाकाव्य) .... ?

८७. अमित लम्साल

जन्म : (२०४२)

ठेगाना : नीलकण्ठ, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : खानी अनुसन्धान कार्य

प्रकाशित कृति :

१. सुस्वागत .... ?

८८. श्याम रेग्मी

जन्म : (२०४१)

ठेगाना : गोगनपानी, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : शिक्षण सेवा

प्रकाशित कृति :

१. घामको प्रतिबिम्ब .... ?

८९. राजु थापा

जन्म : (२०४५)

ठेगाना : सल्यानटार धादिङ

शिक्षा : प्रविणता प्रमाणपत्र तह

प्रकाशित कृति :

१. किसानको कुरा .... ?

९०. जीत अधिकारी

जन्म : (२०४२)

ठेगाना : मार्पक, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : साहित्य सेवा

प्रकाशित कृति :

१. धादिङका कवि प्रतिभा २०६५

२. युग आवाज .... ?

९१. शिव श्रेष्ठ

जन्म : (२०४२)

ठेगाना : कटुन्जे, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

संलग्नता : राष्ट्रिय भाषिक पत्रिका अग्नि दिशाका संवाददाता

प्रकाशित कृति :

१. बाघचाल .... ?

९२. सम्भना अर्याल

जन्म : (२०४३)

ठेगाना : नलाङ, धादिङ

शिक्षा : स्नातकोत्तर

प्रकाशित कृति :

१. ठूलासँग .... ?

९३. रघु परियार

जन्म : (२०४४)

ठेगाना : नीलकण्ठ, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. मातृवन्दना २०६०

९४. तिलमाया गुरुङ

जन्म : (२०४५)

ठेगाना : गुम्दी, धादिङ

संलग्नता : धादिङ साहित्य समाजको आजीवन सदस्य

प्रकाशित कृति :

१. सबलाङ्ग सिर्जना कवितासङ्ग्रह २०६०

२. आवाज भित्रका वेदना २०६१

९५. यात्रीप्रकाश पाण्डे

जन्म : २०४६

ठेगाना : त्रिपुरेश्वर, धादिङ

संलग्नता : सैनिक सेवा

प्रकाशित कृति :

१. निष्ठुरी २०६२

२. स्पन्दनका आलोकहरू गजलसङ्ग्रह २०६९

३. नजरसँग नजर गजलसङ्ग्रह २०७२

९६. गरिमा लुइँटेल

जन्म : २०५१

ठेगाना : स्यादुल, धादिङ

प्रकाशित कृति :

१. झुल्के घाम कवितासङ्ग्रह २०६३

२. माटोसँग माया..............?

चौथो परिच्छेद

धादिङ जिल्लाको प्रमुख कविहरू र तिनका काव्यकृतिको विश्लेषण

४.१ पृष्ठभूमि

नेपाली साहित्य विकासक्रममा धादिङेली साहित्यको महत्वपूर्ण स्थान रहेको छ । जसको लागि नेपाली साहित्यको तीनओटै कालखण्ड(प्राथामिक, माध्यमिक, आधुनिक) मा धादिङका थुप्रै साहित्यकारहरूले कथा कविता,उपन्यास जस्ता साहित्यिक विधाहरू रचना गरेका छन् । ती मध्ये नेपाली साहित्यिकको प्राथमिक काल शुरुवात गर्ने काव्यकार दैवज्ञकेसरी अर्याल पहिलो स्रष्टा हुनुहुन्छ ।

यसरी धादिङेली नेपाली साहित्य विकासको शिलशिलामा प्राथमिक कालदेखि आधुनिक कालसम्म अत्यन्तै गम्भीरताका साथ प्रशस्त कविहरूले जीवनोपयोगी काव्यकृतिहरू रचना गर्नुभएको छ । जस्तै दैवज्ञकेसरी अर्यालका एक सय एकतीस श्लोक रहेको 'कूलचन्द्रिका' काव्यदेखि लिएर आधुनिक कालका यात्रीप्रकाश पाण्डको 'नजरसँग नजर' भन्ने कविता समेत गरी सयौं काव्यकृतिहरू प्रकाशन भएका छन् । जस मध्ये धादिङको समसामायिक कालखण्डका केही कविताहरूको विश्लेषण प्रकाशनको आधारमा तपसिल बमोजिम गरिएको छ :

४.२ टि.एन. गोपीकृष्ण अधिकारी र उनका काव्यकृतिको विश्लेषण

४.२.१ परिचय

धादिङेली साहित्यिक इतिहासमा कवि टि.एन. गोपीकृष्ण अधिकारीले **'हिमालीपरि'** खण्डकाव्य वि.सं. २०५० सालतिर चार पाँच दिन लगाएर लेखेका थिए । जसको पाण्डुलिपी भैरवी माध्यमिक विद्यालयका शिक्षक भानुभक्त अधिकारी र विद्वान् कविराज कृष्ण बहादुर सिंहले हेरेर आफ्ना विचार राखेका थिए । रविन मानन्धरको कम्प्युटर सेटिङ र स्वामी गोविन्द घिमिरेको सहज र सुलभ मुद्रणमा दिव्यानन्द शर्मा पौडेलले वि.सं. २०५७ सालमा

यो कृति प्रकाशन गरेका थिए । साहित्य जगतमा कवि गोपिकृष्ण अधिकारीको '**हिमालीपरि**' खण्डकाव्यले पाठकवर्गमा राम्रो प्रभाव पारेको छ ।

४.२.२ विषयवस्तु

कवि टि.एन. गोपीकृष्ण अधिकारीद्वारा रचिएको **हिमालीपरि** खण्डकाव्यमा विशेषगरी हिमालय सौन्दर्यताको बयान गारिएको छ । पद्यात्मक शैलीमा लेखिएको खण्डकाव्यमा हिमाली काखमा रहेको विभिन्न बोटविरुवाहरू, फूलले सज्जिएको रमाइलो पाखा पखेरामा मानिसहरूलाई आकर्षण गर्ने शक्ति रहेको आशय व्यक्त गरिएको छ । वनपाखामा रहेका विभिन्न जातका फूलहरूले मनै लोभ्याउछ । नेपालको उत्तरी भेगमा रहेका हिमालहरू असाध्यै रङीचङ्गी भएर मुस्कान दिइरहेको हुन्छन् । वनमा विविध जात र रङ्गका चराचुरुङ्गीहरू मिठो लयमा गीत गाइरहेको हुन्छन् ।

यस खण्डकाव्यमा मातृभूमि नेपालको प्राकृतिक सम्पदाहरूले माताको अनुहार हँसिलो र रसिलो बनाएको छ । जहाँ कोशी, महाकाली जस्ता कयौं नदीहरू शान्तमयका साथ सलल बगिरहेको र नागबेली खोलानाला तथा झरनाहरूको छुट्टै रौनकता छाइरहेको विषयवस्तु उठान गरिएको छ । देशका सम्पूर्ण प्राकृतिक स्रोत, साधनले राष्ट्र शोभायमान बनाउदै हिमाली भेगको दृश्यले मान्छेको आत्मालाई सन्तुष्ट दिलाउछ । आकर्षकको केन्द्रबिन्दु डाँफे चरीले विरहको भाव व्यक्त गरिरहेको हुन्छ । हिमालको मनै लोभ्याउने हिउँको लहरले देशको मान, मर्यादा बढाइरहेको छ । भौगोलिक दृष्टिले डाँडाकाँडा, पाखा-पखेरा, खोल्चाखाल्ची सम्मका दृश्यले पर्यटकको मन जित्न सफल भएको छ । हिमालको चिसो हावाले वातावरणलाई सन्तुलन राखी प्राणीका मन, मस्तिष्क ताजा र जाँगरिलो बनाइदिएको छ । हिमाली भेगमा अचम्म लाग्दो दृश्यमा फुलिरहेको छ । मखमली फूलमा रस चुस्न भमराहरू रसीकस्सी गरिरहेका हुन्छन् । चर्को घामले गर्दा हिउँ पग्ली नदीनाला बगिरहँदा छुट्टै आनन्द दिइरहेको हुन्छ । वनमा रहेको ऐसेलु पाक्दा मान्छेको मनलाई सल्बलाउने बनाउँछ । विभिन्न सौन्दर्यताले राष्ट्रलाई चिटिक्क पारी सिगारिएकोले यस्ता सम्पदालाई जोगाइराख्नुपर्छ भन्ने सन्देश कविले दिएका छन् । मातृभूमिको दूधको भारा तिर्न यो खण्डकाव्य रचिएको भन्ने तर्क समेत व्यक्त गरिएको छ ।

४.२.३ परिवेश

यस खण्डकालमा देशको भौगोलिक अवस्थालाई समेटिएको छ । हिमाल, पहाड र तराईको दृश्यमा रौनकता छाएको तथ्य व्यक्त गरिएको छ । विशेषगरी गाउँले परिवेशमा हिमालको बयान गरिएको छ । मातृभूमिका फरक-फरक सन्तानहरूका गुणहरूले पाखा-पखेरा, डाँडाकाँडालाई सौन्दर्यतामा परिणत गराएको अवस्था प्रस्तुत गरिएको छ । हिमालको दन्तेलहर हिउँ, पाखामा रहेका लालीगुराँश, मखमली साथै विभिन्न चराचरुङ्गी र जीवजनावरहरूका आवाजले मातृभूमिको अनुहार हसिलो बनाएको भाव प्रकट गरिएको छ । **हिमालीपरि** अति सुन्दरी रहेको आशय प्रस्तुत गरिएको छ । ती सुन्दरी जवानीले भरिपूर्ण भएकी कुरा कसले बुझिदिने भन्ने निम्न श्लोकले प्रष्ट्याउछ :

हे लेकाली? अब पनि सधै कति चिन्ता नमानी
कस्तो बेला युवतीहरूमा के गरी चढ्छु याद
आएकी छिन् तर गिरिसुता गर्छ कस्ले र याद

(श्लोक ९८)

मर्यादा कयै नमिलिकन ती बन्दछिन् कुद्ध मानूँ
बर्षा गर्छिन तडित युत भै वारिले भिडछ सानु
बस्छन् आफै गिरिपति जहाँ जान सक्दैन मेघ
पोख्यो क्यारे रिस जति सर्ब तल्तिरै पर्षिएर

(श्लोक ९९)

प्रस्तुत श्लोकहरूमा कविले हिमाली परिदृष्यको व्याख्या गरेका छन् । जहाँ प्राकृतिक सौन्दर्यताले चिटिक्क परेकी युवती जस्ती देखिने परिलाई सधै याद आइरहन्छ । हिउँको वर्ष भइरहन्छ । हिमनदी बगिरहन्छ । हिमालको शोभा दिनप्रतिदिन बढाइरहेको छ ।

४.२.४ उद्देश्य

प्रस्तुत खण्डकाव्य मातृभूमि नेपालको दृश्यलाई वर्णन गरेर दुधको भारा कटाउने उद्देश्य रहेको देखिन्छ । देशको हिमाली भेगमा रहेको हिमशिखर, लालीगुराँश फूलको शोभा र विभिन्न जीवजनावरहरूका आवाजले मन सन्तुष्टी पार्ने अवस्थाले मातृभुमिको माया,

ममता बढ्ने भाव व्यक्त गरिएको छ । पाखा पखेरामा रहेका विभित फलफुल, कन्दमूल, जडिबुटी मातृभूमिको महत्वलाई अझ आत्मासाथ गुर्नुपर्ने उदेश्य समेत समेटिएको देखिन्छ ।

४.२.५ भाषाशैली

हिमालीपरि खण्डकाव्यमा कविले पद्यात्मक लय प्रयोग गरेका छन् । नेपाली शब्दकोष अनुसार सरल र सहज खालका शबदहरूका प्रयोगले श्लोकमा मिठासपन प्रदान गरेको पाइन्छ । नेपाली झर्रा तत्सम, तत्भव, र आगन्तुक शव्दको प्रयोगले कवितामा रौनकता, श्रुतिमधुरता, भाव सम्प्रेशण जस्ता पाउन सकिन्छ । यहाँ हिमालीपरिको सौन्र्दय बयान गर्ने कार्यको लागि त्यही अनुरूपका शव्द प्रेमपरक, देशभक्तिका निमित्त कर्मठ शब्दहरूको प्रयोग गरेकाले कवितामा शैलीगत विविधता रहेको पाइन्छ । हिमालीपरिको सौन्दर्यता अति रसिलो र कसिलो बाक्यहरूमा वर्णन गर्दै मातृभूमिको दूधको भारा कट्टा गर्ने तथ्य रहेकोले कवितामा मिठासपन पाइन्छ ।

४.२.६ निष्कर्ष

प्रस्तुत खण्डकाव्यको निष्कर्षमा भन्नुपर्दा काव्यकार टि.एन. गोपिकृष्ण अधिकारीले मातृभूमि नेपालको सौन्दर्यतालाई बयान गर्दै राष्ट्रिय भावना व्यक्त गरेको पाइन्छ । हिमाल, पहाड र तराईको आ-आफ्नो विशेषताले देशको शोभा बढाएको तथ्य सावित गरेको देखिन्छ । कवितामा समयानुकूल हुने गरी विषयवस्तु समावेश बनाई स्वदेशी तथा विदेशीलाई मख्खै पारेको दृश्य झल्काएको पाइन्छ ।

कवि अधिकारीले यस खण्डकाव्यमा मातृभूमिको सौन्दर्यता प्रकट गर्दै माया, ममताप्रति निकट रहने सन्देश प्रवाह गरेका छन् । कवितामा उद्देश्य शीर्षक अनुसार अति उपयोगी प्रयोग गरेका छन् । साथै भाषाशैली सहज र सरल खालको छनोट गरेका छन् । जसले गर्दा पाठकवर्गले सजिलै बुझ्न सक्छन् ।

४.३ नवीनबन्धु पहाडी र उनका काव्यकृतिको विश्लेषण

४.३.१ परिचय

धादिङेली साहित्य विकासको सिलासिलामा सदैव संलग्न भइरहनु भएको कवि नवीनबन्धु पहाडी नवोदित साहित्यकार हुनुहुन्छ । सानै उमेरदेखि साहित्यिक क्षेत्रमा भिज्नु

भएको काव्वयकार पहाडी कविता, गीत, र गजलहरू समय समयमा विभिन्न पत्रपत्रिकामा छरिएर रहेका कविता र अप्रकाशित लेखहरू पनि एउटै बिटो पारेर सुरक्षित पार्न उहाँले वि.सं. २०५८ मा **पहाडीका कविताहरू** (कवितासङ्ग्रह) प्रकाशन गर्नुभयो ।

पहाडीको यस **पहाडीका कविताहरू**को आवरण पृष्ठको सिरानमा शीर्षक त्यसभन्दा मुनि पुस्तकको चित्र र तल्लो भागमा कविको नाम लेखिएको छ । पुस्तक हल्का हरियो रङले सजिएको छ । कविको पुस्तक प्रकाशनको लागि कम्प्युटर डिजाइन प्रेमशील "झापाली" ले गर्नुभएको थियो । यसैगरी प्रोशिसिङ गणेश लामिछाने धादिङबाट मुद्रण गराउनुभएको छ । प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा जम्मा ४० ओटा कविताहरू समावेश भएका छन् । २२ ओटा गद्य कविता १५ ओटा गजल र ३ ओटा शास्त्रीय छन्दमा लेखिएका छन् । यी सबै खाले कविताहरूमा कटुसे, तारामण्डल, छाप्राहरूमा जिन्दगी घिसारिरहेको दरिद्र, दुखी, पीडित र व्यथाले छटपटाइरहेका गरीबहरूको दुःखद, मार्मिक, अन्तरात्मका सुसेलीहरू उकेलिएका छन् । नवीनवन्धु पहाडीका कविताहरूमा अधिकतम तीखो व्यङ्ग्य व्यञ्जित भएको पाइन्छ । उहाँका कविताहरूमा सामाजिक विकृति र विसङ्गतिलाई प्रतीकात्मक बिम्वहरूद्वारा छरपस्ट गरिएको छ । आफ्नो देशका नदीरूपी दिदी-बहिनीहरूलाई विहा गरेर पराईका हातमा सुम्पिएका कुरा पनि व्यञ्जित गरिएको छ । बन्धुका गजलहरूमा श्रृङगार रसका नदीहरू पनि बगेका भेटिन्छन् ।

४.३.२ विषयवस्तु

नबीनबन्धु पहाडीद्वारा रचित कवितासङ्ग्रहमा देशको सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, राजनितिक जस्ता पक्षहरूको यथार्थ चित्रण गरिएको छ । जहाँ देशको विभिन्न भू-भागमा रहेका गरीब जनताहरूका दूर्दशा व्यक्त गरिएको पाइन्छ । नेपालको प्रायः जसो जनताहरू कटुसे, तारामण्डल, छाप्राहरूमा दयनीय जीवन विताइरहेका दरिद्र समुदायका आत्म विश्लेषण गरिएको छ । गाँस, बास र कपासको अभावले छटपटाइरहेको ती पीडित वर्गहरूका यथार्थ गतिविधि छर्लङ्ग पारिएको छ । कविले विशेषगरी सामाजिक विकृति र विसङ्गतिलाई पर्दाफास गर्नुभएको छ । जहाँ कवि भन्नुहुन्छ :

रित्ता, थाल र खोको पेटका धनीहरू
पर्ख केहीबेर सुस्ताउन चाहन्छु सत्तामा

लामो यात्राको अनवरत थकानलाई
यही केहीबेर विसाउन चाहान्छु ।

(पर्खनेहोस् केहीबेर सुस्ताउन चाहान्छु, पृ. १)

आज एउटाको पसिना थापेर
भोलि अर्काको र्‍यालीमा पसीना ओकलेर
म निराधार नित्पराध
साछी बनेको छु, अनन्त अत्याचारको
ती बलिष्ठ पाखुरीहरू
जो घुम्ने कुर्सीमा चश्मा थापेर
जो नजरानाको बदलामा तक्मा भिरेर
जन-सेवाको बलत्कार गर्दै छन्, असहायहरूमा

(सडक, पृ. ३)

प्रस्तुत कविताांशमा कविले देशका जनताहरू गरीब निमुखा र भोका छन् । जीवनयात्रामा धेरै दुःख गर्दा पनि आनन्द प्राप्त गर्न सकेका छैनन् भन्ने भाव व्यक्त गरेको छन् । यसैगरी देशका सामन्तवर्गले एक-अर्कामा वादविवाद गराएर आफ्नो स्वार्थ लुट्ने कार्य गरेका छन् । तल्लोस्तरका जनताहरूलाई प्रयोग गरेर आफू अमन, चयन गर्ने नेताहरू देशमा रहेका छन् भन्ने आशय प्रकट गरिएको छ ।

यसरी काव्यकार बन्धुले देशमा परिवर्तन ल्याउनको लागि नयाँ वर्ष शीर्षकको माध्यमबाट सन्देश प्रवाह गर्नुभएको छ । राष्ट्रको विभिन्न भू-भागमा बसोबास गर्दै आएका जनताहरू रोग-भोग र शोकले ग्रस्त भइरहेको अवस्थालाई उठान गरिएको छ । नेपाल प्राकृतिक सौन्दर्यताले भरिपूर्ण भएर पनि गरीबको रेखामूनि रहनुपरेको तथ्यलाई स्पष्ट पारिएको छ । कवि भन्नुहुन्छ :

परिवर्तनको संकेत
नयाँ बर्ष ! के दियौ र ?
गतको प्रवाहशील समयमा बगेर ?
शुभकामना र पोष्टकार्डमा अनुदित्त हुँदा

धेरै पत्रपत्रिकाले शुभ कामनाका भारहरू यामै

पोष्ट अफिसका कर्मचारीहरूले

(नयाँवर्ष, पृ. ५)

उपयुक्त हरफमा नववर्षले देशमा परिवर्तन ल्याउन सकिरहेको छैन । केवल शुभकामना मात्र भइरहेको छ भन्ने तथ्य उल्लेख गरिएको छ ।

कवि नवीनबन्धु पहाडीका कवितामा स्वदेशको माया, ममता र राष्ट्रभक्तलाई पनि प्रतिकात्मक रूपमा दर्शाइएको छ । विश्वको सामु साहसी नेपालीहरू पहिचान हुन्छन् तर देशको हालत घरायसी रहेको छ । जनताहरू दिनप्रतिदिन दुःखी बन्दैछन् । देश विकृति र विसङ्गतितर्फ उन्मुख रहेको छ । देशका माहिर नेताहरूलाई राष्ट्रको चिन्ता छैन, केबल आफ्ना मात्र धन्दा छ । जसले गर्दा धनी र गरिबको बिच विशाल खाल्डो रहेको छ । कवि लेख्नुहुन्छ :

धर्तीको माटो सम्झेर रगतको टीका लाउथें ।

लेक र बेशी धाउदै असारे गीत गाउथे ॥

विधिले मलाई डोऱ्यायो यो विरानो ठाउमा ।

दु : खले आँसु पुछदै छु, स्वदेशको नाउँमा

उक्त पङ्क्तिमा कविले मातृभूमि नेपालको माटो सन्देश टीका लगाउँदै लेक र बेशीमा असारे गीत गाउँथे र अहिले विरानो ठाउँमा रहेकोले देशको धेरै चिन्ता लिइरहेको भाव व्यक्त गरेका छन् ।

४.३.३ परिवेश

प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा देशको बिग्रदो परिवेश उल्लेख गरिएको छ । जहाँ मानिसको स्वार्थ र घमण्डले समाजमा विकृति भित्र्याउने सन्दर्भ जोडिएको छ । राष्ट्रमा दरिद्रपन बढ्दो अवस्थामा रहेको प्रसङ्ग, चर्चा गरिएको छ । देशमा राजनितिक, सामाजिक,शैक्षिक गातिविधिहरू दूरगतितर्फ लक्षित रहेको छ भन्ने कुरा प्रवाह गरिएको छ ।

देशको वास्तविकतालाई सूक्ष्म तबरबाट नियाल्दै विभिन्न समयमा लेख्नुभएका कविता, गजल, गीतलाई एक शुत्रमा गठबन्धन गर्ने उद्देश्यले कविले वि.सं. २०५८ मा **पहाडीका**

कविताहरू लेख्नुभएको छ । दुःख, मर्का, पिडाले पिल्सिएका जनताहरूका मनोदशा कवितामा चर्चा गरिएको छ । राष्ट्रलाई रुढिवादी प्रवृत्तिबाट प्रगतिवादीतर्फ बढाउनुपर्ने सन्देश प्रवाह गरिएको छ। कवि लेख्नुहुन्छ :

उकाली ओरालीको वेदीभित्र
जीवनको जठराग्निबाटै डसिएको छ ऊ ।
जीन्दगीको अविराम यात्रामा
खै ? परिवर्तनको उत्कृष्ट अभिलाषाले
आत्मोत्कर्ष गर्नेहरूको मूल्य ?
(परिवर्तन, पृ. १८)

प्रस्तुत कविताांशमा मानवको जीन्दगी यात्राले जुन धाराप्रवाही रहेको हुन्छ । समाजमा परिवर्तनको ठूलो आशा लिएर अगाडि बढ्न चाहन्छ तर सोचेजस्तै हुँदैन भन्ने भाव प्रष्ट्याइएको छ ।

४.३.४ उद्देश्य

कवि नवीनबन्धु 'पहाडी' ले **पहाडीका कविताहरू** (कवितासङ्ग्रह) मा कलमको माध्यमबाट समाजमा रहेको कुसंस्कार, कुरितिलाई हटाउने उद्देश्य राख्नुभएको पाइन्छ । देशमा भइरहेको अन्याय, अत्याचारलाई चिरफार गर्दै सुखमय जीन्दगी जनताले पाउनुपर्छ भन्ने आसय व्यक्त गरिएको छ । प्रकृतिलाई मानवीकरण र मानवलाई प्रकृतिकरण गर्दै चेलीको चित्कार देशप्रेम, स्वच्छन्दतावादको प्रयोगबाट शास्त्रीय वाणिक छन्दको प्रभावकारिता बढाउने दृष्टिकोण रहेको छ ।

यस स्फुट काव्यको व्यापक रूपमा मानव मूल्यको खोजी गर्दै समष्टिको अनुभतिलाई व्यञ्जनापूर्वक अभिव्यञ्जित गरेको छ । व्यङग्यको थप्पड कतै आवरणमा सिंगारिएर, कतै कथ्यशैलीको सश्लिवष्ताा छताछुल्ल पार्ने आसय राखिएको पाइन्छ । देशमा विकृत राजनीतिज्ञहरूको कूटनयनलाई झड्का दिदै अजटिल भाषा संरचना सुधारको सन्देश दिन खोजिएको छ । नवीनको काव्यवाणीले,

पहरा गर, यो आदर्श सत्तालाई
धावा बोल्न सक्छ कतैबाट

प्रतिक्षा गर,समय आउदैन ।

....

....

पर्ख गाउला चुनावी राहतका गीतहरू ।

....

(पखनुहोस केहीबेर, पृ. २)

उक्त हरफहरूमा देशका कर्णधार सन्तानहरूलाई संरक्षण गर्नुपर्छ । समय र परिस्थिति अनुसार कार्य गर्न सक्नुपर्छ भन्ने तथ्य उल्लेख गरिएको छ । साथै चुनावको वेलामा नेताहरू गाउँ आउँछन् र त्यसबेला होसियार हुनुपर्छ भन्ने आशय पनि प्रकट गरिएको छ ।

समग्रमा काव्यकारले देशको पूर्व मेची देखि पश्चिम महाकालीसम्म बस्ने नेपाली जनताहरूका पिर,मर्कालाई उद्देश्य राखिएको देखिन्छ । जसले कविताको उद्देश्य अत्यन्तै समय-सान्दर्भिक रहेको सावित हुन्छ ।

४.३.५ भाषाशैली

पहाडीका कविताहरू (कवितासङ्ग्रह) मा जम्मा ४० वटा कविताहरू समावेश भएका छन् । २२ वटा गद्य कविता, १५ वटा गजल र ३ वटा शास्त्रीय छन्दमा लेखिएका छन् । विशेषगरी कविको रचनामा गद्यात्मक शैली प्रयोग भएको देखिन्छ । महान्, नाटककार विलियम शेक्सपियरले भने झैं (कविता कल्पनाकी दुहिता हो ।) लाई पछ्याउदै गीति भाका, गजल, मुक्तछन्द, शास्त्रीयछन्दका बहुरङ्गी शैलीमा टडकारो विम्ब दिनु उनको काव्यचेतको विशेषता हो ।

सडकछापाहरू शक्तिछापमा पुग्दाका अवस्थालाई छोटो बढेपछि लामो फुर्ती ढाँचा बढाउछ,यही उर्लदो खहरे हेर कत्तिको गडगडाउँछ नामधारी अगुवाका खराब ल्याकतलाई स्फुट काव्यले सामेल बनाएको छ । यसै सन्दर्भ अनुसार नामका नवीन, नवीन शैलीमा मानव मात्रामा आफ्नो बन्धुत्व जाहेर गर्दै पहाड जस्तै दृढ र उच्च बनाउन चाहने कविको रचनामा सरल, सहज भाषाशैलीले पाठकवर्गको सामु लोकप्रिय र चर्चित बन्नुभएको छ । प्रायजसो नेपाली झर्रा शब्द, तत्सम, संस्कृत, आगन्तुक शब्दहरूका प्रयोगले उहाँको लेख,

रचनालाई सिगारेको पाइन्छ । तसर्थ काव्यकार बन्धुको साहित्यिक यात्रामा उचित भाषाशैली प्रयोग भएको देखिन्छ ।

४.३.६ निष्कर्ष

नेपाली साहित्य विकासमा कवि नवीनबन्धु 'पहाडी' को अमूल्य योगदान रहेको पाइन्छ । जसमा कविले वि.सं. २०५८ सालमा **पहाडीका कविताहरू** (कवितासङ्ग्रह) रचना गरी देशमा दिनप्रतिदिन मौलाउदै गइरहेको विकृति र विसङ्गतिलाई तीखो व्यङ्ग्य प्रहार गर्न सिपालु कविका रूपमा प्रतिष्ठित हुनुहुन्छ । नवीनबन्धु 'पहाडी' उहाँका कविता र गजलहरूमा गरीब र धनीहरूको बीचमा देखा परेका गहिरो खाडल पुरिदै जानुको अपेक्षा झन-झन गहिरदै गएको कुरा व्यक्त गरिएको छ । देशको चौतर्फी वातावरणलाई मध्यनजर गरी लेख, रचना प्रकाशित गर्ने कवि पहाडी साहित्यप्रति ज्यादै इच्छुक रहनुभएको देखिन्छ ।

यसरी धादिङेली साहित्यलाई मजबुत पार्दै नेपाली साहित्यमा गतिलो उर्जा प्रदान गर्न हरकदम प्रयासरत कवि बन्धुले त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट विद्यावारिधिको उपाधि हासिल गरिसक्नु भएको छ ।

४.४ बैरागी कुमार विश्वकर्मा र उनका काव्यकृतिको विश्लेषण

४.४.१ परिचय

नेपाली साहित्य विकासक्रममा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने काव्यकार बैरागी कुमार विश्वकर्मा लोकप्रिय रहेका छन् । सानै उमेरदेखि साहित्यमा चासो राख्ने कवि बैरागीले तत्कालीन समयमा देश युद्धमा होमिएको अवस्थालाई मध्यनजर गरी वि.सं. २०६० सालमा **शान्ति** कवितासङ्ग्रह प्रकाशन गरेका थिए । जुन कवितासङ्ग्रह ईन्द्र आचार्यबाट कम्प्युटर लेआउट गराई लगन अफ्सेट प्रिन्ट, प्रेस, लगनखेल, ललितपुरमा गरिएको थियो । देशको समय, परिवेश बमोजिम सुहाउँदो रहेका **शान्ति** कवितासङ्ग्रह पाठकवर्ग सामु आँखाको नानी बनेको छ । देशमा द्वन्द चकिरहेको सन्दर्भमा कलमको माध्यमबाट शान्ति स्थापना गराउने उद्देश्यले काव्यकार बैरागीले प्रस्तुत कवितासङ्ग्रह रचनमा गरेका छन् । छन्दोबद्ध गद्य लयमा रहेको कवितासङ्ग्रहमा २३ वटा शीर्षक र २५ पृष्ठ सङ्ख्या रहेको छ । कवितासङ्ग्रहको आवरण पृष्ठमा शीर्षक, त्यसमुनी साल, विधा, नेपालको नक्सा र पुछारमा

विश्वमा शान्तिको सन्देश प्रवाह गर्ने चिठी बोकेको परेवाको चित्र अंकित रहेको छ । साथै कविको परिचय बुझाउने विवरणसहित हल्का सादा फोटो रहेको छ । कृतिको शीर्षक, कालो अक्षरमा लेखिएको छ र पृष्ठभूइँ हल्का हरियो रङ्गमा रहेको छ । सानो आकारमा रहेको, चिटिक्क, छरितो देखिने कवितासङ्ग्रह पढ्नको लागि निकै उपयोगी बनेको छ ।

४.४.२ विषयवस्तु

प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा समय सान्दर्भिक विषयवस्तु समावेश गरिएको छ । आफ्नो देश महायुद्धको चपेटामा परिरहेको बेला नेपालीहरू विदेशको सेवा गरिरहेको र यहाँ भएका एउटै आमाका सन्तानहरू पनि काटमार गरिरहेको तथ्य उल्लेख छ । कविले भन्छन् :

अरुको देश मात्र कति बचाउछ्यौ
आफ्नो देशलाई पनि बचाइदेउ
सभव भएसम्म एकपल्ट यहाँ
शान्तिको अग्रदूतलाई पनि बोलाइदेऊ
सकिदैन भने ठीकै छ तिमीमात्र भएपनि
एकपल्ट घर फर्क शान्ति
घर फर्क................

(पृ. १७)

प्रस्तुत कवितांशमा कविले राष्ट्रको संरक्षणप्रति चिन्ता गरेको पाइन्छ । नेपाली नागरिकहरूलाई विदेशको सेवा गरेर केही पाइँदैन । बरु हामी सबै मिलेर देशमा शान्ति कायम गरौं । जसरी पनि नेपाली दाजुभाई घर फर्क भन्ने सन्देश प्रवाह गरिएको छ ।

यसरी काव्यकार बैरागीको कवितामा पाठकवर्गलाई पढ्न र बुझ्न सहज हुनेखालको शब्दहरू भएकोले उठान गरिएको विषयवस्तु छर्लङ्ग हुन्छ । कविले जम्मा समावेश गरेको २३ वटा शीर्षकहरूमा 'मखमली फूल्नै सकेन' देखि 'पानी किन चल्दैन' भन्ने सम्म रहेको छ । हाम्रो देश नेपाल सानो तर प्राकृतिक सौन्दर्यताले भरिपूर्ण भएको छ । यस्तो देशमा बसोबास गर्ने जनताहरू बिच धनी र गरिब, तल्लो जात र माथिल्लो जात भन्ने जस्ता कुविचारको साथ लडाइ चलिरहेको छ । मानव-मानवबीच पशु व्यवहार

गरिरहेका छन् । यस्तो व्यवहार देख्दा आमाको चित्त नबुझेर आँसु बगाइरहेकी छिन् । आफ्ना सन्तानबिच मेलमिलाप नहुँदा आमा छटपटिरहेकी छिन् । काव्यकार भन्छन् :

आमाको आँसुले भत भती पोलेर
पातलाई चाउरी माउरी पारेर
ती नेपाली सपूतहरूको सम्झनाले
आकूल व्याकूल पार्दै त कहिले
शरदमा पनि शिशिरको पिडाले अतालिदै कहिले

(मखमली फुल्नै सकेन, पृ. १७)

उक्त हरफमा नेपाली मातृभूमिको आँसुले सच्चा नेपालीको आत्मा छटपटाइ रहेको छ । देशको लागि बलिदान गर्ने सपूत नेपालीहरूको सपना पूरा गर्न हामी जुट्नुपर्छ भन्ने सन्दर्भ जोडिएको छ ।

समाजमा कपोल्कल्पित दलित समुदायका मान्छेहरू सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, शैक्षिक जस्ता पक्षहरूबाट अझै पछाडि परिरहेको विषयवस्तु कविले उठान गरेका हुन् । नेपालको पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्मका भू-भागमा बसोबास गर्ने जनताहरूमा कति गाउँ-ठाँउमा अझै अछुत नामका मान्छेहरू पिंजडाको सुगाहरू जस्तो बन्नुपरेको छ । त्यस्ता जनताहरूले समाजमा न्याय प्राप्त गर्न सकिरहेका छैनन् । नेपाली नागरिकको हिसावले भन्ने हो भने समान हक, अधिकार रहकै हुन्छ तर मान्छे मान्छे बिच उच्च र निच्च जातको भनि फरक व्यवहार गरिन्छ । जसले गर्दा समाजमा एकताको सन्देश जान सकेको छैन । गाउँ, ठाँउमा मेलमिलाप हुन सकिरहेको छैन । जसको परिणाम स्वरूप राष्ट्र विकासको लहरमा आँच आइरहेको छ । नेपाली समाजमा रहेको कुसंस्कार तथा असमानताले गर्दा देश युद्धमा फसिरहेको र मातृभूमि सङकटमा परिरहेकोले शान्तिको खोजि गरिरहेको आशय व्यक्त गरिएको छ । जुन कुरा तलको कवितांशमा प्रस्तुत गरिएको छ :

अत्यन्तै सुन्दर नरम प्वाँखहरू
खुर्सानी झैँ सुन्दर चुच्चो
अनि रंगी विरंगी बुट्टे शरिर

फेरि फेरि अहिल्यै चौध भुवन घुमौला झैँ जोश
तर व्यर्थ उता पिँजडाको भित्र छ
व्यर्थ उसका चाहानाहरू...
व्यर्थ उसका सुन्दरताहरू....
व्यर्थ उसका साहासहरू... (पिँजडाको सुगा, पृ. १८)

प्रस्तुत कवितांशमा देशमा राम्रो इमान्दार मान्छेहरूले काम गर्ने ठाउँ पाउदैनन् यस्ता व्यक्तिहरूलाई जहिले पनि बाधा अड्चन आइरहन्छ । उनीहरूका हिम्मत, आँट भएर पनि काम गर्न सक्दैनन् । हरेक पाइलामा सतास लागि रहेको हुन्छ भनिएको छ ।

यसरी नै काव्यकार वैरागीले अति सूक्ष्मरूपले सामाजिक परिवेशलाई मध्यनजर गरी पिछडिएका कयौ, व्यक्तिहरूले बोल्न, पढ्न, लेख्न अझै नपाई भित्र -भित्रै छटपटिरहनु परेको वेदना, मर्का समेत उल्लेख छन् । नेपाली परिवेशमा कयौँ मान्छेहरू विभिन्न कष्ट र तिरस्कारले गर्दा पीडित भईरहेका छन् । समाजमा दलित समुदायले पढ्न, लेख्न गर्न हुदैन भन्ने गलत धारण अझै कयौं गाउठाउमा रहेकोले मान्छेहरू डर,त्रासमा बस्नुपरेको परिवेश कविले उल्लेख गरेका छन् । कविले देशको संकटकालीन अवस्थालाई मध्यनजर गरी रोग, भोग र चिन्ताले ग्रस्त भएका जनताहरूका आत्मा अतृप्त रहेको छ भन्ने आसय व्यक्त गरेका छन् । कवि भन्छन् :

स्वच्छ सफा पानी स्वस्थ कण्डले
पिउने रहर गर्दा गर्दै
कता कता मरुभूमिमा तिर्खाले
छट्पटाउदै रुदैकराउदै अनि
दुईचार शब्द पनि सहानुभूति र
सद्भावको लागि नपाइ कनै (अतृप्त आत्मा म, पृ. ९)

उक्त पङ्क्तिमा नेपालको परिवेशमा निश्पक्ष तथा इमान्दार कार्य गर्न चाहना बोकेका मान्छेहरू पनि घृणित हुनुपर्दछ । कोही कसैले सहानुभूति र सद्भाव कायम गर्दैनन् भन्ने भाव व्यक्त गरिएको छ ।

यति मात्र नभएर कविले मातृभूमिसँग सही मार्ग पहिल्याइदिन अनुरोध गरेका छन् । सबै मानिसमा मिठो बोलिबचन, व्यवहार गर्नसक्ने क्षमता प्रदान गरिदिन समेत आग्रह गरेका छन् । कविले प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा 'पानी किन चल्दैन' भन्ने शीर्षक राखी एउटै मानव जातीमा पनि किन विभेद हुन्छ ? समाजमा पानी चल्ने र नचल्ने जात किन भनिन्छ ? जस्ता प्रश्नहरूको उत्तर खोजेका छन् । जहाँ कवि लेख्छन् :

गाइनेले गाएको गीतले नै सबैको मन छुन्छरे ।
दुःखमा बाचेको सांरगी सुन्दा सबैको मन रुन्छ रे ।
कोमल हातले कठोर पर्वत फुटाउन मिल्छरे ।
हाम्रो पसिनामा यहाँ सुन्दर फूल खिल्छरे ।
लत्ताकपडा मर्मत गर्न बनाउन पनि हुन्छरे ।
कलाकुन्जका मठमन्दिर सजाउन पनि हुन्छरे ।

(पानी किन चलेन, पृ. २२)

उपयुक्त हरफहरूमा पिछडिएको वर्गका गाइनेले गाएको गीतले धनी, गरीब सबैको मनलाई छुन्छ । कथित दलित समुदायका मानिसहरूले विभिन्न कलापूर्ण कार्यहरू गर्दा सुन्दर वस्तुको निर्माण हुन्छ । घर लताकपडा मर्मत हुन्छ । मठ-मन्दिर सजिन्छ तर त्यही समुदायलाई विविध बहाना पारेर विभेद गर्छन् भन्ने मूलभाव प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.४.३ परिवेश

प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा तत्कालीन देशमा सङकट परिरहेको र युद्धमा होमिरहेको परिवेश कविले समेटेका छन् । वि.सं. २०६० तिर नेपालमा राज्य पक्ष र विद्रोह पक्षबिच आन्दोलन भइरहेको अवस्थालाई नजिकबाट नियाल्दै जनताहरू पिडामा परिरहेको स्थिति बनाइएको छ । नेपालको हिमाल,पहाड र तराइमा बसोबास गर्ने जनताहरू रोग, भोक र शोकले ग्रस्त भइरहेको परिवेश समेटिएको छ । देशका नागरिकहरू असमानता र विभेदले गर्दा पिडित भइरहेको भेदभावले एक खालका जनताहरू पिंजडामा परेको सुगाहरू जस्तो भइरहेको छन् ।

काव्यकार कुमार बैरागीले समग्रमा देशको राजनैतिक, सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक तथा सांस्कृतिक परिवेश समेटिएको तथ्य सावित गरिन्छ ।

४.४.४ उद्देश्य

कवि कुमार वैरागीको **शान्ति** कवितासङ्ग्रहको माध्यमबाट तत्कालिन राज्यमा भइरहेको अशान्ति र विभेदलाई निराकरण गरी समतामूलक समाजको स्थापना गर्ने उद्देश्य रहेको छ । देशमा मार्ने र मर्ने कार्यलाई रोकी सम्पूर्ण नेपालीहरू एउटै माताका सन्तानहरू हुन भन्ने सन्देश दिन खोजिएको पाइन्छ । भगवानले मानवको जात नछुट्याई मान्छेले कल्पना गरेका जात विशेषमा विभेद हटाई समानताको आवाज बुलन्द गर्ने आशय रहेको देखिन्छ ।

यसरी कविले राष्ट्रको अवस्थालाई हृदयगम गरी विद्रोह गरेर होइन, एक आपसमा मिलेर अघि बढानुपर्छ भन्ने दृष्टिकोणले प्रस्तुत कवितासङ्ग्रह रचना गरेको पाइन्छ । देशमा राज्य पक्ष र विरोधी पक्षबिच युद्ध चलिरहेको र समाजमा असमानताको व्यवहार चलिरहेको परिवेशलाई शान्तिको माध्यमबाट निर्मूल पार्नुपर्छ भन्ने उद्देश्य कविले राखेको देखिन्छ ।

४.४.५ भाषाशैली

शान्ति कवितासङ्ग्रह जम्मा २३ ओटा शीर्षक समावेश गरिएको छ । जसमा शीर्षक र भनाइको तात्पर्य बमोजिम गद्यात्मक, पद्यात्मक र गीतिशैली आवश्यकता अनुसार सन्तुलन गरिएको छ । कवितामा नेपाली झर्रा, तत्सम, आगन्तुक शब्दको प्रयोग गरिएको छ । जसले गर्दा भाषाशैली सहज र सरल बनेको छ । पाठकवर्गले सजिलैसँग बुझ्न सकेका छन् । कवितामा शब्द प्रयोगको विविधता सुन्दर रूपमा भएको पाइन्छ । साथै छन्दको नियम पालना गर्नका लागि कविले शब्द भाँच्ने वा बटार्ने कार्य पनि प्रशस्त गरेका छन् । भाषाको संरचना पक्ष, ध्वनि, शब्द, व्याकरण र अर्थ व्यवस्थाको प्रयोगले गर्दा यस कवितासङ्ग्रहले आफ्नो क्षेत्रमा पकड जमाएको छ ।

समग्रमा काव्यकार बैरागीले कवितासङ्ग्रहलाई उत्कृष्ट बनाउनको लागि उचित शब्द चयन गरेको दखिन्छ । जसले गर्दा भाषाशैली सर्वोत्तम बन्न पुगेको छ । सामान्य पाठकले पनि कविताको भावना र मर्मलाई बुझ्न सक्दछन् । गाउँले परिवेशलाई मान्यता दिइएको संकेत रहेको हुँदा बोलिरहेको शव्दहरू प्रशस्त भेटिन्छन् । साथै सरल खालको शब्द प्रयोगले भाषाशैली सामान्य रहेको सावित हुन्छ ।

४.४.६ निष्कर्ष

यस **शान्ति** कवितासङ्ग्रहमा विशेष गरी वि.सं. २०६० तिर राज्यमा चलिरहेको गृहयुद्धप्रति इङ्गित गरी शन्तिको खोज गरिएको पाइन्छ । साथै देशमा मान्छे-मान्छे बिच रहेको भेदभावलाई कविताको माध्यमबाट चेतनाशील बनाई समतामूलक समाजको स्थापना गर्ने प्रयास गरिएको छ । देशको सामाजिक, आर्थिक,शैक्षिक, राजनैतिक जस्ता पक्षहरूलाई मध्यनजर गरी मानवबीच सहकार्य गर्नुपर्ने लक्ष्य राखिएको पाइन्छ ।

कवितामा वर्णनात्मक शैली प्रयोग गरिएको छ । जसले गर्दा कविता उच्चकोटीमा रहन पुगेको छ । कविले आफ्नो रचनामा स्थानगत, समयगत र वातावरणगत परिवेशको चित्रण गरेको पाइन्छ । तत्कालीन सामाजिक तथा राजनीतिक परिवेशमा रेखा परेको विसङ्गतिलाइ चिर्नको लागि हदै प्रयत्न गरेको देखिन्छ । नेपाल सानो मूलुक तथा प्राकृतिक सौन्दर्यताले भरिपूर्ण भएको देशमा पनि विभेदले गर्दा कविको आत्मा ज्यादै उकुसमुकुस भई आफ्नो भावना र तर्कलाई प्रष्फुटन गरेका छन् ।

४.५ भानुभक्त अधिकारी र उनका काव्यकृतिको विश्लेषण

४.५.१ परिचय

नेपाली साहित्य विकास क्षेत्रमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्‍याउनु भएका स्व. कवि भानुभक्त अधिकारी अत्यन्तै जुझारु हुनुहुन्थ्यो । साहित्यिक क्षेत्रमा भित्री आत्मादेखि नै उत्साह प्रकट गर्ने कवि अधिकारीले रचना गर्नुभएको **भानुभक्तका भक्कानाहरू** कवितासङ्ग्रह वि.सं. २०६० सालमा उहाँकै छोरा पुरुषोत्तम अधिकारीले प्रकाशन गर्नुभएको छ । जुन कृतिको लागि विशेष सहयोग धनकुमारी अधिकारी र अम्बिका अधिकारीबाट भएको थियो साथै कम्प्युटर सेटिङ बसन्त अधिकारी मुद्रण ग्लोबल इम्प्रेशन प्रेस, माइतीघर काठमाडौँबाट गराइएको थियो । कविताको आवरण पृष्ठको अगाडि भाग आधा रातो र निलो रङ्गले सजिएको छ । माथिल्लो भागमा कविताको नाम, बिचमा कविको तस्बिर र तल्लो भागमा कविको नाम लेखिएको छ । कविताको पछाडि आवरण पृष्ठ सेतो रङ्गको छ । काव्यकार अधिकारीले देश, काल, परिस्थितिलाई नजिकबाट विश्लेषण गर्दै वि.सं. २०३७ सालदेखि २०५४ साल सम्म विभिन्न शीर्षकहरूसाथ कविता रच्नुभएको थियो । ती

कविताहरूलाई एउटै विटो बनाई पुरुषोत्तम अधिकारीले प्रकाशन गर्नुभयो । जुन कृतिमा ७६ वटा कविता शीर्षक रहेको छन् ।

उक्त कविता अनुप्रासको लोभले अंश,अंष,कंस तीनवटा श, स, ष प्रयोग भएका छन् । अंश र कंस दुईवटा चाहिँ सार्थक छन् भने अंष चाहीँ निरर्थक शब्द प्रयोग गरेर शाब्दिक दोष परेको छ कवितामा । कवि मुक्तिनाथको दर्शनमा जाँदा अग्ला डाँडा, पहराबाट झरेको छहरा र प्रशास्त स्याउ देखेर रनभुल्ल परेका कुरा व्यक्त गरेका छन् । पञ्चायती व्यवस्थामा कर्मचारीहरूले मुख बाएका, शिक्षकहरूले गाली पाएका कुरा दर्शाएका छन् ।

४.५.२ विषयवस्तु

नेपाली साहित्य विकासको क्रममा धादिङबाट अमूल्य योगदान गर्ने कवि भानुभक्त अधिकारीले रचना गरेको कवितामा घरको पारिवारीक अवस्थादेखि समाज हुदै राष्ट्रिय माहोलसम्मको विषयवस्तु समावेश गरिएको छ । धादिङको आदिकविको रूपमा परिचित कविले रचनामा रसिलो कसिलोको साथ उपयुक्त विषयवस्तु किटानी गरेका छन् । देशमा स्थानीयदेखि केन्द्रीय स्तरमा रहेका नेताहरूले पक्षपात तथा स्वार्थमुखी कार्य गरेको सन्दर्भ देखाइएको छ । कवि भन्छन् :

नेता चोर सेता चोर पर्वत -मस्तके ।
नेता-सेता सबै चोर सर्व चोरमय जगत ॥

(पृ. ३)

प्रस्तुत कवितांशमा कवि भानुभक्त अधिकारीले देशमा रहेका अधिकांश नेताहरू फटाहा व्यवहार गर्दैछन् । आफ्नो स्वार्थ लुट्ने काम मात्र गरिरहेका छन् । जसले गर्दा देशमा भ्रष्टाचार फैलिदैछ भन्ने आशय व्यक्त गरेका छन् ।

यसरी कवि अधिकारीले देशमा वि.सं. २०३७ देखि २०५४ सम्म देखिएका विभिन्न राजनितिक घटनाक्रमका विषयवस्तुलाई समावेश गरेका छन् । नेपालको विभिन्न भू-भागमा बसोबास जनताहरूका फरक-फरक हैसियत रहेको तथ्य उल्लेख गरिएको छ । समाजमा

रहेका हुकुमवादीको शासन, दमनको प्रतिकार गर्न नसक्ने निमुखा जनताहरूका मनोदशा उद्धृत गरिएको पाइन्छ । जहाँ कवि लेख्छन् :

सपनीमा राजा भेटियो विपनीमा भुक्तै भोगियो
बाघ जस्ता राजा मेरा पोथी जस्ती रानी ?
निरङकुशे हात्तीलाई हाँक दियौ ज्यानी ॥
सपनी ....(पृ. ६)

उक्त हरफमा राजा, महाराजा जसलाई भेटे पनि आफ्नो पिडा, मर्का, भोक, रोग जनताले भोगिरहनु परेको छ । नेताहरूलाई सहयोग गरेर केही अर्थ भएन । गरीब जनताको जीवनस्तर माथि उठ्न सकेन भन्ने मूलभाव प्रकट गरिएको छ ।

परिष्कृति नै उहाँका कृतिहरूको आत्मा हो । उहाँको कविताले कहिले संस्कृत वार्णिक वा वर्णमात्रिक छन्दलाई त कहिले नेपालीका लोकछन्दहरूलाई वाहन बनाएको पाइन्छ । कवितालाई सङ्गीतात्मक बनाउनुपर्छ भन्नेमा प्रतिबद्ध आदिकविज्यूले मालश्रीको रागमा ढालेर रच्नुभएको व्यङगात्मक कविता नविनतम प्रयोगको उत्कृष्ट उदाहरण हो । हृदयको चङ्गालाई शब्दशनको धागामा राखेर श्रोताहरूको आँखा अगाडि उडाएर देखाइदिने चमत्कारी विषयको समावेश गरिएको छ । गाउँ, ठाँउ र समाजमा बढ्दै गइरहेको विकृति,विसङ्गतिलाई छर्लङ्ग पार्दै सुधारोन्मुख रहनुपर्ने सन्दर्भ जोडिएको छ । सचेत राजनीतिक संस्कारले तिखारिएका कवि अधिकारीले नेपालको प्रजातान्त्रिक आन्दोलनमा साहित्यिक सहयात्रीको रूपमा आफूलाई प्रस्तुत गर्दै सामाजिक, राजनैतिक विकृतिलाई यथार्थ-परक ढंगले चोटिलो प्रहार गरेका छन् । कविले विभिन्न परिवेशलाई मध्यनजर गरी चौतर्फी विकासको निमित्त आफ्ना कसिलो हरफहरू रचेका छन् :

चाहान्न भड्किला नाना खाना चाहन्न दूषण
चाहान्न शीतमा राप धर्मिला घामपोषण
चाहान्न फूलमा रङ्ग रुखमा फलकाफल
भोकमा भोज चाहान्न तिर्खामा जलनिर्मल

(पृ. ३२)

प्रस्तुत कवितांशमा कविले अमन, चयन, शोख मानिसलाई चाहिँदैन । सादा जीवन उच्च विचारको सिद्धान्त लिनुपर्छ । भोकमा भोज, थकाइमा निद्रा, तिर्खामा जल पायो भने मानिसलाई काफी हुन्छ भन्ने सन्देश प्रवाह गरिएको छ ।

४.५.३ परिवेश

प्रस्तुत कवितासङ्ग्रह **भानुभक्तका भक्कानाहरू**मा गाउँले र शहरीया जीवन दुबै परिवेश समेटिएको छ । गाउँका जनता भोक, रोगले पिल्सिरहेको र शहरमा जनताहरू ऐशा, आराम सुख -सयलमा रमाइरहेको परिवेश जोडिएको छ । गाउले घर,परिवारमा जनताहरू शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार प्रति चिन्तित र शहरीया जीवनमा मौनमस्ती र लुटपाट, डाँका, डकैती जस्ता प्रसङ्ग उल्लेख गरिएको छ । जहाँ कवि भन्छन् :

भाले मन गयो अकाल गतिमा पोथी भुटे पर्पंरी
वैदशी अनमोल बोतल फुटे जिब्रो भयो लर्बरी
आँखा लालीगुराँस झै हुन गए गाला दुबै बेसरी
पर्दाफास भयो विभत्स रसमा स्वास्नी विचेत्मा परी

(पृ. ४२)

उक्त पङ्क्तिमा कविले शहरिया जीवन घृणा लाग्दो हुन्छ भनेका छन् । जहाँ ठूलावडा पल्टेर विदेशी ह्वीस्की पिउँछन् । जिब्रो लरबराई, आँखा राता राता पारी घरमा झगडा गर्छन् र स्वास्नीको विजोग बनाउँछन् भन्ने प्रसङ्ग समेटेका छन् ।

नानीको बानी सुधार्न कविताको छडी देखाउने भानुभक्त अधिकारीको विषयक्षेत्र घरपरिवार, समाज, स्वव्यवस्था र राजनितिको सेरोफेरोभित्र देख्न सकिन्छ । वीररसयुक्त सुरिलो व्यङग्यको माध्यमबाट पारिवारिक, समाजिक, व्यवसायिक (शैक्षिक) र राजनैतिक सुधार कार्यमा कियाशील कवि पूर्वाग्रहमुक्त हुनुहुन्थ्यो । भावगाम्भीर्यता, त्रीब कल्पनाशीलता, स्वस्थ एवम् सुधारात्मक सन्देश उहाँका कवितामा पाइन्छ । अकबर र वीरबललाई प्रतीक बनाएर विस्तृत मनुस्यहरूका करङ भाँचिदिने र मेरुदण्ड मर्काइदिने सन्दर्भ जोडिएको पाइन्छ । छोका र बोकाहरूले भरिएका फोक्से कविता कोरेर कापी सिद्धयाउने प्रवृत्ति नरहेको परिवेश अँगाल्दै रस मात्र निकाल्ने सन्देश प्रवाह गरेको देखिन्छ ।

समग्रमा कविले नेपालको मात्र नभएर विश्वकै परिवेशलाई मध्यनजर गरी कविता रचना गर्नुभएको देखिन्छ । कवि भन्छन् :

वैदेशी भेष औ भाषा नारा गगनभेदन
बरु प्राण गए जाला नगरे है । प्रलोभन

प्रस्तुत कवितांशमा कविले विदेशी भेषभूषा, भाषाशैली नेपालको लागि उपयुक्त हुँदैन । हाम्रो आफ्नै मौलिकतामा रमाउनुपर्छ । बरु प्राण किन नजाओस, अरुको लोभ, लालचामा कहिल्यै फस्नु हुँदैन भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् ।

४.५.४ उद्देश्य

कवि भानुभक्त अधिकारीका कवितामा घरायसी वातावरण देखि राष्ट्रिय परिवेशसम्म हुने गरेको कुसंस्कार, विकृति र दुर्दशालाई निराकरण गर्ने उद्देश्य राखिएको पाइन्छ । विभिन्न शीर्षकका साथ रचिएको कवितामा उचित शब्दचयन र प्रवृत्तिको माध्यमबाट मानिसहरूलाई चेतनशील बनाउने, दृष्टिकोण राखिएको छ । देशकाल परिस्थितिलाई निकै नजिकबाट विश्लेषण गरी राष्ट्र निर्माणको सन्देश प्रवाह गर्नुपर्ने उद्देश्य कवितामा समावेश गरिएको छ । विविध वार्णिक छन्दमा रचिएका छोटा लामा सबै कविताहरूको भावनात्मक केन्द्रबिन्दु व्यङ्ग्य चेतनाको आशय रहेको छ । त्यसैले वरिपरि शब्द तथा अलङ्कारको समुचित प्रयोग र शिल्परक परिक्रमाले सम्पूर्ण मानवलाई दरिलो चोट र कोट प्रदान गर्ने दृष्टिकोण पाइन्छ ।

यसरी नै भानुका कविता हाम्रा पूर्वाचार्यका साहित्य झैँ रहस्यात्मक तथा उपदेशात्मक दृष्टि रहेको पाइन्छ । जसमा सत्य, शिव र सुन्दरको चित्रण पाइन्छ । उनका कवितामा जीवनमा भोगिएर, खारिएर, अनुभव गरिएका कुराहरूलाई गम्भीरतापूर्वक यथार्थ चित्रण गरी समाज परिवर्तनको उद्देश्य समेटिएको छ । कवि लेख्छन् :

"घुसखान्या" बढाएर चाहिदैन विभुषण ॥
चाहन्न हात माडेका निहुरेका प्रमोसन ॥
डिमोशन महासेवा प्रमोसन महाबली ॥
दीर्घायु लोभको भाँडो उभिण्डो परमेश्वरी ॥

(पृथ्वी जयन्ती, पृ. ३७)

कवि भानुभक्त अधिकारीले घुसखोरीको विरोध गरेका छन् । कसैको चाकडी गरेर आफूलाई सम्मान गरेको मन पर्दैन । लोभ गरेर कमाएको सम्पत्ति कहिल्यै दीर्घकालिन हुँदैन भनेका छन् ।

४.५.५ भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा काव्यकारले समय, परिवेश अनुसार उचित खालको भाषाशैली प्रयोग गरेका छन् । शब्द छनोटको राम्रो व्यवस्थापनले कवितासङ्ग्रहमा कविले सौरमण्डलका अधिपति भानुले झैँ कविताको कमनीय किरणका माध्यमबाट जीवन जगतका सूक्ष्म संवेदनहरूका साथै तत्कालिन युगका अनेकौँ परिदृश्यहरूलाई कलात्मक बान्कीमा जुन नियुणताका साथै उद्भासित गर्नुभएको छ, त्यसैले यस सङ्ग्रहका स्रष्टाको साहित्यले स्वकीय समाजका विविधपक्षलाई लक्ष्य गरी यसमा कवितात्मक वाणी प्रदान गर्नुभएको केही मार्मिक पंक्तिहरूलाई यसप्रकार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

मेरा पैतृक मूल्यवान धन ता रित्तो बनाइस सब ।
ढाडे, ढाड न भाँची भावी पिँडीले छोड्दैन पर्खेस अब ॥

प्रस्तुत हरफमा कविले आफ्नो मूल्यवान सम्पत्ति सामन्तवर्गले लुटेको तथ्य प्रकट गरेका छन् । तिनीहरूलाई भावी सन्ततीहरूले छोड्ने छैनन् भन्ने भाव समेत व्यक्त गरिएको छ ।

यसरी कविले सुत्रात्मक शैलीमा काव्यका लाक्षणिक ग्रन्थहरूलाई सान्निध्य बनाएर व्यञ्जन शैलीमा पोखिनु भानुको विशेषता हो । आनुप्रासिकता, ध्वनि औचित्य, बक्रोक्ति, रीति, छन्द, रस प्रायः पूर्वीय काव्यसम्प्रयायसित प्रभावित उनका वाणीमा पेशागत, पछौटेपन, कुण्ठा बेमेल, बेथिति एवम् भोगाइका तिक्तता मुखर भएका छन् । मातृक एवम् वार्णिक र लोकलयको तालमा शब्दलाई नचाएर भावलाई खुलाउने वहाँका काव्य निर्झरीमा छायावाद, प्रतीकवाद, स्वच्छन्दतावाद र समसामायिकता मजैले मडारिएको छ । उनका कविता कहिले छन्दमा त कहिले अकबर वीरबल प्रश्नोत्तर शैलीमा हुन्थ्यो ।

समग्रमा शब्दचयनका लागि उनमा पूर्वाग्रह पाइदैन । कविताको भावले शब्द पचाउँछ कि तद्भव वा झर्रो शब्द रुचाउछ कि अथवा बहु प्रचिलत अङ्ग्रेजी आगन्तुक

शब्द के रुचाउँछ । त्यसलाई बुझेर भावकै रुचि अनुसारका शब्द प्रयोग गर्नुभएको पाइन्छ । यसले गर्दा भावकहरू स्वतः रमाएका देखिन्छ कथ्यभाषालाई ससम्मान लेख्यारूप प्रदान गर्नु र आलोचनाबाट पनि बच्नसक्नु उहाँको पृथक प्रयोग हुनाले पनि पाठकवर्ग सन्तुष्ट भएको देखिन्छ । जहा कविले श्लेष, चमक, उपमा, रूपक आदि अलङकारको प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

४.५.६ निष्कर्ष

कवि भानुभक्त अधिकारी नेपाली साहित्याकाशमा धादिङको क्षितिजबाट समुदित अत्यन्त तेजस्वी भानु हुन्छ र नेपाली साहित्यलाई आफ्ना सप्तरंगी किरणले सुशोभित पार्ने यशस्वी साहित्यकार हुनुहुन्छ । उनका कवितासङ्ग्रहले नेपाली साहित्यलाई समृद्ध पार्ने नेपाली समाजलाई परिस्कृत पार्ने सन्देश रहेको पाइन्छ ।

देशमा बढ्दै गएको विसंगति, बेतिथिप्रति तीखो व्यङग्य प्रहार गर्दै समाजलाई परिवर्तन गर्नुपर्ने आशय रहेको छ । कवितालाई भाषाशैली परिवेश, विषयवस्तुको हिसाबले समय अनुकूल बनाउन सक्ने क्षमताले गर्दा नेपाली साहित्य विकासमा कविको अह्म भूमिका रहेको पाइन्छ । यसै प्रसङगमा प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा रहेको प्रमुख विशेषताहरू बूदागत रूपमा यसरी उल्लेख गर्न सकिन्छ

१. देशको प्राकृतिक सौन्दर्यमा असीम अनुराग
२. राष्ट्रवादी र मानवतावादी भावनामा विशेष जोड
३. विविध हुनु र अलङकारको सुहाउदो प्रयोग
४. अभिव्यक्तिमा बिम्ब र प्रतीकको संयोजन
५. सूत्रबद्ध सूति र सयुक्तिको समायोजन
६. अग्रणीहरूको पद्यात्मक उपगीव्यताका स्वकीय अभिव्यक्ति
७. कवितामा श्लेष र अनुप्रासको प्राधान्य
८. पूर्वीय सामाजिक र सांस्कृतिक मान्यताप्रति विश्वास
९. शैक्षिक उत्थानमा दृढ अठोट र विकृतिमा त्रीब रोष
१०. युगीन घटनाक्रमको सारमय आलेखन
११. अधिनायकवादी प्रवृत्तिप्रति आक्रोश र प्रजातन्त्रप्रति आस्था
१२. साहित्य र साहित्यकारको दयनीय दशाको चित्राङ्कन

१३. शिक्षासेवी र शिक्षणपेशा सम्बन्धी दुर्दशाको गहन चित्रण

१४. समाजका विसंगति र बेथितिप्रति तीखो व्यङग्य

४.६ रामहरि दाहाल र उनका काव्यकृतिको विश्लेषण

४.६.१ परिचय

धादिङेली साहित्य विकासको माध्यमबाट नेपाली साहित्यको उन्नयनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने काव्यकार रामहरि दाहाल जोसिलो व्यक्तित्व हुनुहुन्छ । सानै उमेरदेखि साहित्यिक क्षेत्रमा इच्छाशाक्ति प्रकट गर्नु हुने कवि रामहरि दाहाल पाठकवर्गको सामु लोकप्रिय बन्नुभएको छ । कविले वि.सं. २०६० सालमा **सावित्री स्मृति** खण्डकाव्य प्रकाशन गर्नुभएको छ । जुन कृति सृजना, प्रथा, प्रतिभा, सुधा, सुजता र प्रसन्न दाहालले प्रकाशन गरेका छन् । आवरणको लागि टेकवीर मुखियाको सहयोग थियो भने कम्प्युटर डिजाइन साथी कम्प्युटर बागबजारबाट भएको थियो । साथै कृतिको मुद्रण नियुगा अफसेट, प्रेस, पुतलीसडकले गरेको थियो ।

सावित्री खण्डकाव्य आवरण पृष्ठ हल्का रातो, कालो र पिङ्क र सेतो रङ्गको मिसावट छ । कृतिको बाहिरी भागको माथितिर सावित्रीको लेखिएको छ । साथै तल्लो भागमा काव्यकारको नामसहित हातले फूल उपहार दिएको संकेत गरिएको छ । कृत्तिको बाहिरी भागको पछाडी माथितिर कविको तस्वीर तथा विचतिर कृतिकार परिचय गरिएको पाइन्छ । खण्डकाव्यमा मूल रूपमा दश शीर्षकहरूमा विभाजित छ र प्रत्येक शीर्षकअन्तर्गत सुहाउँदो किसिमले श्लोकहरू राखिएका छन् । यसमा शार्दूलविकीदित, मालिनी, विद्योगिनी यी तीन छनदहरूको प्रयोग गरिएको छ ।

कविको अधबैसे जीवनमा बाँकी जीवन नै फिका तुल्याउने गरी दैवी दुर्घटना घट्यो । उनकी अर्धाङ्गिनी सावित्री यस धर्तीमा रहिनन् । जसले गर्दा पनि कालो बादलले ढाके जस्तो भयो । तर अहिले उनको वैयक्तिक शोक लौकिक बन्धनको गाँठो चुडालेर अलौकिक विभाष, अनुभव र सञ्चारीभावका माध्यमबाट उनकै कविताका करुण रसका रूपमा रूपान्तरित भएको छ । अब कविकी सल्धमिर्णी सावित्री पारिवारिक सम्बन्धभन्दा माथि उठेर सावित्रीकै अर्को नाम गायत्री झैँ पवित्र साथ शिव सुन्दरकी संवाहिका दिव्य नारीका रूपमा अजर अमरको साथ परिणत भएकी छिन् । प्रियतमाविरहको आलो घाउ

चहऱ्याएपछि कविले ऐया भन्दा र उस्स गर्दा अकृतिम रूपमा कविहरूबाट जे प्रवाहित भयो र जस्तो रूपमा प्रवाहित भयो त्यसकै मूर्तरूप सावित्री स्मृति काव्य हो भनिन्छ । शोकको विषम समयमा भित्री मनबाट बाहिर आउने श्वासोच्द्धबासबाट भावनामा न कमिकता हुन्छ न पुनावक्तिशुन्यता न त चिन्तन साङ्कर्यको अभाव यहाँ त भावनाका ज्वारभाटा चल्मलाउछन्, स्मृतिमा विषय घरि माथि उचालिन्छन, घरि शुन्यमा विलाउँछन् यो काव्य पीडाको उद्धगर र श्लोकमा परिणत हुने शोकको पुञ्जीग स्वरूप हो । पत्नीवियोगका कारण विषयगत कविको तरल मानसिकता र चपल लेखनीबाट यहाँ जे आएको छ । त्यो सहि आएको देखिन्छ साथै **सावित्री** खण्डकाव्य कविको मन पीडा र दर्दले भावविह्वल बनेको अवस्था दर्शाउने रचना हो ।

४.६.२ विषयवस्तु

प्रस्तुत खण्डकाव्यमा कविले जीवनसाथी नहुँदा पर्ने शोक कस्तो हुन्छ भन्ने विषयवस्तु उठान गरेका छन् । घरायसी परिवन्धनमा परिवारको महत्व र त्यस मध्ये पनि गृहलक्ष्मी नहुँदा घरको शोभा नै हराउने सन्दर्भ कविले जोडेको देखिन्छ । स्मृतिकाव्यका कविता सरस छन्, सुन्दर छन्, र सत्यका संवाहक छन् । पीडाको उच्चवासमा यी कविताको सृष्टि भएपनि पिडाले पाठक हृदयमा करुण रसको दृष्टि गरी पाठक त्यसमै आँखा डुवाउन सक्ने विषय प्रसङ्ग उल्लेख गरिएको पाइन्छ । तसर्थ यस कवितालाई काँडैकाँडाले जेलिएको गुलाफको फूलसँग दाँज्न सकिन्छ । काव्यमा जति सुन्दर शव्दसत्य हुनेछ । उत्तिकै सुन्दर अर्थचमत्कार हुन्छ, भने जस्तै यस काव्यमा तात्कालिक शव्दसन्किेश भन्दा अर्थचम्कारकृति ज्यादै माथि उठेको छ । उक्त कृतिको शीर्षकहरू मध्ये “मित्रहरूको पुनविवाह गर्ने सल्लाहमा आपत्ति” शीर्षक र पद्यहरू मध्ये तल उल्लेखित हरफबाट कृति साँच्चै पीडायुक्त रहेको तथ्य सावित हुन्छ :

आगाको र समाजको अगि त्यहाँ जे -जे प्रतिज्ञा भए
आगको र समाजको अगि यहाँ ती प्रतिज्ञा गएर
कस्तो साथ जुटेर लम्किन पुग्यौ कर्तव्यको मार्गमा
त्यस्तो साथ छुटेर चम्किन पुग्यौ सञ्चित पर धाममा ॥

प्रस्तुत हरफहरूमा कविले आफ्नो परिवारमा प्रतिज्ञाहरू धेरै थिए । श्रीमती असाध्यै कर्तव्यनिष्ठ थिइन । प्रशस्त वाचा, वन्धनहरू गरिएको थियो । तर एकाक्सी सावित्री स्वर्गलोक भएको तथ्य प्रकट गरेका छन् ।

प्रिजयनका मृत्युको दुःख, दारुण र दुस्सह्य हुन्छ । त्यस्तो बेलामा सबैको आफन्तहरू रुन्छन्, कराउछन् । तर समयले जब मलम लगाउदै जान्छ, विस्तारै दुःखका घाउहरू पनि निको हुदै जान्छन् र सामान्य मान्छेले त्यस दुःखद प्रसङगलाई विर्सदै पनि जान्छ । यसका विपरित त्यहीँ दुःख जब करुणहृदयी कुनै कविमाथि बज्रिएको सन्दर्भलाई प्रस्तुत गरिएको छ । कविले दुःखजनित आफ्ना शोकलाई सृजनामा रूपान्तरित गरेर सबैका लागि साझा र मर्मस्पर्शी बनाइदिने विषयवस्तु कोट्याइका छन् । कविको “आँखाको नानी” सावित्री रहेको प्रसङ्गमा उनी संसारमा विदा हुँदा सर्वोस्व हरण भएको विषय समावेश गरिएको छ । कविले आफूलाई सहराविहिन महशुस गरेका छन् । विश्वमा घर परिवारको सुख शान्ति नै उत्तम सन्तुष्ट हो तर परिवारको दुःख सबभन्दा नराम्रो कुरा हो भन्ने तथ्य उल्लेख गरिएको छ । कवि भन्छन् :

पीठो नै पनि साथमा कति अहो मीठो बनेको थियो ।
डेरा नै पनि साथमा त सुखको घेरा बनेको थियो ।
ईट्टाको पनि चाङ छेउ घरमा राम्रो फलैचा थियो ।
बोराको चकटी पनि मन छुने राम्रो गलैचा थियो ॥ (श्लोक १, पृ. ९)

उक्त हरफहरूमा कविले घरमा पिठो खाँदा पनि अमृत सरह भएको, सानो झुप्रोमा बस्दा पनि सुखको महसुस रहेको भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । साथै उनले घरको फलैचा पनि इँट्टाको वाल जस्तो र बोराको चकटी पनि गलैचा जस्तो बनेको मूलभाव प्रकट गरेको पाइन्छ ।

मान्छेको मनमा एकचोटी आघात परेपछि कसै गरेपनि विर्सन सक्दैन भन्ने तथ्य कविले उल्लेख गरेका छन् ।उनकी श्रीमतीको असामायिक मृत्युले आत्मा छियाछिया पारेको बताएका छन् । उनको जीवनभर नै स्मरण भइरहने सन्देश व्यक्त गरेको छन् । कवि लेख्छन्

दैवी दुर्घटना परेर अति नै दुःखी भएको क्षण
आए दुःख भुलाउने नियतले आत्मीय केही जन ।

भन्छन् ती भवचक्र वर्णन गरी यो कालको खेल हो
जन्मेको जन मर्छ यो नियतिको कानुन हो टार्छ को ? (श्लोक १, पृ. २८)

कविले दैविक प्रकोपले थिचोमिचो परेको र सावित्रीसँग घनिष्ट आत्मियताले भावविह्ल बनाइरहेको भाव व्यक्त गरेका छन् । साथै यो सबै कालको खेल हो । यसलाई कसैले टारेर टर्दैन भन्ने आशय प्रकट गरेका छन् ।

कविलाई आफ्ना मित्रहरूले विवाह गर्ने सल्लाह दिदा पनि असहमत भएका छन् । संसारका दैवले हरेपछि केही लाग्दैन भनी चित्त बुझाउन कोशिश गर्छन र भन्छन् :

कतिको त विचारमा विहा
नगरेमा जुनि बित्छ व्यर्थ हा ।
नरजीवन व्यर्थमा किन
रासले हीन गराउछौ भन ॥

(श्लोक ४, पृ. ३०)

प्रस्तुत श्लोकमा कविले मानिस रूपले राम्रो हुने होइन, स्वाभाव, बानी व्यहोराले मान्छेलाई असल बनाउँछ । जतिसुकै सुन्दर देखिएतापनि आदत खराव छ भने त्यस्तो मान्छे कदापी राम्रो बन्न सक्दैन भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् ।

४.६.३ परिवेश

कवि रामहरि दाहालद्वारा रचित **सावित्री** खण्डकाव्यमा मान्छेको जीवनसहरा नहुँदा पर्ने पीडा, मर्का कति हुन्छ भन्ने सन्दर्भ जोडिएको देखिन्छ । घर, परिवारमा महिलाको आवश्यकता कतिसम्म पर्दछ भन्ने परिवेश दर्शाएको देखिन्छ । मानिसको लागि पहिलो पाठशाला घर,परिवार हो तर पहिलो शिक्षक आमा नै नहुँदा बालबच्चाको शिक्षा, दिक्षामा गम्भीर असर पर्छ सन्दर्भ पनि उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

यस काव्यमा कविले ३० वर्षे विवाहित जीवनमा आफ्ना प्रियपत्नीका साथ भोगेको दुःख, सुखका क्षणलाई आफ्नो वर्णन कौशलले सजीवता प्रदान गरेको विषय उठान गरेका छन् । जसमा कतै विरहको वेदना छ भन्ने कतै कालको क्रूरताप्रति आक्रोश पनि व्यक्त

गरेका छन् । सुन्दर सृजना गरेर फेरि विनाश गर्ने विद्यालयको क्रम नियमप्रति नै कविले प्रश्न चिन्ह पनि लगाएका छन् । कवि लेख्छन् :

झलमल्ल अमृत चाँदनी यदि नहोस् जे जुन त्यो बन्दछ
राम्रो रूप र वासना यदि नहोस् के मेघ त्यो बन्दछ ?
झर्झर शीतल बर्षणै यदि नहोस् के मेघ त्यो बन्दछ ?
भार्या सुन्दर शीलकी यदि नहोस के मर्त्य त्यो बन्दछ ?
(श्लोक १, पृ. १९)

समग्रमा यस शोककाव्यमा कवि रामहरि दाहाल करुणरसको भल प्रवाहित गर्न सफल देखिन्छन् । कविको वैयक्तिक दुःख साधारणीकृत भएर सार्वजनीक र सहृदय सम्वेद्य बन्न सकेको पाइन्छ । कृतिमा कविले शैलीगत सरलता र अभिव्यक्तिगत सहजका दृष्टिले यो काव्य उल्लेखनीय रहेको छ ।

४.६.४ उद्देश्य

प्रस्तुत खण्डकाव्यमा पारिवारिक शोकले गर्दा मान्छेमा हुने विरहको पीडा दर्शाइएको छ । शोककाव्यको माध्यमबाट धादिङेली साहित्यमा योगदान पुऱ्याउने कवि दाहालको मनलाई सान्त्वना दिलाउने उद्देश्य राखिएको पाइन्छ । काव्यकारको जीवनमा वास्तविक घटनाले मुटु छिया छिया पारेको अवस्थालाई बाहिर प्रष्फुटन गर्न कोशिश गर्ने दृष्टिकोण राखिएको पाइन्छ ।

विशेषगरी यो **सावित्री** खण्डकाव्य लेखेर कविले आफ्नी प्रिय पत्नीका स्मृतिलाई चिरस्थायी बनाउने आशय प्रकट गरेको पाइन्छ । साथै छन्दका कविता मनपराउने पाठकहरूका लागि स्वादिलो सामग्री बनाउने उद्देश्य पनि राखेको देखिन्छ । कवि भन्छन् :

सावित्री भन्ने चिन्दथे कति जना मैया भनी बोल्दथे,
साबीको पनि नाममा कति खुबै माया गरी बोल्दथे ।
आफ्ना सद्गुणले सुकर्मगणले ती नाम थे सार्थक,
शुद्धात्मा जन दोषको परिधिमा कैले कहाँ पर्छ र ? (श्लोक......४, पृ. २२)

निचोडका सावित्री खण्डकाव्यको उद्देश्य भावविह्वल भएको कविको आत्मालाई सन्तुष्ट बनाउनु रहेको देखिन्छ । विभिन्न लेखकहरूले दिनु भएको मन्तव्यबाट पनि स्पष्ट हुन्छ कि कविको चित्त बुझाउने एउटा मात्र उपाय सावित्री खण्डकाव्य हो । टुक्रा-टुक्रा भएको मुटुलाई जोड्ने उद्धेश्यले नै यो खण्डकाव्य रचना गरेको देखिन्छ ।

४.६.५ भाषाशैली

काव्यकार रामहरि दाहालद्वारा रचित सावित्री खण्डकाव्यमा अधिकतम पद्यात्मक ् शैली प्रयोग भएको पाइन्छ । कवि शास्त्रीय छन्दका कुशल व्यक्तित्व भएकोले गर्दा पनि यो कृतिमा प्रयुक्त तीनओटै छन्दमा उनले आफ्ना भावलाई अकृत्रिम किसिमले सहज रूपमा व्यक्त गरेको पाइन्छ । खास गरेर शार्दुलविक्रीडित र वियोगीनी छन्दमा लेखिएका पङ्क्तिहरूले कवि घिमीरेको गौरी शोककाव्यको सम्झना गराउँछन् भने वियोगिनी छन्दमा लेखिएका केही पङक्तिहरूले कालिदाशका रघुवंश अर्न्तातको अजविलापको सम्झना गराउँछन् । नमुनाका लागि तल केही पङ्तिहरू रहेका छन् :

पाउन्नौ अव लेखका शिखर उन्को कुनै पाइलो
बड्दैनन् उनका चुरी अव यता गुज्दैन मीठो गलो
देखिन्न् अव त्यासिला नयनले यी लेख पाखाचुली
काटिन्न अव घासपात वनका पाखापखेरा डुली ॥

समग्रमा सावित्री खण्डकाव्यको भाषाशैली सरल, सहज खालको रहेको पाइन्छ । विम्ब, प्रतिविम्ब, अलङकार पनि कृति सुहाउदो राखिएको हुँदा कृति पाठकहरूसामु अर्थयोग्य बन्न पुगेको छ ।

४.६.६ निष्कर्ष

साहित्यप्रति अति इच्छुक काव्यकार रामहरि दाहालको सावित्री खण्डकाव्य शोककाव्य हो । कविले ३० वर्ष विवाहित जीवनमा आफ्नी प्रियपत्नीका साथ बिताएका दुःख सुखका क्षणलाई आफ्नो वर्णन कौशलले सजिवता प्रदान गरेका छन् । यसमा कतै विरहको वेदना छ भने कतै कालको क्रुरताप्रति आक्रोश पनि छ । सुन्दर सृजना गरेर फेरि विनाश गर्ने विधताको क्रम नियमप्रति नै कविले प्रश्न चिन्ह पनि लगाएका छन् ।

विषयवस्तु, परिवेश, उद्देश्य, चिरत्र चित्रण र भाषाशैली उपयुक्त किसिमको प्रयोगले गर्दा यो खण्डकाव्य पाठकवर्ग सामु मार्मिक बन्नपुगेको छ । विम्ब, प्रतिविम्ब, छन्दको हिसाबले पनि काव्य आत्म स्पर्शी रहेको छ । कविको विभिन्न शीर्षकमा समावेश गरिएको श्लोकहरू पढ्दा पाठकहरूका मन नरुने शायद कसैको पनि नहोला । यति हुँदा हुदै पनि कविले अपनाएको धैर्यता, सभ्यम्ता,विवेकशीलताले गर्दा नारीप्रतिको इज्जत, सम्मानको राम्रो प्रमाणित हुन्छ ।

४.७ तीलमाया गुरुङ र उनका काव्यकृतिको विश्लेषण

४.७.१ परिचय

धादिङेली साहित्य विकासमा सानो लेखले ठूलो प्रभाव पार्न सफल काव्यकार तीलमाया गुरुङ दुबै गोडा सक्षम नहुँदा पनि मानसिक क्षमतावान छिन् । कवियात्री गुरुङद्वारा वि.सं. २०६१ मा रचित **आवाजभित्रको वेदना** निकै मार्मिक रहेको छ । जसले पाठकसामु गहन प्रभाव पारेको देखिन्छ ।

गजलको धर्म र मर्म बुझेर सरल तथा प्रभावशाली गजल लेख्नेहरूको कमी खट्किरहेकै अवस्थामा दुईसय वर्षयता आएर धादिङ जिल्लामा गजलको लहर नै चलेको देख्दा निकै खुशी भइरहेको छ । त्यस सन्दर्भमा देखा परेका अनेक गजलकारहरू मध्ये तीलमाया गुरुङको पहिलो कृति कवितासङ्ग्रह सवलाङ्ग सिर्जना रहेको छ भने दोस्रो प्रभावकारी कृति **आवाजभित्रको वेदना** भएको पाइन्छ ।

प्रस्तुत गजलको कम्प्युटर लेआउट कृष्ण श्रेष्ठले गरेका थिए भने मुद्रण सरस्वती छापाखाना (अपसेट एवम् लेटरप्रेस) धादिङबेसीबाट भएको थियो । कृतिको आवरण पृष्ठ हल्का निलो र प्याजी रङ्गको छ । कृतिको माथितिर गजलको नाम र तल्लो भागतिर अपाङ्ग (कमजोर) मानिसको चित्र संकेत गरिएको छ । पछाडि आवरण पृष्ठमा काव्यकारको तस्वीर एवम् परिचय, प्रकाशित कृति, अनुभव र तालिम, संलग्न संस्थाको पहिचान गरिएको छ । एक डेढ वर्षको समयावधिमै लेखिएका यी दुबै कृतिमा संकलित कविता र गजल रचनाहरूको अध्ययनबाट यिनको सिर्जनात्मक उत्साह र निरन्तरताको प्रसंसा योग्य छ । नेपाली हावापानी र तत्कालीन समाज सुहाउँदो नौलो र समसामायिक गजल लेख्ने

परिपाटी प्रारम्भ गर्नेहरू मध्ये तीलमायाले गजलको क्षेत्रमा राम्रो ख्याती प्राप्त गरेकी छिन् । दृष्टान्तका रूपमा यिनको एक दूईवटा गजलका नमूनांश यस प्रकारका छन् :

"आँखा आँखा जुधे पनि बोल्न सकिएन
तिम्रो साम् बोलेको दिल खोल्न सकिएन । "

सामाजिक रुढीवादीताको कारण हाम्रो समाजमा ढोग र पाखण्डको तीव्रता लिइरहेको परिवेशमा आफ्ना मन परेको व्यक्तिसँग पनि मुख फोरेर माया प्रीतिका र सद्भावका कुरा गर्न नपाउनुको पीडा बोध गराइएको छ । साथै उनका गजलप्रति ११ जना साहित्यकारहरूले शुभकामना व्यक्त गरेका छन् ।

४.७.२ विषयवस्तु

काव्यकार तीलमाया गुरुङद्वारा रचित गजलमा विशेषगरी माया, प्रेमको विषय उठान गरिएको छ । गजलको शीर्षकबाट नै यो थाहा हुन्छ कि विषयवस्तु मार्मिक रहेको छ ।

कवियत्री तीलमाया गुरुङको यो दोस्रो कृतिका गजलहरू नब्बे प्रतिशत जति प्रेमसँग सम्बन्धित देखिन्छन् । जस्तै केही उदाहरणहरू :

"भमरा भई तिमिलाई चुम्न खोजे पनि, प्रेमरूपी डोरीले कस्न सकिएन । प्रेम गर्नलाई पाप होइन किन मान्छौ डर ।"

उक्त हरफबाट प्रेम गर्न स्वीकृत प्रदान गरेजस्तो बुझिन्छ । तीलमाया शारीरिक रूपले अपाङ्ग भएपनि सिर्जनाहरूमा सबल, सक्षम र प्रौढता उन्मुख नाम आफ्नो दोस्रो सन्तानमो रूपमा **आवाजभित्रको वेदना** गजलसङ्ग्रह प्रकाशन गरेकी छिन् । तीलमायाका अधिकाश गजलहरू प्रेमभित्र पनि वियोग, वेदना, विछोड तथा अस्वीकृतिका आवाजहरू बोलिएका छन् । करुणामा गजल स्वाभाविक रूपले खुल्छ, उनी प्रेमभित्र अस्वीकृतिका वेदनालाई यसरीपोख्छिन् ।

तीलुसँग आफैँले नै प्रीत लगाएर
भन आज प्रेमको डेरी फुकाएर किन ?

साँच्चै यो गजल सङ्ग्रहको विषयवस्तु असाध्यै गहन खालको रहेको पाइन्छ । विशेषगरी प्रथम र द्वितिय पुरुष दृष्टिविन्दु प्रयोग गरी लेखिएको गजलमा प्रेममा भएको वियोगको सन्दर्भ उठान गरिएको देखिन्छ । साहित्य आफै भोगाइका, अनुभूतिका तथा अन्तरात्माका आवाजहरू हुन् । यी र यस्तै भोगाइलाई तीलमायाले यसरी अनुभूति गरेकी छिन् :

दश महिना पेटमा बसी नाता लाएँ आमा
न्यानो त्यो काखमा दुध खाएँ आमा ॥

निश्चय नै गजलका विषय वौविध्य, रदिय, काफिया तथा यसका आधारभूत संरचनात्मक प्रविधिभित्र तीलमायाका गजललाई सीमाङ्कन गर्न सकिन्छ । शारिरीक बनावटमा मान्छे जत्तिसुकै सुन्दर देखिए पनि वास्तविक सुन्दरता उसको हृदयमा अन्तरनिहित सुन्दरता प्रष्फुटन भएपछि मात्र देखा पर्छ भन्ने विषयवस्तुलाई समेटिएको छ । त्यसैले देख्नमा सुन्दर मान्छे भित्री रूपमा सुन्दर नहुन पनि सक्छ । हेर्दा सुन्दर नदेखिने मान्छे भित्री रूपमा सुन्दर हुन पनि सक्दछ भन्ने सन्दर्भ उल्लेख गरिएको छ । कसैले मन पराएको तर बिचमै छोडी जाने निर्मोहीहरूलाई उनी प्रश्न गर्छिन :

यो फूललाई लत्याएर अर्कै छन्यौ किन ?
कोमलरूपी मुटुमाभ्क गोली हान्यौ किन ?

४.७.३ परिवेश

कवियत्री तीलमाया गुरुङद्वारा रचित गजलसङ्ग्रह **आवाजभित्रको वेदना** मा प्रेमभित्र वियोगको परिवेश समेटिएको छ । शारिरिक रूपमा असक्षम भएतापनि मानसिक सक्षमताले गर्दा साहित्यिक क्षेत्रमा उत्सुक गुरुङले माया, प्रेमको बन्धनको सन्दर्भ उल्लेख गरेकी छिन् । सुन्दर भावनाले ओतपोत सिर्जना गर्न तल्लिन तीलमाया गुरुङ आवज भित्र वेदना लिएर माया, प्रेमको दुःखान्त परिवेश प्रष्ट्याउन सफल भएकी छिन् । यति मात्र नभएर देशमा रहेको सम्पूर्ण अपाङ्गहरूका माया, प्रेमको प्रसङ्ग जोडेकी छिन् । साथै उनका गजलहरूमा राष्ट्र चेतनाका स्वरहरू गुञ्जिएको परिवेश समावेश गरेकी छिन् । प्रेम र मायामो सन्दर्भमा तीलमाया भन्छिन् :

आँखा-आँखा जुधे पनि बोल्न सकिएन ।
तिम्रो सामु बलेको दिल खोल्न सकिएन ॥
घरिघरि आँखा जुधाई मुस्कुराउँथ्यौ तिमी ।
तर पनि प्रेम प्रस्ताव राख्न सकिएन ॥

(आँखा जुधे पनि, पृ. १)

प्रस्तुत गजल सङ्ग्रहमा विशेषतः कवियत्री गुरुङले आफ्नै जीवनमा घटेका-घटनाक्रमहरूको सन्दर्भ उल्लेख गरेको पाइन्छ । कसैले मन पराएर पनि बिचैमा छोडिगएको परिवेश जोडिएको छ । साथै आफूले मात्र चाहिरहेको तर प्राप्त गर्न नसकेकोमा गुनासो गरेको संकेत पनि दर्शाइएको छ :

कस्तो ठाँउमा फूल्यौ तिमी टिप्नै सकिएन
टिप्ने कुरा परै जावस्, भेट्नै सकिएन ।

४.७.४ उद्देश्य

प्रस्तुत गजल सङ्ग्रहमा मान्छे शारिरीक रूपले असक्षम भएर पनि इच्छाशक्ति भएमा उल्लेखनीय काम गर्न सक्छ भन्ने सन्देश प्रवाह गर्ने उद्देश्य राखिएको पाइन्छ । काव्यकार तीलमाया दुबै गोडा सक्षम नहुँदा पनि मानसिक दक्षताले साहित्यिका क्षेत्रमा प्रसंशीय बन्न पुगेकी छिन् । जहाँ उनले स्वयम् आफूमा परेको माया, प्रेमको वियोगान्त घटनाक्रमको माध्यमबाट राष्ट्रिय स्तरमा गुञ्जयमान गराएकी छिन् । जसको उद्देश्य कोही कसैमा पनि प्रेमको विरह भोग्नु नपरोस भन्ने रहेको छ । यसै सन्दर्भमा उनी भन्छिन् :

ऐना हेर्दा आफ्नै रूप बेग्लै लाग्छ किन
हिजो आज खुशीहरू पर भाग्छ किन
च्वास्स दुख्छ मुटु माझ किला ठोके सरी
अनायासै घाउ फेरि बल्झी जाग्छ किन ?

(ऐना हेर्दा, पृ. २)

समग्रमा कवियत्री आफ्नै जीवनमा परेको यथार्थलाई छर्लङ्ग पारी सम्पूर्ण युवा-युवतीहरूमा पर्ने माया, प्रेमको सन्दर्भलाई व्यञ्जनार्थ उद्देश्य राखेकी छिन् । जसको माध्यमबाट संसारका मान्छेहरूमा प्रेमको धोका व्यहोर्न नपरोस् भन्ने आशय रहेको पाइन्छ ।

यस गजल सङ्ग्रहमा समावेश गरिएको विषयवस्तु, परिवेश अनुसार उद्देश्य स्पष्ट रहेको देखिन्छ ।

४.७.५ भाषाशैली

आवाजभित्रको वेदना गजलसङ्ग्रहमा गद्यात्मक र पद्यात्मक दुवै शैली प्रयोग गरिएको छ । शव्दहरू तत्सम, तदभव आगन्तुक र झर्रो नेपाली शव्द मिसावट गरिएको पाईन्छ । कवियत्रीको गजलमा श्रृगारिक भाव धारा रहेको छ । श्रृङ्गारका गजल पनि संयोग नभएर विमलम्व पक्षलाई नै उनको अधिकांश गजलले आत्मसाथ गरेको देखिन्छ । गजल संग्रहको समग्रतालाई भन्दा पानि तीलमायाले साहित्यक पक्षलाई तालमेल मिलाएर अध्ययान गर्नुपर्ने उनको लगावलाई सबै अनुशरण गर्नेपर्ने देखिन्छ । तीलमायाका अधिकांस गजलहरू प्रेम भित्र पनि वियोग, वेदना, विछोड तथा अस्वीकृतिका आवाजहरू वोलिएका छन् । करुणामा गजल स्वभाविक रूपले खुलेको पाइन्छ ।

काव्यकार गुरुङको गजलमा किशोरकिशोरी अवस्थाका मन मस्तिकमा खेल्ने गरेका भावनालाई रूपान्तरण गरिदा शिल्पगत प्रस्तुत र भाषामा अलिकति याताउति भए पनि निकै लोकप्रीय बनेको देखिन्छ । गजलमा विम्ब प्रतिविम्ब छन्दको प्रयोग सान्दर्भिक रूपमा गरिएको छ । सरल सहज खालको भाषाशैलीको छनोटले गर्दा गजल निकै हृदयस्पर्शी बनेको पाइन्छ । पाठकहरू सजिलैसंग बुझ्न, महशुस गर्न सक्ने भएकोले गजलप्रति आश्थावान रहेका छन् जहाँ तीलमाया भनिन्छ् :

पिरतीको बास्ना छनै तिमी भै दिए
थुँगा थुँगा रस भने तिमि भै दिए
शायर मेरो सामु पर्ने तिमी भै दिए

(पिरतीको बास्ना, पृ. १३)

४.७.६ निष्कर्ष

मानिस अशक्त र अपाङ्ग भए पनि उसभित्र पनि प्रेम, माया र दया हुन्छ । उसका पनि इच्छा र आकांक्षा हुन्छन् । कल्पना हुन्छन । तीलमायाका गजलले यसलाई स्पष्ट गरेको छ । शारिरिक रूपले असक्षम हुँदाहुदै पनि कवियत्रीले रसिला र कसिला गजल सङ्ग्रह रचना

गरेर धादिङेली साहित्यमा इट्टा थप्ने कार्य गरेकी छिन । विषयवस्तु परिवेश, दृष्टिविन्दु, उद्देश्य, भाषाशैली आदिका सन्तुलनले गर्दा उनका कृतिहरू छन्दमय देखिन्छन । स्रस्टा एउटै थलामा कुजिएर पनि भावनाको सागरमा डुवुल्की मार्न सक्छ भन्ने आवाज भित्रका बेदनाले पुष्टि गरेको छ ।

सुन्दर भावनाले ओतप्रोत सिर्जना गर्न तल्लिन तीलमाया गुरुङ 'आवाजभित्रका वेदना' लिएर साहित्यक मैदानमा उत्रिकी छिन् । जिन्दगीमा नियतीले ठुलो बज्रप्रहार गरेपनि आफ्ना मनका अन्तरकुनाहरूबाट प्रष्टफुटित भएका श्वरका लहरीहरू उनले प्रस्तुत गर्ने जमर्को गरेकी छिन् । आवाजभित्रका वेदनालाई उनले गजल सङ्ग्रहको संज्ञा दिएकी छिन । सङग्हका गजलहरू पढ्दा लाग्छ उनी आफैले अनुभुति गरेका घटनाक्रमहरको विम्ब प्रतिविम्व हुन । कसैले मन पराएको तर विचमै छोडी जानी निर्मोहीहरूलाई प्रश्न समेत गरेकी छिन् गजल तुकन्दी वा अन्यानुप्रास अथवा छन्द बन्द सबैको समन्वय भएको छ । जसले गर्दा तीलमायाको गजल सङ्ग्रह मानव समुदायको लागी सन्देशमुलक बनेको छ । विशेषत मानिसहरूमा हुने माया प्रेम मिलन वियोगको कुराले भरिपुर्ण यो गजल युवा युवतीको केन्द्र विन्दु बनेको तथ्य प्रमाणित हुन्छ । देशभरिको अपांगको प्रतिनिधित्व गर्न सफल भएको गजल पाठकहरू सामु बनेको छ ।

४.८ राममाया अधिकारी र उनका काव्यकृतिको विश्लेषण

४.८.१ परिचय

धादिङेली साहित्य उत्थानको सिलसिलामा मार्मिकता र भावुकताका साथ कलम चलाउने काव्यकार राममाया अधिकारी मानिन्छ । उनले वि.सं. २०६२ माघमा **हृदयाञ्जली** नामक गजल प्रकाशन गरेर मान्छेको मन छुन सफल भएकी छिन् ।

परिस्थितिजन्य दबाबका कारण एकातिर यिनका दमित आकांक्षले यिनलाई बेलाबखत दुखाइरहेको तथा सोचिरहेको सन्दर्भमा आत्मीय पिडा, मर्काको प्रष्फुटन प्रस्तुत गजलमा गरिएको पाइन्छ । विशेषगरी मातृभूमि नेपालमा शान्तिको खातिर भइरहेको क्रान्तिले गर्दा देश दिनप्रतिदिन बिग्रदै गएको तथ्य सावित हुन्छ । नेपाल प्राकृतिक सौन्दर्यताले गर्दा मातृभूमिले कष्ठ भोगिरहनु परेको सन्दर्भ जोडिएको छ । कृतिको आवरण पृष्ठको बाहिरी भाग हल्का गुलाफी रङ्गको छ । कृतिको माथितिर पुस्तकको नाम, बिचमा

शान्तिको प्रतीक परेवाको चित्र अंकित रहेको छ । कृतिको तलतिर गजलकारिकाको नाम, उपनाम सहित उल्लेख गरिएको छ । कृतिको पछाडितिर भागको माथिल्लो दाँयातिर राममायाको तस्वीर र बाँकी भागमा साहित्यकार भुवन ढुंगानाको राममायाँको कृतिप्रति शुभकामना मन्तव्य प्रकट गरिएको छ । कृतिको भित्री भाग सादा सेतो रङ्ग र जम्मा ५२ वटा शीर्षकहरू रहेको छ । प्रत्येक शीर्षकको आ-आफ्नै भावना र मर्म भएको देखिन्छ । पुस्तक सानो चिरिच्याट सँगै गहकिला शब्दहरूयुक्त रहेको छ । यतिमात्र नभएर गजलकारिका राममायाले माया, प्रेमको वेदना पनि उल्लेख गरेकी छिन् । राममायाको गजल नारीसुलभ वेदना-भावले भरिपूर्ण देखिन्छन् । यिनको वेदना अलौकिक या आध्यात्मिक नभए पनि लौकिक प्रेममा सहानुभूतिका उपज भएकोले पाठकहरूका लागि ग्राहय हुनसक्छ ।

४.८.२ विषयवस्तु

देशमा राजनितिक द्वन्दले गर्दा दिनप्रतिदिन विग्रदो परिस्थितिलाई विषयवस्तु बनाएर राममायाले कृतिको रचना गरेकी छिन् । मातृभूमि अशान्तिको भूमरमि परिरहेको प्रसङ्गलाई समावेश गरिएको पाइन्छ । एउटै आत्मा रोइरहेको विषय उठान गरिएको छ । आफ्नो जन्मदिने मातृभूमिको कति माया हुन्छ भन्ने तथ्य कोट्याएकी देखिन्छ । देशको सर्वोच्च शिखरमा सगरमाथाको गुणगान गाएकी छिन् । देशमा सबै नागरिकहरूले मातालाई सुख, सन्तोष दिनुपर्ने विषयवस्तु जोडिएको छ ।

प्रस्तुत गजलमा रचयिता राममायाको सिर्जनाको अविर्भावमा मानसिक अन्तरद्धन्द र अतृप्तिको ठूलो हात रहेको सन्दर्भ पनि उठान गरिएको छ । वस्तुतः राममायाको वेदना वयैक्तिक वेदना भएपनि त्यसलाई भरसक समष्टिगत तुल्याउने विषयवस्तु समेटिएको पाइन्छ जस्तै :

तिमीलाई देख्नसाथ धडकन मेरो बढिरह्यो
एकै नजर लगाउदैमा तिम्रो तस्वीर गढिरह्यो

(तिमीलाई, पृ. १३)

लाग्छ अब आफ्नो भन्नु तिमी बाहेक कोही छैन
कुमजोडी मन खोली प्रेम गीत गाउँ कि हजुर ॥

(गुराँसको थुँगा टिपी, पृ. ८)

अभिव्यक्त हुँदा सीमा नाध्न नहुने विवशता ! यस्तो विवशताले कवयत्रीहरूलाई कविहरूको झैँ धेरै उच्श्रृङखला गतिछाडा अभिव्यरिक्त दिने साहस हुदैन भन्ने विषय पनि उठान गरिएको छ। पुरुष मानसिकता प्रदान यो असजिलो समाजमा नारीले अभिव्यक्त गर्न बाधा हुने सन्दर्भ समेत जोडिएको छ। आफ्ना अव्यक्त पीडा र वेदनाबाट प्राप्त गर्न यस्ता हरफहरू कोर्छिन् :

"कैलेकाही मायाले नि विझाउदो रहेछ
मन फाटिजादा फेरि गिज्याउदो रहेछ।"

४.८.३ परिवेश

प्रस्तुत गजलमा राष्ट्रमा तत्कालीन समयमा भइरहेको द्वन्दले देश डुबिरहेको परिवेश उल्लेख गरिएको छ । मातृभूमि सधैँ रोइरहेको सन्दर्भ जोडिएको छ । हिमाल, पहाड र तराईसम्म रहेका विभिन्न गतिविधिको प्रसङग समावेश गरिएको पाइन्छ।

राममायाको प्रस्तुत गजलसङ्ग्रह हृदयञ्जलीले आधुनिक नेपाली गजल तयार गर्न लागेको परिवेश समेटेको पाइन्छ । कवियत्रीले आफ्ना अन्य समयवयस्क महिला गजलकारहरू भन्दा एकदम अगाडि बढेर एउटा चाखलाग्दो गजल कृति पाठकका हातमा राख्न सफल भएकीमा छुट्टै परिवेश कायम रहेको छ । देशका सम्पूर्ण जनतामा राष्ट्रियताको भावना हुनुपर्ने परिवेश समावेश गरिएको छ। प्रेमसँग सम्बन्धित सन्दर्भ पनि जोडिएको छ। अरु जतिसुकै दुःख भोग्नुपरे तापनि आफूले चाहेका प्रेमी साथमा भए पुग्छ अरु केही चाहिदैन भन्ने प्रसङ्ग पनि समावेश गरिएको पाइन्छ। जस्तै :

सुख बरु चाहिदैन तिमी भए पुग्छ मलाई
न बस टाढा तिमी यो मुटुलाई जलाई-जलाइ

(सुख बरु चाहिदैन, पृ. ७)

यसैगरी कुरा काट्नेहरू पनि निकै भेटिएका र आरोप लगाउने, दोष लगाउनेहरू पनि थुप्रै भेटिएका कुरा अभिव्यक्त भएका छन्। जस्तै :

कति काट्छौ मेरो कुरा कति हेरछौ हेप मलाई
सक्छौ भने दुखैपट्टि साँचो राखी चेप मलाई।

४.८.४ उद्देश्य

गजलकारिका राममाया अधिकारीले साहित्यिक माध्यमबाट राष्ट्रियता जगाउने उद्देश्य समेटिएको पाइन्छ । देश, काल परिस्थिति अनुसार जनतालाई चेतनशील बनाई राष्ट्र विकासमा लगनशील बनाउनुपर्ने सन्देश गजलमा राखिएको छ । तर देश अशान्तिको भूमरिमा फसिरहेकोले शान्तिको स्थापना गराउनुपर्ने सन्देश प्रवाह गरिएको छ ।

राममायाका गजलहरूमा अभिव्यक्त नारी मनोदशा हेर्दा निराशपूर्ण देखिए पनि यर्थाथमा निराशामा चुर्लुम्ब डुविहालेको अवस्था नरहेको संकेत गरिएको छ । साथै परिस्थितिको भुमरिमा फसेको बेला आसाको झिनो त्यान्द्रो समातेर पनि सुरक्षित किनारा लाग्ने साहसको सन्देश दिन खोजिएको देखिन्छ । जस्तै :

एउटा हाँगो भाँचिदैमा हतास बन्न हुन्न साथी
धिप-धिप बल्ने दीप नजिक बतास बन्न हुन्न साथी

(एउटा हाँगो भाँचिदैमा, पृ. ४७)

प्रस्तुत गजलमा मीठो हावापानीमा रम्दै, शत्रुहरू आउने बाटो बन्द गर्दै नेपाल आमालाई साँढे सातको ग्रहले सताई अशान्तिमा परिणत भइरहेकोले शान्तिको खोजी गर्नुपर्ने सन्देश प्रवाह गरिरहेको देखिन्छ । कहिल्यै पीडा नभोगेको पराधीन नभएको नेपालले द्वन्द र अशान्ति खेपिरहनु परेको भन्दै देशमा शान्तिको आवाज बुलन्द गर्नुपर्ने उद्देश्य समेटिएको पाइन्छ । यसबाट यो प्रष्ट हुन्छ कि गजलको सन्देश प्रत्येक नेपालीको हृदयमा राष्ट्रियताको भावना जाग्नुपर्छ भन्ने उद्देश्य राखिएको छ । जस्तै :

सगरमाथा यो मुटुमा सार्न पाए हुन्थ्यो
अलिकति शान्ति दिप बाल्न पाए हुन्थ्यो ।

(नेपाललाई, पृ. २)

४.८.५ भाषाशैली

हृदयाञ्जली गजलमा सरल,सहज खालको भाषाशैली प्रयोग भएको देखिन्छ । नेपाली भर्रा शब्द, तत्सम्,तद्भव आगन्तुक जस्ता शब्दको आवश्यकता बमोजिम प्रयुक्त रहेका छ । जसले गर्दा गजलकारिका राममायाको कृति सबैले आत्मसाथ गरेको पाइन्छ । यतिमात्र

नभएर गजलमा विम्ब, प्रतिविम्ब, अलङ्कार जस्ता कविताको गहनाको सुहाउदो तरिकाबाट प्रयोग भएको पाइन्छ । जस्तैः

पूर्णीको जुन जस्तै
विषयको सार बुन

यसमा 'जुन' उपमा जस्तै उपमाको वाचक सार उपभोग हो । यसैगरी पूर्णिमा अलङकारयुक्त गजल -

सुनौला ती अक्षरहरू सुन जस्तै जगमगाऊन

यसमा 'सुन' उपमा अक्षरहरू उपमेय जस्तो उपमाको वाचक जगमगाउनु साधारण धर्म हो । त्यस्तै अर्को लाइनमा साहित्यलाई बगैचा बनाएको छ । यो रूपक अलङ्कार हो ।

४.८.६ निष्कर्ष

देशको समय, परिवेश अनुसार राममायाले अत्यन्तै उपयुक्त खालको गजल सङ्ग्रह रचना गरेका छिन् । जसमा विषयवस्तु, परिवेश, उद्देश्य, भाषाशैली, दृष्टिविन्दु समय सान्दर्भिक रहेका छन् ।

गजलमा उनले राष्ट्रप्रतिको माया ममताको भावना जगाउनुपर्ने सन्देश प्रवाह गरेकी छिन् । देशमा अशान्तिको भूमरि मच्चिरहेकोले शान्तिको खोजी गर्नुपर्ने प्रसङ्ग समेटेको छिन्साथै गजलमा नारीको मनोदशालाई समेत दर्शाइएको महत्व साबित गरिएको छ ।

४.९ रामकुमार नेपाली र उनका काव्यकृतिको विश्लेषण

४.९.१ परिचय

धादिङ जिल्लाको साहित्य क्षेत्रमा नवोदित गजलकार रामकुमार नेपाली नयाँ उत्साह र जागरका साथ अगाडी बढेको देखिन्छ । कवि नेपालीद्वारा रचित **छहारिमा आँसु** वि.स २०६५ सालमा प्रकाशन भएको छ । जसको साहित्यक नाम 'ठक्कर औजसी ' रहेको छ । धादिङको नीलकण्ठ नगरपालिकाको पौवा गौरीगाउँ भन्ने गाउँ जन्मेका दलित गजलकार

रामकुमार नेपालीले धादिङेली साहित्यमा सानो कृतिको माध्यमबाट गम्भीर रूपमा प्रभाव पारेको देखिन्छ ।

कवि नेपालीको **छहारीमा आँसु** गजलसङ्ग्रह जम्मा ५५ ओटा गजलहरू सङ्कलित छन् । छन्द,विम्ब,प्रतिविम्ब लयका हिसाबले कृति असाध्यै पठनयोग्य रहेको छ । कृतिको आवरण पृष्ठ हल्का हरियो र निलो रङ्गको छ । कृतिको माथितिर नाम लेखिएको छ । आवरण पृष्ठको तल बायाँतिर रुखको फेदमा भरियाले किताब हेरिरहेको र दायाँतिर कविको नाम, कृतिको साहित्यिक नाम लेखिएको छ । कृतिको पछाडि आवरणमा माथि कविको तस्वीर र बिचमा पत्रकार एवम् लेखक राजेन्द्रप्रताप शाहको टिप्पणी रहेको छ । तल दायाँतिर कम्प्युटर मुद्रक, छापाखानाको नाम र फोन नं. नं. ५२००९९ उल्लेख गरिएको छ । रामकुमार नेपालीको गजलमा व्यक्तिगत दुःख मात्र होइन- देशप्रेमको भावना,द्वन्दको प्रभाव र मौजुदा सामाजिक परिस्थितिलाई पनि दर्शाउन खोज्ने अभिष्ट लिएको देखिन्छ । कवि भन्छन् :

निल्नु न ओकल्नुको गाँस भयो जिन्दगी
हंस उडी ढुकढकीको लास भयो जिन्दगी

खरबारीमा खर छैन घर केले बनाउनी अब
मन मिल्ने सङगी छैन पीरति के लाउनी अब

माथि उल्लेखित गजलहरूमा यथार्थको झिल्कासँगै जीवनसित सरोकार राख्ने भावलाई राम्रोसँग अभिव्यक्त गरेको पाइन्छ । नेपालीले यो गजल राम्रो ढाँचामा सरल र सहज प्रकारले पोखिएका अभिव्यक्तिहरू मन छुने खालको रहेको पाइन्छ । कवि लेख्छन् :

धुवाँ आउने चिसो ठुटा बल्छ भन्ने के था
फल नपाक्दै भेट्नो चाँडै गल्छ भन्ने के था ?

गगनचुम्बी महल रोज्दा पाटीमा भो बास
खरको थ्यो छानो हजुर जल्छ भन्ने के था ?

(भत्किएको घर, पृ. २९)

मानव बाँच्ने क्रममा नै जीवनमा व्यहोर्नुपर्ने सङ्घर्ष र त्यसले दिने तीता मिठा अनुभव, परिपक्व र उत्कृष्ट गजल सिर्जना गर्नसक्ने नेपालीको कृति, पाठकसामु लोकप्रीय बनेको छ । जसले राष्ट्रको यथार्थतालाई छर्लङ्ग पार्ने कार्य गरेको छ । गाउँ-घर, समाजको धरातल वरिपरिको परिवेश, बनेली मायाप्रेम, सुन्दरता र सौन्दर्यपूर्ण सपनाहरूलाई प्रवाह गरिएको छ । "जीवन बाँसुरी हो" बजाउन जाने त्यही मधुर धुन आउँछ, नजाने त्यो केवल बाँसको हाँगा हो ।" भने जस्तै रामकुमार नेपालीले साहित्यिक क्षेत्रमा आफूलाई उत्कृष्ट बनाउनको निमित शुभारम्भ गरेको देखिन्छ । **छहारीमा आँसु** कृतिको माध्यमबाट नेपाली सानै उमेरदेखि साहित्यप्रेमी भएको तथ्य सावित हुन्छ ।

४.९.२ विषयवस्तु

कलिलो घाम, सुकिलो विहान र कञ्चन सपनाको हकदार काव्यकार रामकुमार नेपालीद्वारा रचित **छहारीमा आँसु** गजलसङ्ग्रहमा गरीब समुदायको पिर, मर्का, वेदना जस्ता पक्षहरूको उठान गरिएको छ । साथै नेपालको हिमाल, पहाड र तराईमा रहेका कथित दलितहरूका समस्यालाई उजगार कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने विषयवस्तु समावेश छ । धादिङ जिल्लाको गाउँ, ठाँउ परिवेशमा रहेको कुरिती, कुसंस्कारलाई निराकरण गर्न गजलकार नेपालीले दरिलो तर्क प्रस्तुत गरेका छन् ।

प्रस्तुत गजल सङ्ग्रहमा गरीबगुरुवाले बिहान बेलुकाको छाक टार्न गर्नुपरेको संघर्ष दर्शाइएको पाइन्छ । गरीबले धनीमानीका भारी बोक्ने, घरायसी कामधन्दा गर्ने, शोषित र दमित अवस्थामा बस्नुपर्ने जस्ता परिवेशलाई समावेश गरी कृतिलाई आकर्षकको केन्द्रविन्दु बनाइएको पाइन्छ । कवि लेख्छन् :

बाँच्ने रस हो पनि हुँदैन छुन रे !
आगो चोपेर गन्धभाव चोखो सुन रे !
देखेकै छ उस्तै मानवता नचिन्ने
लाज पचाउदै सोध्ने जात कुन रे !

(सुनपानी हातमा, पृ. १७)

धादिङ माटोबाट मलजल हुदै मार्ग निर्देशित कवि रामकुमार नेपालीले सिर्जनाको भव्य सामार्थ्य लिएर साहित्य क्षेत्रमा प्रवेश गरेका छन् । उनको कृतिमा राष्ट्रिय स्तरदेखि

स्थानीयस्तरसम्म देखिएका कुसंस्कार, खराब प्रवृतिको सन्दर्भलाई स्पष्ट पारिएको छ । कवि भन्छन् :

लापरबाहीसँग खेल्ने बल भयौँ दलित
भारी मात्र पल्टाउने मल भयौँ दलित
अधिकारका भाषण दिने चुस्नेहरू नै हुन्
उनीहरूकै प्यास मेट्ने जल भयौ दलित

(लापारवाहीसँग खेल्ने, पृ. २०)

४.९.३ परिवेश

गजलकार नेपालीले गरीब, दीनदुःखीहरूका दुर्दशाको पेरिफेरिमा कृति निर्माण गरेका छन् । नेपालको परिवेशमा चलिआएको धनी र गरीबबिचको व्यवहारशैलीलाई छर्लङ्ग पारिएको छ । नेपाली समाजमा भइरहेको खराब प्रवृतिलाई उठान गरी निराकण गर्नुपर्ने प्रसङ्ग समावेश गरिएको छ ।

एउटै मातृभूमिको सन्तान भएर पनि कथित तल्लो र माथिल्लो जातको आडम्बरमा गरिएको शोषण दमनको परिवेशलाई समेटिएको छ । संसार शब्द चलाउन जान्नेहरूका जिम्ममा छ, शब्दले नै संसारलाई शासन र नियन्त्रण गर्दछ भन्ने सन्दर्भलाई प्रस्तुत गजलमा उल्लेख गरिएको छ । शब्द, तर्क, संवेदना, विचार, भावना र तागतको प्रवल आधेय हो, नेपालीले गजलको माध्यमबाट सन्देश प्रवाह गरेका छन् ।

विशेषताः नेपालको सेरोफेरोमा मान्छे-मान्छेबिच हुने निच व्यवहारको परिवेशलाई समेटिएको छ । कवि लेख्छन् :

कुनै तनमा छ्यास्स छुँदा सुनपानीले थुक्छन हजुर
मानव टोक्ने कुकुर झैँ उल्टै फेरि घुक्छन हजुर

समान सन्तान ईश्वरका एउटै पथमा हिड्दा खेरी
सडकको धुलो जस्तै उडाउनलाई घुक्छन हजुर

(कुनै तनमा, पृ. १९)

समग्रमा काव्यकार रामकुमार नेपाली दलित समुदायको व्यक्ति भएतापनि निडरका साथ गाउँ, ठाँउ, समाजमा भइरहेको कुसंस्कार, करितिको विरुद्धमा आवाज बुलन्द गरिरहेका छन् । परिवेश समयानुकूल उचित रहेको सावित हुन्छ ।

४.९.४ उद्देश्य

प्रस्तुत गजलसङ्ग्रहमा साहित्यिक माध्यमबाट समाजमा चलिरहेको कुरितिलाई निराकरण गर्ने उद्देश्य राखिएको पाइन्छ । नेपाली समाजमा जात, धर्म, लिङ्ग, वर्ण, पेशाको आधारमा हुनेगरेका भेदभावलाई निर्मुल पारी समतामूलक समाजको स्थापना गर्ने परिकल्पना गरिएको छ । मान्छेको हक, अधिकार हननबाट बचाउ गरी समानताको बिगुल फुक्ने आशय रहेको साबित हुन्छ । एउटै देशका नागरिक बिच पनि किन फरक रहन्छ भन्ने प्रसङ्ग उल्लेख गरिएको छ । कविमा भएको असीम तागतलाई आम पाठकसक्षम संप्रेषण गर्ने उद्देश्य लिएर गजलकार साहित्य क्षेत्रमा प्रवेश गरेको देखिन्छ ।

कृतिको माध्यमबाट जनतालाई चेतनशील, सोचनीय बनाउने ध्ययका साथ रामकुमार तातिएको पाइन्छ । गजलकारिताका सैद्धान्तिक सूत्रभन्दा यसको लौकिक मान्यता र मर्यादालाई वर्णन गर्दै समाजको नकारात्मक प्रवृत्तिलाई सच्याउनुपर्ने सन्देश प्रवाह भएको देखिन्छ । उनका सङगीतमय गजलका लयभित्र राष्ट्रियताको प्रबल भाव सङगर्जन गर्छ भने मानवतावादी हृदय छताछुल्ल हुन पुगेको छ । जातीय विभेदता, शोषण र दमनप्रति विद्रोहको तातो ग्याँस फ्याक्ने लक्ष्य राखिएको छ । उनको कलम समन्वय, सद्भाव र शालीनताका पटवृक्ष झङग्याउने पनि उद्देश्य रहेको छ । दलित स्खलित, पतित, गलित र निकम्मा मानव होइनन्, यो त युद्धीभरका ठालुहरूको अभिजात्य अन्धसोच मात्र हो भन्ने आसय प्रकट गरिएको छ । जसलाई गजलकार यसरी पड्किन्छन् :

नाम र काम हाम्रो हो, याम अरु खन्छन दलित !
गैरी टारी रोप्ने मलिलो 'भल' भयौ दलित
भारीमात्र पल्टाउने गल भयौ दलित !
खाचोमा मात्र अमृत, नत्र ढल भयौ दलित !

(लापारवाहीसँग खेल्ने, पृ. २०)

४.९.५ भाषाशैली

छहारीमा आँसु गजलसङ्ग्रहमा कृतिको नाम अनुसार सुहाउँदो शैली प्रयोग गरिएको छ । जसमा अधिकांस गजल गद्यमा र केहि गजल पद्यमा लेखिएको छ । नेपाली झर्रा शब्द, तत्सम, तद्भाव, आगन्तुक शब्द आवश्यकता बमोजिम प्रयोग गरिएकोले कृति लोकप्रिय बन्न पुगेको छ ।

मूल, फूल, पुल, बुल, भुल जस्ता तुक्काबन्दी र अलङकारकारिताले गजलका पङक्तिहरू आभूषित हुदै आभा छर्ने दिशातिर यात्रारत छन् । गजलमा प्रयोग गरिएको नाम, काम, माम, भल, गल, ढल शब्दहरूले दिएको विम्बमा व्यञ्जनाको चुली चुलिएको छ । चोटिलो, घोचिलो र तिख्खर भावको गुलेली सोझ्याइएको छ । यसरी रामकुमारका गजल, व्यङग्य, विद्रोह, जीवनका भोगाइ, तीतो यथार्थ, आशावादहरूलाई अभिव्यञ्जित गर्ने संकल्पमा समर्पित छन् ।

रामका कतिपय गजलहरूका गजलको शाब्दिक गरिमा मुखरित भएको छ । प्रणयचेत मुस्कुराएर युवा अन्तरलित्माहरू सुसेलिएका छन् । श्रृङगारका (विप्रलम्भ र संभोगमा) भुमरीमा फन्को मारेर उनका गजलले कुतकुती, हुटहुटी, ताप, राप, चाप दिन खोजेको सन्दर्भमा उचित शब्दहरू प्रयोग गरिएका छन् । प्रकृतिको मानवीकरण गर्ने कसरत पनि उल्लेख गरिएको छ । गजलमा जेहोस परिवेक्षीय यथातथ्यलाई उद्घाटन गरेर सहअस्तित्वको संसारमा विचरण गर्न चाहने रामका सुन्दर भावनामा शब्दशैली र शिल्पहरू उचितखालको रहेको छ । अमर साहित्यकार वीपी कोइरालाले भने झैँ “साहित्यमा सम्राट पनि नाङगो हुन्छ, कला बन्धन चाहदैन स्वतन्त्रता चाहान्छ ” भन्ने मार्मिक सूत्रसित यिनको गजलकारिता सहमत देखिने खालका कलात्मक पक्ष संयोजन गरिएको छ ।

४.९.६ निष्कर्ष

धादिङेली साहित्यमा अह्म भूमिका निर्वाह गर्ने गजलकार रामकुमार नेपालीले देशको विभिन्न भागमा रहेका गरीब, दलित समुदायप्रति भइरहेको शोषण, दमन,उन्मूलन गर्न सन्देश प्रवाह गरेका छन् । धनी र गरीबको बिच असमानतालाई न्यूनिकरण गरी समतामूलक समाजको स्थापना गर्ने प्रयास देखिन्छ । देश, काल, परिस्थिति बमोजिम सुहाउदो शीर्षकहरू छनोट गरी रचना गरिएको **छहारीमा आँसु** कृतिको मानवताको

नातालाई जोडेको पाइन्छ । महिला र पुरुषबिच रहेको भेदभावलाई निराकरण गरी समान व्यवहार गर्नुपर्ने सङ्केत गरिएको देखिन्छ ।

कृतिमा विषयवस्तु, परिवेश, उद्देश्य, भाषाशैली समयानुकूल प्रयोग भएकोले गजल सङ्ग्रह पाठकवर्ग सामु हृदयस्पर्शी बनेको छ । विम्ब-प्रतिविम्ब लयको हिसाबले पनि कृति उचित किसिमको छ । दलित समुदायको व्यक्ति भएर पनि साहित्यप्रति सानैदेखि प्रगतिको भावना लिएका रामकुमार नवोदित गजलकार मानिन्छन् । प्रगतिशील माया, प्रेमको भावनाले मानिसको भविष्य उज्ज्वल हुन्छ भन्ने लक्ष्यण समावेश गरिएको छ । यसरी नै उत्सुकताको साथ अगाडि बढ्दा नेपालीको साहित्यिक जीवन सफल हुने देखिन्छ ।

४.१० डिल्लीरमण शर्मा अर्ज्याल र उनका काव्यकृतिको विश्लेषण

४.१०.१ परिचय

नेपाली साहित्यसंसारलाई विस्तार गर्ने क्रममा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने कवि डिल्लीरमणशर्मा अर्ज्यालले विं.स. २०६७ सालमा 'मेलम्चीको तीर्खा' कवितासङ्ग्रह रचना गरेका छन् । कविले धादिङेली साहित्य मार्फत श्रीरङ्गस्तुति (खण्डकाव्य) वेदनिधि (शोककाव्य) धातु परिचय (ने.व्याकरण) गङगा जमुना (कवितासङ्ग्रह) जस्ता थुप्रै कृतिहरू प्रकाशन गरेका छन् ।

कविले साहित्यकारको स्वच्छता, समर्पण, लगनशीलता जस्ता पक्षहरूको उल्लेख गरेका हुन् । कविसँग देश हाँक्ने डण्डा छैन तर देश बनाउने ठण्डा विचार छ भन्ने कुरा व्यक्त गरेका छन् तर नेताहरूले देशमा झुट बोलेर जनतालाई भ्रममा पारिरहेका तथ्य उल्लेख गरेका छन् । उनको कृतिको आवरण पृष्ठ हल्का निलो, हरियो र प्याजी रङ्गको छ । पृष्ठको माथितिर कृतिको नाम, बिच भागमा शहरिया परिवेश झल्काउने चित्र र तल्लो भागमा कविको नाम लेखिएको छ । यसैगरी कृतिको पछाडी पृष्ठको माथितिर कविको तस्बिर, परिचय, बिचतिर प्रकाशित कृतिहरू र तल्लो भागमा कृष्णप्रसाद पराजुलीको टिप्पणी रहेको छ । कृतिमा जम्मा १६१ कविताहरू रहेका छन् । प्रत्येक शीर्षक आ–आफ्नो भावना तथा मर्मयुक्त छन् । विशेषगरी कविले काठमाडौं उपत्यका भित्रका जनताहरू पानी खान नपाएर काकाकुल झैँ छटपटाउन परिरहेको सन्दर्भ कृतिमा उल्लेख गरेका छन् । जसले गर्दा उनको कृतिको नाम अत्यन्तै सान्दर्भिक रहेको देखिन्छ । उनले कृतिमा देशमा भइरहेको

कुसंस्कार, असमानता, मनोपलीतन्त्र जस्ता पक्षहरू प्रति ब्यङ्ग्य गरेका छन् । कविले राष्ट्रनिर्माणको सन्देश प्रवाह गरेका छन् । मातृभूमिको अर्थ र महत्वलाई उपयुक्त किसिमबाट व्यक्त गरेका छन् ।

४.१०.२ विषयवस्तु

कवि डिल्लीरमण शर्मा अर्ज्याल सत्यको पक्षधर हुन् । उनको कृति यथार्थपरक छन् । धादिङेली साहित्य जगतमा सत्य कटु हुन्छ भन्ने प्रभाव पारेका छन् ।

धादिङेली शीतलबजार माथिको शीतल हावा र त्यहीको जरुवापानीले तृप्त कवि अर्ज्याललले कृतिमा देशभरकै चिन्ताको विषयवस्तु उठान गरेका छन् । विशेषत : ललितपुर, भक्तपुर र काठमाडौँमा खानेपानीको समस्या विकाराल रहेको प्रसङ्ग जोडेका छन् । उपत्यका जनताहरू मेलम्चीको पानी कृतिबाट मानिस निस्वार्थी र यर्थाथपरक हुनुपर्दछ भन्ने विषयवस्तु समेटेका छन् । कविले देशको बिग्रदो परिस्थितिले जनतामा पिडा भइरहेको सन्दर्भ राखेका छन् । सबै विषय र पक्ष भएर पनि मूलतः मियो राष्ट्रियता नै हो भन्ने प्रसङ्ग उठान गरेका छन् । नेपालको भौगोलिक, सामाजिक सांस्कृतिक जस्ता विषयलाई गहन रूपबाट उठाएका छन् । देशको बारेमा कविले ठूलो चिन्ता गरेका छन् । कवि लेख्छन् :

आयो सुन्दर लोकतन्त्र कसरी चर्केर आन्दोलन
प्राणै दान दिएर पो सहिदले सङ्ग्रहममा जीवन
फैलेको अधिकै निरंकुशजरा काटेर फाले जब
त्यो आन्दोलनले स्वतन्त्र बनिए नेपालीबासी अब

(नेपाली जाने भयो, पृ. ४५)

प्रस्तुत पंक्तिमा कविले देशमा ठूलो आन्दोलनबाट प्राप्त लोकतन्त्रको प्रशंसा गरेका छन् । जनताले सुख पाउने खुसियाली व्यक्त गरेका छन् ।

समग्रमा कविले देशमा बसोबास गर्ने सबै वर्गका मानिसहरूका विषयवस्तु समेटेका छन् । राष्ट्रियताको महत्व र भूमिकाको सन्दर्भलाई जोडतोडका साथ उठाएका छन् ।

४.१०.३ परिवेश

प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा कविले गाउँले र शहरिया जीवनको परिवेश उल्लेख गरेका छन् । विशेषगरी शहरिया जीवनमा खानेपानीको ठूलो हाहकार रहेको सन्दर्भ जोडिएको देखिन्छ । प्राकृतिकको सौन्दयर्ताले भरिपूर्ण नेपाल दुःखको परिवेशमा रहेको तथ्य उल्लेख गरिएको छ ।

हिमाल, पहाड र तराईमा रहेका मानव समुदाय र प्राकृतिक सम्पदाको अवस्थालाई आधार मानिएको देखिन्छ । मेलम्ची पार्टीका नेताहरूको दूधालु गाईजस्तो बनेको प्रसङ्ग जोडिएको छ । मेलम्चीको लागि बर्षेनी बजेट विनियोजनबाट नेताहरूले कमाउने ठाँउ पाएको परिवेश उल्लेख गरेका छन् । मेलम्चीको तीर्खा शीर्षकबाट राष्ट्रमा भएको गतिविधिका अनेकौं सन्दर्भहरू उल्लेख गरेका छन् । देशको भौगोलिक, सामाजिक, राजनितिक, सांस्कृतिक जस्ता परिवेशलाई पनि ऐना हेरेजस्तो तरिकाबाट दर्शाएका छन् । यतिमात्र नभएर कविले विदेशी सन्दर्भ पनि जोडेका छन् । कवि भन्छन् :

योटा मानवको त नागरिकता बन्दै नबने भयो
नाता छैन बिना छु नागरिकता आमा त नेपालकी
ती खुट्टा भूईमा कदापि नहुने अत्यन्तै उन्मतकी

(विदेशी नेपाली बने, पृ. ५)

माथि उल्लिखित कवितांशमा विदेशी नागरिकले नेपाली महिलासँग विवाह गरेर जन्मेका सन्तानको नागरिकता नबनेको प्रसङ्ग उल्लेख गरेका छन् । नेपाली महिलाहरू भने गरीबको कारणले गर्दा विदेशीहरूप्रति आर्कर्षित भएको परिवेश व्यक्त गरिएको छ ।

काव्यकार अर्ज्याललले देशमा बसोबास गर्दै आएका विभिन्न जातजातिका फरक–फरक परिवेश रहेको सन्दर्भ उल्लेख गरेका छन् । कवि लेख्छन् : घ

घर्ती भनिए भुजेल नि घले नेवार, चेपाङ नै
हुन्छन् बाहुन वेदविद् पठित छन् कर्मकाण्डी कुनै
क्षेत्री लड्न सिपालु छन् समरमा खत्री उनै भन्छन्
जान्छन् –घेर लडाइको समयमा ती कीर्ति फैलाउँछ

(धादिङका जातजाति, पृ. ४)

प्रस्तुत कविताांशमा विभिन्न जातजातिहरूका संस्कार, पेशाको सन्दर्भ व्यक्त गरिएको छ । जसले नेपालीको वीरता फैलाउन सक्छ भन्ने तथ्य प्रकट गरिएको छ ।

४.१०.४ उद्देश्य

काव्यकार डिल्लीरमणशर्मा अर्ज्यालको कृतिमा मेलम्चीको तीर्खाको माध्यमबाट राष्ट्र निर्माणको उद्देश्य राखिएको छ । सत्य र यर्थाथको आधारबाट समाज परिवर्तनमा लाग्नुपर्ने सन्देश प्रवाह गरिएको छ । यसै शीर्षकको माध्यमबाट धार्मिक, सांस्कृतिक, आध्यात्मिक, सामाजिक पक्षलाई समयानुकुल बनाउनुपर्ने उद्देश्य दिइएको छ । मातृभूमिको पिडा, मर्कालाई बुझी विकासतर्फ उन्मुख हुनुपर्ने लक्ष्य राखिएको पाइन्छ । सच्चा स्रष्टा कुरौटे हुदैन, भरौटे पनि हुदैन । जे देख्छ, त्यही लेख्छ । जे हुनुपर्छ त्यही भन्छ । सत्य कटु हुन्छ । ओखती तीतै हुन्छ । अर्ती नमिठै हुन्छ भन्ने तथ्यबाट मानिस यथार्थपरक र निस्वार्थी हुनुपर्ने सन्देश प्रवाह गरिएको छ । कवि भन्छन् :

जन्मेका जति पुत्र छन् उदरका नेपालकै भैगए
स्वार्थी हुन् बुझ मावली हजुरबा चट्टू र छट्टू भए
यौटानिम्ति भयो अनर्थ नियमै नेपालकै पो भए
धुलो फोहोर हालियो नजरमा सर्वत्र झुक्याइए

प्रस्तुत हरफमा नेपाली मातृभमिकी एउटै सन्तान भएर पनि मानिसहरू फटाह, बदमास भइरहेको छन् । स्वार्थको लागि इज्जत गुमाइरहेका छन् भन्ने आशय व्यक्त गरिएको छ ।

समष्टिमा कवि अर्ज्यालले व्यक्ति, समाज र राष्ट्रको हितमा सबैले ध्यान दिनुपर्ने उद्देश्य राखिएको पाइन्छ । जसले गर्दा मात्र नेपाल समृद्धशाली राष्ट्र बन्न सक्छ भनिएको छ ।

४.१०.५ भाषाशैली

डिल्लीरमण शर्मा अर्ज्यालले आफ्नो कृतिमा सरल, सहज भाषाशैली प्रयोग गरेका छन् । नेपाली झर्रा, तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरू आवश्यकता बमोजिम छनोट गरेका छन् ।

मेलम्ची कवितासङ्ग्रहमा अनुष्टुप, इन्द्रवज्रा, उपेन्द्रवज्रा, मन्दकान्ता, भुजङ्गप्रयास, दुतविम्बित, वसन्ततिलका, मालिनी, शार्दुलविकीडित जस्ता छन्दको प्रयोग गरिएको छ । गाउँले तथा शहरिया जीवनलाई सुहाउँदो भाषाशैली प्रयोग गरेकाले कृति उत्कृष्ट मानिएको छ । कविको अधिकांश कृतिहरूमा सरल शब्दहरूको प्रयोगले गर्दा पाठकवर्गसामु लोकप्रिय बनेका छन्, जस्तै :

भाग्यो मानवता कतातिर गयो सम्पत्तिमा टाँसियो
गोडा छन् दुइटा तथापि किन हो ? जन्तुत्वमा गाँसियो
आयो भारतको असह्य चलनै नेपालमै भित्रियो
ठूलो नै सँधियारको नियतले यो देश झन् थोत्रियो

(दाइजो प्रथा, पृ. ३)

प्रस्तुत कवितांशमा कविले झर्रा नेपाली शब्द, तत्सम तथा आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । जसले गर्दा नेपालीको अस्तित्व गुमेको तथ्य प्रष्ट पारेको छन् ।

४.१०.६ निश्कर्ष

प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमाा कविले देशको वास्तविकतालाई अँगालेर उपयुक्त विषयवस्तु समेटेका छन् । नेपाली मातृभूमिको पिडा, मर्कालाई नजिकबाट नियाल्दै कवि अर्ज्यालले राष्ट्रियताप्रति माया, मोह बढाएका छन् । देशको भौगोलिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक जस्ता परिवेशलाई समेटेर रचना गरिएकोले कवि लोकप्रिय बनेका छन् ।

'मेलम्चीको तीर्खा' कृतिमा सरल, सहज भाषाशैलीको प्रयोग गरिएकोले कविको दृष्टिकोण स्पष्ट भएको छ । विशेषगरी कविले राष्ट्रमा भइरहेको कुरिति, कुसंस्कार, असमानता, भेदभाव जस्ता पक्षलाई निराकरण गरी समतामूलक समाजको स्थापना गराउनुपर्ने सन्देश प्रवाह गरेका छन् । मेलम्चीको पानी प्यासले काठमाडौँका जनताहरू छट्पटिएर जस्तै नेपालका सम्पूर्ण नागरिकहरू स्वतन्त्र र विकासको मार्गहरू खोजिरहेका छन् ।

४.११ यात्री प्रकाश पाण्डे र उनका काव्यकृतिको विश्लेषण

४.११.१ परिचय

धादिङेली साहित्य विस्तारमा ठूलो योगदान पुऱ्याउने कवि यात्रीप्रकाश पाण्डेले वि.सं. २०७२ सालमा 'नजरसँग नजर' गजलसङ्ग्रह प्रकाशन गरेका छन् । युवा स्रष्टा पाण्डेले समाजको हुबहु चित्रण कृतिमा गरेका छन् । समाजलाई सही मार्गमा डोऱ्याउने पथ दर्शन कविले आफ्नो कृतिमा प्रस्तुत गरेका छन् । गजलकार यात्रीप्रकाश पाण्डेले सामाजिक यर्थाथमा आधारित भएर कृति रचना गरेका छन् ।

गजलकार पाण्डेले देश, काल, परिसिथिति अनुसार सुहाउदो कृति रचना गरेका देखिन्छ । मान्छे बाटै बाटो हिँडे काँडाले पनि कोतर्दैन । मानिसहरू हिँडिरहेको बाटो कसैले कुनै समयमा बनाएको हुन्छ । जति पुस्ता आउँछ, यदि त्यही बाटोलाई नै मात्र अवलम्वन गर्छ भने जिन्दगीमा उसले कहिल्यै नवनिर्माण गर्न सक्दैन भन्ने सन्दर्भ कृतिमा जोडिएको छ साथै पाण्डेले भनेका छन कि मान्छेले जीवनमा नयाँ अनुभूतिहरू गरिएन भने परिवर्तनको सम्भावना रहँदैन । यदि मान्छेले बाटो छोडेर पाइलाका डोबहरू नै नलागेका ठाँउहरूबाट यात्रा गर्ने हो भने उसले काँडाका झ्याङहरू भीरपाखाबाट हिडदै कष्टहरू सिक्छ । उ भित्र पीडाहरूसँगै नयाँ नयाँ अनुभूतिहरू जन्मन्छन् भन्ने तथ्य दर्शाइएको छ ।

कृतिको आवरण पृष्ठ हल्का सेतो, प्याजी र कालो रङ्गको छ । पृष्ठको माथितिर कृतिको नाम, बिचतिर फूलै–फूलको नजर र तल्लो भागतिर गजलकारको नाम लेखिएको छ । आवरणको पछाडि भागको माथितिर पाण्डेको परिचय प्रकाशित कृतिहरू : तस्वीर बिचमा सानो गजलको टुक्रा दिइएको छ :

संसार निलुँ लाग्छ रहर यस्तो पनि छ ।
अड्कन्छ कि कहिँकतै डर यस्तो पनि छ ।
(टिप्पणी, पृ. ३१)

उक्त हरफमा गजलकारले संसार विजय प्राप्त गर्ने हिम्मत गरेका तर कहिकतै बाधा, अड्चन त आउदैन भन्ने तर्क पनि गरेका छन् । पाण्डेको भनाइ ब्यङ्ग्यात्मक खालको रहेको छ । उनको कृतिमा जम्मा ५८ वटा गजल शीर्षकहरू रहेका छन् ।

४.११.२ विषयवस्तु

प्रस्तुत गजलसङ्ग्रहमा सामाजिक यर्थाथलाई चित्रण गरिएको छ । मानिसको दृष्टिकोण फरक–फरक किसिमको हुन्छ । एक–अर्कोको बिचमा विचार र सिद्धान्त नमिल्न पनि सक्दछ । मान्छेको हेराइमा समाज विकास तथा प्रेमको संकेत जोडिएको हुन्छ । मान्छेको शरीर र मस्तिष्क दुवैमा अपार क्षमता भएको बेलामा यदि आफूलाई क्षमताको बोध गराउन सकियो भने बाँचेका सारा सजिला र अप्ठ्याराहरूलाई बुझ्न सक्दछ भन्ने विषयवस्तु उठान गरिएको छ । गजलकार पाण्डेले सम्भावना, क्षमता, विचार, सीप र अवसरहरूलाई दस्तावेजको रूपमा मानिएको सन्दर्भ जोडेका छन् । विशेषगरी पाण्डेले योजना, विचारले निर्माण गर्छ , नितान्त नयाँ दृष्टिको जन्म हुन्छ र नवजात दृष्टिले अर्को बेग्लै सृष्टिको आकार तयार पार्छ भन्ने प्रसङ्ग उठाइएको छ । जिन्दगीले उज्यालो र अँध्यारोमा जिउने अभ्यास गर्दछ । यसरी दृष्टि नयाँ सृष्टिको लागि नजरको पहिलो सिर्जना हो । दृष्टिले वरिपरि परिभाषा देख्छ, परिभाषामा रङ्गहरू देख्छ, रङ्गमा अर्थ देख्छ र प्रत्येक अर्थमा आ–आफ्नै मौलिक चेतना र चेतनाको विशेषता देख्छ भन्ने प्रसङ्ग कृतिमा जोडिएको छ । साथै एउटा नजरको चेतनशील मौलिकता अर्को नजरको चेतनशील मौलिकतामा संयोजन हुँदा अर्को नयाँ मौलिकताको उत्पन्न हुन्छ भन्ने मूलभाव दर्शाइएको छ । 'नजरसँग नजर' मा नियम, अनुशासन र राष्ट्रियताको आवाज प्रशास्त रहेको सन्दर्भ उठाइएको छ । गजलकार पाण्डे भन्छन् :

अह्मको सीमारेखा नाघिसकेछ देख्नुभो ?
गुरुभन्दा माथि मै छु शिष्य सोचिरहन्छ

उपर्युक्त हरफमा यो संसारमा निति, नियम, अनुशासनले सीमा नाघेको छ । मान्यजन, भद्रभलादमीप्रति व्यवहारको तौर तरिकाको शैली छैन । गुरुभन्दा चेला जान्ने भइसकेको सन्दर्भ उद्धृत गरिएको छ ।

समग्रमा 'नजरसँग नजर' गजलसङ्ग्रहमा यात्रीप्रकाश पाण्डेले मान्छेको दृष्टिको विश्लेषण गरेको विषयवस्तु समेटेका छन् । दृष्टिको अर्थमा माया, प्रेम, समाज निर्माण तथा राष्ट्रियता हुन सक्छ भन्ने तथ्य उल्लेख गरिएको छ ।

४.११.३ परिवेश

गजलकार यात्रीप्रकाश पाण्डेले देशको भौगोलिक, सामाजिक, राजनैतिक, सांस्कृतिक परिवेशलाई आधार बनाएर 'नजरसँग नजर' कृति प्रकाशन वि.सं. २०७२ सालमा गरेका छन् । समाजमा भइरहेको विकृति र विसङ्गतिप्रति तीखो व्यङग्य प्रहार गर्दै यर्थाथवादलाई मुख्य शिरोधार्य पाण्डेले गरेका छन् । नेपालको पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्म्म रहेको सामाजिक, संस्कार, प्रवृत्तिलाई परिवेश मानेर लेखिएको पाण्डेको कृति धनी र गरिबको दृष्टि फरक हुन्छ भन्ने तथ्य उल्लेख गरिएको छ । मान्छेको जीवनयात्राको सन्दर्भलाई कविले जोडेको छन् । सबै मानिस दयाका हकदार हुन्छन् र सबैलाई स्याहारको खाँचो पर्दछ भन्ने तथ्यलाई उल्लेख गरिएको छ । मान्छेको जीवनमा अनेकौं बोझ र तनाव परिरहेको हुन्छन् । जसले गर्दा खुसीको मार्ग खोजिरहेको हुन्छ भन्ने प्रसङ्ग जोडिएको छ । मानवमा माया, पे्मले गर्दा परिवेश फरक–फरक हुन्छ र प्रेम सबै खराबी र खतराका लागि अचूक औषधी हो भन्ने तथ्य समेत उल्लेख गरिएको छ ।

समग्रमा गजलकार पाण्डेले गाउँले र शहरिया जीवन दुबै परिवेशलाई आधार मानेर कृति रचना गरेका छन् । साधारण जनतादेखि माभिल्लो तहको नेतासम्मका आचरणलाई सुक्ष्म रूपबाट केलाएका छन् । नारी, पुरुष बिचको भेदभाव र माया, प्रेमको अवस्थालाई उल्लेख गरिएको छ ।

४.११.४ उद्देश्य

प्रस्तुत गजलसङ्ग्रहमा मानिसको नजरमा सकारात्मक र नकारात्मक दुई किसिमको दृष्टिकोण रहेको हुन्छ तर मान्छेले जहिले पनि अरु प्रति सकारात्मक धारण राख्नुपर्छ भन्ने उद्देश्य व्यक्त गरिएको छ ।'नजरसँग नजर' कृतिको माध्यमबाट मानव–मानवबिच समझदारी तथा सहिष्णुताको वातावरण सृजना गर्नुपर्ने लक्ष्य प्रकट गरिएको छ । प्रेमको वास्तविक अर्थ र अर्थ व्यवहारको प्रभावबाट मानिस गन्तब्यमुखी बन्नुपर्ने सन्दर्भ उठाइएको छ । एक–अर्कामा विश्वासको वातावरण निर्माण गरी राष्ट्र निर्माणमा लाग्नुपर्ने उद्देश्य राखिएको छ ।

नजरको आँखीझ्यालबाट संसारलाई नियाल्दै समाज परिवर्तनमा एकजुट हुनुपर्ने प्रसङ्ग जोडिएको छ । मान्छेले जीवनमा सङ्घर्षद्वारा भविष्यलाई उज्जवल पार्नुपर्ने उद्देश्य समेटिएको छ । पाण्डे लेख्छन् :

स्वावलम्बी भोलि त्यो बन्नेछ जसले
बच्चैदेखि आफ्नै हातले खान सिक्छ ।

(नजरसँग नजर, पृ. ५१)

उक्त हरफमा मान्छेले आत्मनिर्भर बन्नको लागि सानै उमेरदेखि सङ्घर्ष गर्नुपर्छ भन्ने आशय व्यक्त गरिएको छ ।

४.११.५ भाषाशैली

'नजरसँग नजर' गजलसङ्ग्रहमा सहज र सरल भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको छ । नेपाली भर्रा शब्द, तत्सम, तद्भव, आगन्तुक जस्ता शब्दहरूको आवश्यकता अनुसार उपयोग गरिएका पाइन्छ । कृतिमा बिम्वप्रतिबिम्व छन्दको मेलोमेसो राम्रोसँग मिलाइएको देखिन्छ । गजलकार पाण्डेले अधिकाश मात्रामा गद्यात्मक शैली प्रयोग गरेका छन् ।

पाण्डेको गजलमा सामान्यशैली रहेकोले गर्दा पाठकसामु उनको कृति आकर्षक बनेको छ । कृतिलाई सरल तरिकाबाट बुझ्न सकिन्छ । नेपालीपनको गहन रूपमा आभाष दिइएको पाइन्छ । काव्यकार पाण्डे भन्छन् :

झुक्दै झुक्दैन मेरो कतै पनि, तापनि
उनको 'नजरसँग नजर' झुकिदिन्छ ।

माथिको पंक्तिमा सोजा नेपालीहरूका भनाइमा कटु सत्य रहेको हुन्छ । मानिसको नजरले समय र परिवेश अनुसार फरक–फरक अर्थ लगाउछ ।

४.११.६ निष्कर्ष

प्रस्तुत कृतिमा समयसान्दर्भिक विषयवस्तु परिवेश, उद्देश्य, भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको छ । गजलकार यात्रीप्रकाश पाण्डेले देशको सर्वाङगीण पक्षलाई मध्यनजर गरी लेखिएकोले कृति लोकप्रिय बनेको छ । कृतिमा साधारण नागरिकदेखि विभिन्न पेशामा आवद्ध

व्यक्तिहरूमा पिर, मर्कालाई प्रकट गरिएको छ । शीर्षक नै 'नजरसँग नजर' रहेकोले नजरको अर्थ महत्वमा व्यापकता भएको देखिन्छ । विम्ब, प्रतिविम्ब, लय छन्दको उपयुक्त ढंगबाट प्रयोग गरिएकोले कृति पाठकहरूमा नजरमा सन्देशमूलक बनेको छ ।

समष्टिमा यात्रीप्रकाश पाण्डेको कृतिले पाठकवर्ग तथा स्रोताहरूलाई मन्त्रमुग्ध पारेको छ । मानिस–मानिसबिच हुले माया, प्रेमले जीवनमा सुखमय बनाउने तथ्य उल्लेख गरिएको छ । देशको स्थानीय तहदेखि माथिल्लो तहसम्मका सबै जात, धर्म, लिङग, वर्ण र पेशाका समुदायप्रति सद्भाव कायमा गरिनुपर्छ भन्ने तथ्य उल्लेख गरिएको छ । विशेषत : यो संसारमा मान्छेको 'नजर' नै सबभन्दा महत्वपूर्ण दृष्टि हो, जसले गर्दा मात्र व्यक्ति समाज र राष्ट्रको समुन्नत विकास हुन सक्दछ ।

४.१२ मोहनप्रसाद तिमल्सिना र उनका काव्यकृतिको विश्लेषण

४.१२.१ परिचय

काव्यकार मोहनप्रसाद तिमल्सिनाले 'जन्मथलो' कवितासङ्ग्रह प्रकाशन गरेका छन् । कविको जन्म भएको स्थान काफलडाँडा सल्यानकोट ६, धादिङ रहेकोमा आफ्नो जन्मथलोको माया–ममताप्रति आाभारी भएका छन् । राष्ट्र निर्माणको लागि सबै एकजुट हुनुपर्ने सन्देश काव्यमा राखेका छन् । नेपालमा वि.सं. २०७२ मा भू–कम्पले जनतालाई पारेको सङकटलाई दर्शाउदै यो कृतिको रचना गरेका छन् । कवि लेख्छन् :

टुक्रा सात मिली बनेछ पृथिवी चट्टानले पूर्ण छ
दोटा रूप जुती भयो मिलन यो साझा हिमाली घर
घर्षी घर्षण हुन्छ घर्षण सधै के मा छ आर्कषण
जम्मै डग्मग हुन्छ काम्छ धर्ती त्यै नाम भूकम्पन

(भूकम्प, श्लोक १)

उपर्युक्त कवितांशमा पृथ्वी सात महादेश मिलेर बनेको छ । चट्टानले पूर्ण भई विश्वको भू–भाग मिलेको छ । सबै जनताहरूका साझा घरमा घर्षणले गर्दा काम्छ र डग्मगाउँछ । त्यो नै भूकम्प हो ।

प्रस्तुत कृतिको आवरण पृष्ठ हल्का निलो, हरियो, रातो र प्याजी रङ्गको छ । पृष्ठको माथितिर गाउँले परिवेश दर्शाउने चित्र र बिचमा पञ्चेबाजाको समेत संकेत गरिएको छ । कृतिको तल्लो भागमा कविको नाम र तस्वीर अङकित गरिएको छ । साथै कृतिको पछाडि पृष्ठमा माथितिर कविको परिचय, तस्वीर दिइएको छ भने विचतिर कविको सांगठनिक संलग्नता, प्रशासनिक संलग्नता,सामाजिक संलग्नता, कृति प्रकाशन र पदक तथा पुरस्कारको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । 'जन्मथलो' कृति आवरण पृष्ठ हेर्दा नै आर्कषित देखिएको छ ।

४.१२.२ विषयवस्तु

प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा जन्मस्थानको मर्म र महत्वको विषयवस्तु उठान गरिएको छ । नेपालको हिमाल, पहाड र तराई रहेको सौन्दर्यताको प्रसङ्ग जोडिएको छ । हाम्रो देश नेपाल प्राकृतिक सम्पदाले भरिपूर्ण रहेर पनि सदुपयोग गर्न नसकिएको सन्दर्भ उठाइएको छ । कविको जन्मथलोको माध्यमबाट नेपाली मातृभमिको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नुपर्ने विषयवस्तु समेटिएको छ । देशले पहिचानको राजनीति खोजेको सन्दर्भ उठाइएको छ ।

काव्यकार तिमल्सिनाले नेपाली समाजमा दिनप्रतिदिन बढ्दै विकृति र विसङ्गतिलाई निमूल गर्नुपर्ने सन्दर्भ समेटेका छन् । देशमा रहेको राम्रो संस्कारलाई मात्र संरक्षण गर्नुपर्ने आशय व्यक्त गरेका छन् । कविले मानवको जीवनयापनदेखि विविध चाडपर्व, प्रथा एवम् भुकम्पसम्मको विषयवस्तु समेटेको पाइन्छ । कवि भन्छन् :

हो नेपाल पहाड हो हिमचुली साझा तराई नै हो
मेची कौशिक गण्डकी हिमनदी नेपालको पाल हो
जात्रा पर्व सबै सँगै मिलिजुलि साकार संस्कार हो
यो साझा हितमा समर्पित हुने यै देश नेपाल हो

(नेपाल, पृ. २)

माथिको कवितांशमा नेपालको पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्म तथा हिमालदेखि पहाड हुदै तराईसम्म सबै नेपालीहरूका साझा घर हो । यहाँ चलिआएका उपयुक्त चाडपर्व, संस्कारलाई सबै मिलेर जोगाउनुपर्छ । त्यो नै नेपालको पहिचान हो भनिएको छ ।

४.१२.३ परिवेश

कवि मोहनप्रसाद तिमल्सिनाको कवितासङ्ग्रहमा गाउँले तथा शहरिया दुबै किसिमको परिवेशलाई आधार मानिएको छ । कविको जन्मस्थान सल्यानकोट, काफलडाँडाको वास्तविकतादेखि नेपालको सम्पूर्ण भू भागमा कायम रहेको सामाजिक यर्थाथतालाई मध्यनजर गरिएको छ । आफ्नो जन्मभूमिको माया, र ममता, कर्तव्यप्रति सचेत गराई राष्ट्र विकासको सन्दर्भ कवितामा समेटिएको छ ।

देशमा भएको प्राकृतिक, धार्मिक, सांस्कृतिक सम्पदाको अवस्थालाई विश्लेषण गरिएको छ । नेपालको पहिचान गराउनको लागि प्राकृतिक तथा धार्मिक धरोहरको महत्वपूर्ण स्थान रहेको छ भन्ने तथ्य उल्लेख गरिएको छ । रुस्नोले भनेजस्तो ब्याक टु नेचरलाइए कविले प्राकृतिक स्रोतलाई बढी मान्यता दिइएको प्रसङ्ग जोडिएको छ । हिमाल, पहाड, तराई, नदीनाला, खोलाखाल्सा, टार, बेसीले नेपालको शोभा बढाएको सन्दर्भ जोडिएको छ । विशेषगरी यो कविता धादिङकै परिवेशमा आधारित छ । एउटा शीर्षक नै धादिङ छ भने जन्मथलो, काफलडाँडा, नरसिँह धाम, त्रिशुली र नेत्रावती पनि धादिङकै सन्दर्भमा उठेका कविता हुन् । आफ्नो जन्मथलो संरक्षण र उद्धार गर्नुपर्ने प्रसङ्ग समेटिएको छ । सल्यानकोटको परिवेशमा उठेको आधुनिकताको सवाल कविले चाहेका छन् । उनी आफ्ना कवितामा आफैँ सग्लो भएर उभिएका छन् :

जोतेँ जम्मै तर पनि अझै बाँकी छ फाँट
देखेँ जम्मै तर पनि अझै देख्न बाँकी छ फाँट
देख्दा देख्दै पनि दिन दिनै लेख्न बाँकी छ फाँट
बग्दै जाला मनमन भरी छेक्न बाँकी छ फाँट

(भाग्य यो हाय हाय, श्लोक ४)

प्रस्तुत हरफहरूमा कविले जन्मथलोलाई सेवा, संरक्षण गर्ने कार्य अझै बाँकी रहेको तथ्य उल्लेख गरेका छन् । आफ्नो जन्मभूमिको माया, प्रेमको लहर साथै मनमा बगिरहेको हुन्छ भनिएको छ ।

४.१२.४ उद्देश्य

'जन्मथलो' कवितासङ्ग्रहमा कविले आफ्नो जन्मस्थान सल्यानकोट ६ काफलडाँडाको सन्दर्भबाट मातृभूमि नेपालको संरक्षण, सम्बर्द्धन गर्नुपर्ने उद्देश्य राखेका छन् । देशमा भएको हिमाल, पहाड, तराई, जङगल, नदीनाला, खोलाखाल्साको संरक्षण गर्नेपर्ने आशय व्यक्त गरिएको छ । जन्मथलो कविता जीवन र जगत्लाई कुनै न कुनै रूपमा अभिव्यक्त गर्ने यो कविताको माध्यमबाट समाज परिवर्तनको सन्देश प्रवाह गरेका छन् ।

हाम्रो देशमा भएका प्राकृतिक सम्पदा अमूल्य सम्पति भएकोले तिनिहरूका संरक्षण गर्नुपर्ने लक्ष्य प्रकट गरिएको छ । नेपालको भूभागमा चालिआएको चाडपर्व, संस्कारलाई आवश्यकता अनुसार कायम राख्नुपर्छ भन्ने आशय समेत व्यक्त गरिएको छ । देशको माटोमा नै हाम्रो दुःख भिज्नुपर्छ, जसले मात्र हामीलाई पाल्न सक्छ भन्ने तथ्य उल्लेख गरिएको छ । कवि लेख्छन् :

माटो हो अमरत्वपूर्ण धरती माटो न हो पालक
माटो छैन हुदैन सृष्टि हँसिलो माटो जगचालक

आत्मा फर्कन खोज्छ मान ममता जम्मै भए तापनि
छाडी देश विदेशमा जति सुकै वर्षौ बिताए पनि

(माटो, श्लोक १)

उपर्युक्त कवितांशमा यो धरतीको माटो नै अमर वस्तु हो, जसले जनतालाई पाल्ने काम गर्दछ । आफ्ना मातृभमिको माया, ममता कहिल्यै बिर्सन सकिदैन । मान्छे जतिसमय विदेश बसेपछि नेपाली आमाको सम्झना आइरहन्छ भन्ने आशय व्यक्त गरिएको छ ।

४.१२.५ भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा पद्यात्मक र गद्यात्मक दुबै शैलीको प्रयोग गरिएको छ । नेपाली भर्रा शब्द, तद्भव, तत्सम, आगन्तुक शब्दहरू आवश्यकता बमोजिम प्रयोग गरिएको छ । असाध्यै सरल र सहज भाषा शैलीको प्रयोगले गर्दा यो कृति पाठक र स्रोतासामु लोकप्रिय

बनेको छ । जस्तै : हिँउ, हिमाल, झर्ना, बोट, वृक्ष, वनस्पति शब्दहरूले कवितालाई सरल बनाएको छ । कवि लेख्छन् :

घुम्ती काटेर खोलाले
दोहोरी गीत गाउँछ
लहरा पहरा हाँस्छ
फूलझैँ मुस्कुराउँछ

(सबै सङ्ग्रह झै लाग्छन्, श्लोक ६)

माथिको कवितांशमा कविले प्राकृतिक सम्पदाको रमणीयता व्यक्त गरेका छन् । खोलानाला विभिन्न घुम्ती, मोड पार गर्दै गीत गाउँदै , लहरा, पहरा गर्दै फूलजस्तै मुस्कराइरहेको हुन्छन् भन्ने भाव प्रकट गरिएको छ ।

समष्टिमा यो कृति सुबोध्य लोकप्रिय रहेको छ । विम्ब, प्रतिविम्ब, लय उपयुक्त किसिमको भएकोले कविता जनप्रिय बनेको छ ।

४.१२.६ निश्कर्ष

प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहमा नेपालको समसामायिक विषयवस्तु, परिवेशलाई समावेश गरिएको छ । विशेषतः कविले आफ्नो जन्मथलो सल्यानकोट ६ काफलडाँडाको यर्थाथतालाई प्रकट गरेका छन् । आफ्नो जन्मभूमिको दुःख, पिडा, मर्मलाई मध्यनजर गरी राष्ट्रियता जगाउनुपर्ने सन्देश प्रवाह गरिएको छ ।

भाषाशैलीको दृष्टिकोणले सरल, सहज रहेको यो कृति सबैको लागि उपयुक्त बनेको छ । नेपालको पूर्वमेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्म रहेको चालचलन, रहनसहन देशको पहिचानको माध्यम हो भनिएको छ । हिमाल, पहाड, तराई, जङगल, नदीनाला, पाखा–पखेरा, हाम्रो प्राकृतिक सम्पदा हो, जसले देशको सौन्दर्यता बढाएको छ भन्ने तथ्य उल्लेख गरिएको छ । कविले नेपाली मातृभूमिप्रतिको माया, प्रेम गहिरो छ । नेपालीहरू जतिवर्ष विदेशमा बसेपनि मातृभूमिको सम्झना आइरहन्छ । जन्मभूमिको स्मरण भइरहन्छ भन्ने आशय व्यक्त गरिएको छ ।

पाँचौं परिच्छेद

सारांश तथा निष्कर्ष

५.१ सारांश

धादिङ जिल्लाको प्रतिनिधि कवि र काव्यकृतिको अध्ययन तथा विश्लेषणमा केन्द्रित यस शोधपत्रमा जम्मा पाँच परिच्छेद रहेका छन् । शोधपरिचय, धादिङ जिल्लाको कविहरूका परिचय, धादिङका समसामयिक कालखण्डका कविका काव्यहरूको विश्लेषण चौथौ परिच्छेदमा रहेको छ भने पाँचौ परिच्छेदमा उपसंहार : सारांश तथा निष्कर्ष छ ।

पहिलो परिच्छेदमा शोध परिचयअन्तर्गत शोधशीर्षक, शोधकार्यको प्रयोजन, विषय परिचय, समस्याकथन, शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समिक्षा, शोधकार्यको औचित्य, महत्व, उपयोगिता, शोधकार्यको सीमाङ्कन, सामग्री संकलन र शोधविधि शोधकार्यको रूपरेखालाई प्रस्ट्याइएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदमा धादिङ जिल्लाको संक्षिप्त परिचय दिई जिल्लामा रहेका महत्वपूर्ण विषय चर्चा गरिएको छ । यसमा विभिन्न चर्चा रहेका छन् । जिल्लाको परिचय, ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, भौगोलिक परिचय लेकाली तथा हिमाली प्रदेश, पहाडी प्रदेश वेशी तथा टार प्रदेश प्राकृतिक परिचय, बनसम्पदाको दृष्टिकोणले बन्यजन्तुको दृष्टिले धादिङको नदिनाला, ताल र झरनाको संक्षिप्त चर्चा गरिएको छ । जिल्ला नामाकरण, ऐतिहासिक, धार्मिक र पर्यटकीय स्थलहरू, शैक्षिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था जस्ता उपशीर्षकहरू रहेका छन् ।

तेस्रो परिच्छेदमा धादिङ जिल्लाका कविहरूको सङ्क्षिप्त परिचय दिइएको छ ।

चौथो परिच्छेदमा धादिङ जिल्लाका प्रमुख कविहरू र उनका काव्यकृतिको विश्लेषण गरिएको छ । यस परिच्छेदमा जम्मा ११ वटा प्रमुख काव्यकृतिहरू समावेश गरिएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

साविकको वाग्मती अञ्चल तथा नयाँ संरचना बमोजिम ३ नं प्रदेशमा रहेको पहाड जिल्लाअन्तर्गत धादिङ जिल्लाको कूल क्षेत्रफल १९२६ वर्ग कि.मि. छ । नेपालको ५ विकास

क्षेत्र मध्ये मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रअन्तर्गत पर्ने धादिङ जिल्ला राजधानी काठमाडौंको पश्चिमी सिमानासँग जोडिएको छ । आफ्नै ऐतिहासिक पृष्ठभूमि भएको यो जिल्ला भौगोलिक विविधता र प्राकृतिक सम्पदामा महत्वपूर्ण छ । विभिन्न प्रदेश र वेशी टार जस्ता भू-भागमा रहेको यस जिल्ला शिक्षा, स्वास्थ्य यातायात सञ्चार आदि क्षेत्रका साथै नेपाली साहित्यमा महत्व स्थान दिन सफल भएको छ । प्राकृतिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक र पर्यटकीय दृष्टिले महत्वपूर्ण रहेको यस जिल्लामा नदिनाला र झरनाहरूले आकर्षक एवम् हराभरा बनेको छ । धादिङ जिल्लामा हिमनदी, बुढी गण्डकी, त्रिशुली नदि लगायत थुप्रै खोला खाल्सा र खहरेहरू छन् । त्रिशुली नदी रसुवा जिल्लामा पर्ने गोसाइकुण्ड मुहान भई बग्ने हिमनदी हो । यो वर्षभरी नै अटुट रूपले बग्ने नदि हो । यस नदीबाट नै त्रिशुली जलविद्युत आयोजना र देविघाट जलविद्युत गरी दुई वटा ठूला विद्युत उत्पादन गृहको निर्माण भएको छ । साथै आँखु (नेत्रावती), आंशी, थोपल (विन्दुकेसरा), चरौंदी, मलेखु, महेश खोला र खानीखोला जस्ता खोलानालाले परिसिञ्चीत विविध प्रकृति र संस्कृतिको उद्यान बनेर रहेको छ । अझ अचम्मको कुरा यो छ कि नेपाल अधिराज्यको एक मात्र अनौठो त्यस्तो जिल्ला हो , हिमाल र मधेशलाई एकैचोटि स्पर्श गर्छ र गौरीशंकरद्वारा संरचित गणेश हिमालको काखमा बसेर महाभारतको बनेली वातावरणलाई अवलोकन गर्छ । अनि रंगमञ्चीय र प्राकृतिक प्राङ्गणमा चमरी र हाती बाजा बजाइरहेका हुन्छन् । मैना र कोइली गीत गाइरहेका हुन्छ साथै डाँफे, मुजुर नाचिरहेका हुन्छन् ।

हालसम्मको खोज अनुसन्धान अनुसार यस जिल्लाको साहित्य प्रारम्भकर्ता दैवज्ञकेसरी अर्याल (१८२५) देखि रहेको पाइन्छ । दैवज्ञकेसरी अर्यालदेखि हालसम्म सयौंको सङ्ख्यामा कवि, कवियत्रीहरू देखापरेका छन् । यस्ता साहित्यक क्षेत्रमा कविता विधालाई माथि उठाउन जिल्लामा रहेका विभिन्न साहित्यिक पत्रपत्रिका र संघसंस्थाले उल्लेनिय भूमिका खेलेको पाइन्छ । यस जिल्लाबाट नियमित रूपमा प्रकाशन हुने धादिङ आवाज, गणेश हिमाल, नारी जागरण तथा दलित आवाज जस्ता पत्रपत्रिकाले साहित्य विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ । धादिङ जिल्लामा स्थापना भएको लोकतन्त्र एफ.एम., धादिङ एफ.एम., कृषि एफ.एम, राजमार्ग एफ.एम. जस्ता सञ्चार संस्थाहरूले साहित्यिक क्षेत्रमा गहन भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन् । २०४६ सालमा देशमा आएको राजनीतिक परिवर्तनसंगै साहित्यिक क्षेत्रको काव्य विधा मार्फत जनताले आफ्नो मनभित्र गुम्सिएका भावनाहरूलाई विभिन्न पत्रपत्रिकाको माध्यमबाट प्रकाशन गर्दै आएका छन् । धादिङ साहित्य

समाजले काव्य क्षेत्रमा पटक-पटक कविता सम्मेलन, प्रतियोगिता कार्यक्रम आयोजना गरी साहित्य क्षेत्रलाई व्यापकता प्रदान गरिएको छ । यसरी जिल्लामा साहित्यिक पत्रपत्रिका, संघसंस्था र एफ.एम. रेडियोहरूले साहित्यिक वातावरणको सृजनाबाट काव्य विधाको प्रवर्तन एवं प्रवर्द्धनमा पुऱ्याएको योगदान उल्लेखनिय छ ।

यसरी सयौं प्रतिभाहरू मध्ये रचनाको गुण र सङ्ख्याको आधारमा धादिङ जिल्लाका आधुनिक कालका कवि टि.एन. गोपीकृष्ण अधिकारीको हिमालीपरि खण्डकाव्यसहित ११ जना प्रमुख काव्यकार र तिनका काव्यकृतिहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

टि.एन. गोपीकृष्ण अधिकारी (१९९८) नेपाली साहित्यका महत्वपूर्ण काव्यकार हुन् । धादिङको सुनौलाबजार १ नेवारपानीमा जन्मेका अधिकारीका शिक्षादिक्षा पारिवारिक स्रोतबाट नै भएको पाइन्छ । कवि सानै उमेरदेखि साहित्यप्रति चासो राख्ने व्यक्ति थिए । उनका प्रथम कृति वि.सं. २०३६ सालमा धादिङबाट प्रकाशित भैरवी पत्रिकामा कर्णको उक्त शीर्षकको कविता रहेको छ । त्यसपछि लगातार साहित्य गुच्छा प्रकाशन गर्दै आएको देखिन्छ । नेपाली साहित्यको समृद्धिका लागि यिनले प्रदान गरेको सेवा र समर्पण अत्यन्त सराहनीय रहेको छ । यसैगरी कविको **हिमालीपरि** खण्डकाव्यमा प्राकृतिक सौन्दर्यताको वर्णन गरिएको छ । हिमाली भेगमा पाइने जीवजनावर, वनस्पती आदिको विशेषताको बारेमा राम्रो चित्रण गरिएको पाइन्छ ।

धादिङेली साहित्यमा लोकप्रिय कवि डा. नवीनबन्धु पहाडी वि.सं. २०२८ सालमा धादिङ जिल्लाको नीलकण्ठ नगरपालिकाको सुनौलो बजारमा जन्मेको हुन । सानै उमेरदेखि कवि साहित्य क्षेत्रमा सक्रिय रहेका कवि कथा, कविता, निबन्ध र उपन्यास विधामा कलम चलाउने बहुमुखी प्रतिभाका स्रष्टा हुन । वि.सं. २०६८ सालमा कृष्ण उपन्यास प्रकाशन भएपछि चर्चाको शिखरमा पुगेका डा. पहाडी नारीवादी साहित्यकारका रूपमा पनि प्रशांति भएका छन । उनका प्रकाशोन्मुख कृति नारी सङघर्षका पाइलाहरू भानुभक्तीय रामायणमा अलङकार, प्रतिविम्ब (उपन्यास) प्रकाशित भएपछि सृजनशीलता र शिल्पकारितामा थप परिष्कार र परिमार्जन गर्न सफल भए । कविले वि.सं. २०५८ सालमा **पहाडीका कविताहरू** प्रकाशन गरी देशको सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनितिक जस्ता पक्षहरूको चित्रण गरेका छन् । देशमा भइरहेको नकरात्मक गतिविधिहरूप्रति तीखो व्याङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

नेपाली साहित्य विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने पैरागी कुमार विश्वकर्मा रसिलो र जोसिलो काव्यकारको रूपमा चिनिन्छन् । उनको जन्म वि.सं. २०३३ सालमा मकवानपुर जिल्लाको आग्रा -८ मा भएको थियो । हाल स्थायी बसोबास धादिङको महादेवबेशीमा रहेको छ । कविले स्कूल पढदैदेखि साना-तिना कविताहरू लेख्न थाले । त्यसकै प्रेरणाबाट मर्माहित भई वि.सं. २०६० मा **शान्ति** कविता सङ्ग्रह प्रकाशन गरी देशमा भइरहेको अशान्तिप्रति आलोचन गरेका छन् । समाजमा बढ्दै गइरहेको कुरिति, कुसंस्कारलाई निर्मूल पारी शान्तमय समाजको स्थापनको सन्देश प्रवाह गरेका छन् । दलित समुदायको कवि भएतापनि अदम्य साहसका साथ देशमा शान्तिको खोजी गरिहेका छन् ।

१९९१ सालमा धादिङको नीलकण्ठ नगरपालिकाअन्तर्गत निमारपानीमा जन्मेका कवि भानुभक्त अधिकारी सामाजिक तथा साहित्यिक क्षेत्रमा प्रख्यात भएका थिए । आफ्ना चेलाहरूलाई शिक्षाको उत्तरोत्तर प्रगति र समाजका विविध पक्षमा सक्रियतासाथ संलग्न हुन हौसला दिन्थे । कविको व्यक्तित्व सदैव प्रसन्नता, तत्परता, उदारता, निष्ठाशीलता र लोकप्रिय दिनचर्याले व्यतित थियो । उनको २०६० सालमा प्रकाशित **भानुभक्तका भक्कानाहरू**मा घरायसी मामिलादेखि केन्द्रसम्मका नेताहरूका पक्षपात तथा स्वार्थमुखी कार्यप्रति तीखो व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । समाजमा हुकुमवादी प्रवृत्तिले छाएको तथा व्यक्त गरेका छन् ।

काव्यकारको रूपम चिनिने रामहरि दाहालको जन्म २०११ श्रावण २४ गते भएको हो । संस्कृत साहित्यमा अचार्य गरी बाल्मीकी क्याम्पस रेडियो नेपालमा क्रमशः प्राध्यापन र संस्कृत समाचार वाचक गर्ने यिनले **सावित्री स्मृति** (खण्डकाव्य) २०६० सालमा प्रकाशन गरे । आफ्नी श्रीमती सावित्री दाहालको अधवैंसे उमेरमा मृत्यु भएपछि अत्यन्तै भावविह्वल भई कविले उक्त खण्डकाव्य रचना गरेको देखिन्छ । कविले घरायसी परिबन्धनमा गृहलक्ष्मी नहुँदा पर्ने बाधा, अड्चनको परिदृश्य उल्लेख गरेका छन् । उनको यो स्मृति खण्डकाव्यलाई काडैकाँडाको गुलाफको फूल मान्न सकिन्छ ।

सानै उमेरमा शारीरिक असक्षम भएकी कवियत्री तीलमाया गुरुङको जन्म धादिङ जिल्लाको गुम्दी गाउँ विकास समितिको बर्थन भन्ने बस्तीमा २०४५ साल साउन २ गते भएको हो । धादिङ साहित्य समाजको आजीवन सदस्य, छलफल चौतारी, धादिङको सदस्य समेत रहेकी गुरुङले २०६१ सालमा **आवाज भित्रको वेदना** कृति प्रकाशन गरेकी छिन् ।

उनको गजलमा विशेषतः प्रेमसँग सम्बन्धित विषयवस्तु उठान गरिएको छ । मान्छे अपाङ्ग भएतापनि माया, प्रेमको जालोमा पर्न सक्छ र भित्री पीडा, मर्काले ग्रस्त भइरहेको हुन्छ भन्ने आशय व्यक्त गरेकी छिन् ।

साहित्यिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा सक्रियताका साथ भूमिका निर्वाह गर्ने राममाया अधिकारी 'पानी अमला' नेपाली साहित्य तथा धादिङ्ली साहित्यमा प्रतिष्ठित सशक्त साहित्यका हुन् । यिनको जन्म धादिङ जिल्लाको नीलकण्ठ नगरपालिकामा वि.सं. २०४१ साल असार ७ गते भएको हो । धादिङ साहित्य समाजको सल्लाहकार रहेकी अधिकारीले वि.सं. २०६२ सालमा **हृदयाञ्जली** गजल सङ्ग्रह प्रकाशित गरी देशमा राजनीतिक द्वन्दले गर्दा दिनप्रतिदिन विग्रदो परिस्थिति सिर्जना भएको विषयवस्तु उठान गरेकी छिन् । मातृभूमि नेपाल अशान्तिको भूमरिमा परिरहेको प्रसङ्ग जोडिएको छ । विश्वकै सबभन्दा हिमाल अग्लो सगरमाथको गुणगान गाइएको छ । कृतिमा देशका सबै नागरिकहरूले मातालाई सुख दिलाउनु पर्ने सन्देश प्रवाह गरिएको छ ।

धादिङ जिल्लाको नीलकण्ठ नगरपालिकाको वडा नं. ९अन्तर्गत पौवा गैरीगाउँमा जन्मेका कवि रामकुमार नेपाली प्रेस युनियन, धादिङका सहसचिव र धादिङ साहित्य समाजका सदस्य रहेका छन् । विद्यालयमा अध्ययनशील हुँदैदेखि साहित्यप्रति चासो राख्ने कवि नेपालीले वि.सं. २०६५ सालमा **छहारीमा आँसु** गजल सङ्ग्रह प्रकाशन गरी समाजमा भइरहेको गरीव, दलित समुदायप्रति भेदभाव उल्लेख गरेका छन् । नेपाली भूभागमा बसोबास गर्ने विभिन्न जात, धर्म, लिङ्ग, वर्ण, पेशाको आधारमा हुने पक्षपातलाई निराकरण गर्नु पर्ने सन्देश प्रवाह गरिएको छ । नेपालमा समतामूलक समाजको स्थापना गर्नुपर्ने आवश्यकता दर्साइएको छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

अधिकारी, गाउँले बलदेव, **सिर्जनाबोध तथा विवेचना,** धादिङ : धादिङ साहित्य समाज, २०५७ ।

अधिकारी, टि.एन. गोपीकृष्ण, **हिमालीपरि** (खण्डकाव्य), काठमाडौँ : दिव्यानन्द शर्मा पौडेल, २०५७ ।

अधिकारी, भानुभक्त, **भानुभक्तका भक्कानाहरू** (कवितासङ्ग्रह), काठमाडौँ : पुरुषोत्तम अधिकारी थापाथली माइतीघर, २०६० ।

अधिकारी, राममाया, **हृदयाञ्जली** (गजलसङ्ग्रह), धादिङ : त्रिवेणी साहित्य समाज, २०६२ ।

अधिकारी, सीताराम, **धादिङ जिल्लामा प्रचलित नेपाली भाषाको उखानहरूको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण,** अप्रकाशित शोधपत्र, त्रि.वि. कीर्तिपुर, २०६३, पृ. १० ।

अधिकारी, शिवप्रसाद, **प्रजातन्त्र पछि नेपालको शिक्षा,** धादिङ : धादिङ आवाज पत्रिका, २०६८ ।

अर्याल, डिल्लीरमण, **अर्याल वंशावली,** (धादिङ : धादिङ साहित्य समाज, २०६०), पृ. ३५ ।

के.सी., राजेन्द्र, **धादिङ परिवेश** (धादिङ : नेपाल पत्रकार महासंघ, जिल्ला शाखा धादिङ), २०५७, पृ. १६ ।

गुरुङ, तिलमाया, **आवाजभित्रको वेदना** (गजल), धादिङ : जमुना गुरुङ, धादिङ साहित्य समाज, २०६१ ।

ठकुरी, भैरबखान, **साहित्य समाजको योगदान,** अप्रकाशित शोधपत्र, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, चितवन, २०६७ ।

दाहाल, रामहरी, **सावित्री स्मृति** (खण्डकाव्य), धादिङ : सिर्जना प्रभा, धादिङ साहित्य समाज, २०६० ।

नेपाली, रामकुमार, **छहारीमा आँसु,** धादिङ : धादिङ साहित्य समाज, २०६५ ।

पहाडी, नवीनबन्धु, **पहाडीका कविताहरू,** धादिङवेसी : छलफल चौतारी, नीलकण्ठ-५, २०५८ ।

पाठक, डिककुमारी, **धादिङ जिल्लाको साहित्यिक रूपरेखा**, स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र, त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर, २०५७ ।

रिजाल, लोकनाथ, **नेपाली लोककथाहरूको सङ्कलन-वर्गीकरण र विश्लेषण,** स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र, त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर, २०६२ ।

लम्साल, नवराज, **कर्ण** (महाकाव्य), काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६६ ।

लम्साल, रामचन्द्र, **धादिङ्ेली नेपाली साहित्य खानीखोला सार्वजनिक पुस्तकालय,** धादिङ : खानीखोला धादिङ, २०७२ ।

लम्साल, शर्मा रामहरि, **धादिङ जिल्लाका साहित्यिक परिचय र मूल्याङ्कन,** स्नातकोत्तर तहको शोधपत्र त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर, २०५३ ।

विश्वकर्मा, वैरागी कुमार, **शान्ति** (कवितासङ्ग्रह), धादिङ : धादिङ साहित्य समाज, २०६० ।

शर्मा, शिशिर, **धादिङ कवि प्रतिभा,** धादिङ : पृथक अभियान नेपाल, २०५६ ।

शाह, विष्णुप्रताप, **धादिङ परिवेश,** (धादिङ : नेपाल पत्रकार महासंघ, जिल्ला शाखा धादिङ, २०५७), पृ ५ ।

शैक्षिक तथ्याङ्क विवरण, धादिङ जिल्ला शिक्षा कार्यालय, २०७३ ।